

”Et se on niin yksityinen asia, tai ei niin merkityksellinen asia,
et sitä sit käytäs missään sossun keskustelussa.”

– Uskontodiskurssit kunnan sosiaalitoimen ja järjestön työntekijöiden
asiakastyön kuvauksissa

Annika Tiilikainen
Syventävien opintojen tutkielma
Uskontotiede
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Toukokuu 2020

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Humanistinen tiedekunta		Laitos – Institution Kulttuurien osasto
Tekijä – Författare Annika Tiilikainen		
Työn nimi – Arbetets titel ”Et se on niin yksityinen asia, tai ei niin merkityksellinen asia, et sitä sit käytäs missään sossun keskustelussa.” – Uskontodiskurssit kunnan sosiaalitoimen ja järjestön työntekijöiden asiakastyön kuvauksissa		
Oppiaine – Läroämne Uskontotiede		
Työn laji – Arbetets art Syventävien opintojen tutkielma	Aika – Datum Toukokuu 2020	Sivumäärä – Sidoantal 62 + 3 liitettä (5 sivua)
<p>Tiivistelmä – Referat</p> <p>Tässä syventävien opintojen tutkielmassa tarkastellaan, millaisia uskontodiskursseja erään pääkaupunkiseudun kunnan sosiaalityön ja pääkaupunkiseudulla toimivan järjestön työntekijöiden asiakastyöhön liittyvissä puheenvuoroissa esiintyy ja miten niitä rakennetaan. Tutkimuksen aineistona on kolme työntekijöiden ryhmähaastattelua, joista yksi on toteutettu kunnan työntekijöiden ja kaksi järjestön työntekijöiden kanssa tammi-maaliskuussa 2020. Tutkimus on poikkitieteellinen ja sijoittuu uskontososiologian ja asumisen sosiaalityön kentille. Diskursiivinen uskonnotutkimus ja yhteiskunnallinen eriytyminen osana länsimaista sekularisaatiokehitystä muodostavat tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen. Aineiston analyysi on toteutettu kriittistä diskurssianalyysia ja kategorianalyysia soveltaen.</p> <p>Aineistossa esiintyvät uskontodiskurssit voidaan jakaa ymmärrykseen pyrkivään diskurssiin, realismidiskurssiin ja refleктоivaan diskurssiin. Ymmärrykseen pyrkivässä diskurssissa painottuivat asiakkaan yksilöllinen ja kunnioittava kohtaaminen, dialogisuus ja aito uteliaisuus asiakkaan uskontoon liittyviä merkityksenantoja kohtaan. Erityisesti järjestön työntekijät toivat esille dialogisuuden merkitystä asiakastyössä. Ymmärrykseen pyrkivän diskurssin taustalla voidaan nähdä laajempia sosiaalityön, kansainvälisten ihmisoikeuksien ja tutkimusjärjestön arvopohjasta kumpuavien diskurssien vaikutuksia. Sen yhteydessä haastateltavat toivat esille myös tiettyjen inhimillisten kokemusten universaaliutta ja tämän pohjalta rakentuvaa ymmärrystä. Esimerkiksi vanhempi - lapsi kategoriaparia ja siihen liittyviä kategoriasidonnaisia toimintoja käytettiin rakentamaan ymmärrykseen pyrkivää diskurssia.</p> <p>Realismidiskurssi ilmeni aineistossa lainsäädäntöön ja työn ulkoisiin resursseihin vetoamisena. Realismidiskurssia sisältävissä puheenvuoroissa uskonto tuli esille rajoitteita asettavana ja syrjintää lisäävänä tekijänä sekä työtä potentiaalisesti hankaloittavana tekijänä. Etninen tausta, ikä ja sukupuoli toimivat realismidiskurssin yhteydessä konfliktitilanteita selittävinä tekijöinä, ja niiden kautta selitettiin erilaisia uskontoon liittyviä haastavia asiakastilanteita.</p> <p>Refleктоivan uskontodiskurssin yhteydessä haastateltavat pysähtyivät pohtimaan uskontoon liittyviä ennako-oletuksiaan, sosiokulttuurisen kontekstin vaikutusta uskonnon asemaan yhteiskunnassa sekä uskonnon puheeksi ottamista asiakastyössä. Uskonto rakentui henkilökohtaiseksi, sensitiiviseksi aiheeksi, jonka puheeksi ottaminen koettiin olevan pääasiassa asiakkaan tehtävä. Haastateltavat toivat esille myös, että asiakkaasta saatavilla olevat ennakkotiedot ohjaavat heidän orientoitumistaan uskonnon puheeksi ottamiseen tapaamisella. Haastateltavat toivat esille kokemuksiaan tilanteista, joissa uskonto asettaa selkeitä rajoitteita asiakkaiden elämään, mutta muutosehdotusten tekeminen uskonnon harjoittamiseen liittyen koettiin todella haastavaksi.</p> <p>Kyseessä on laadullinen haastattelututkimus, jonka perusteella ei voida tehdä yleistyksiä sosiaalityön uskontodiskursseihin liittyen. Tutkimustuloksista on kuitenkin löydettävissä yhteneväisyyksiä aiempiin sosiaalityössä tehtyihin tutkimuksiin, joissa on tarkasteltu työntekijöiden näkemyksiä uskonnon huomioimisesta asiakastyössä. Uskonto näkyy ja sitä pyritään huomioimaan asiakastyössä resurssien puitteissa, mutta se ei ole keskeinen osa työskentelyä eivätkä sosiaalityön asiakkaat pääsääntöisesti tuo uskontoa esille ainakaan voimavaranäkökulmasta vaan enemmän sen tuottamien rajoitteiden kautta. Uskonto nähdään länsimaisen kontekstin kautta hyvin henkilökohtaisena ja sensitiivisenä asiana, josta voidaan tarvittaessa keskustella asiakkaan kanssa, mutta lainsäädännön ja resurssien asettamat raamit määrittävät viime kädessä sen, miten työskentely rakentuu.</p>		
Avainsanat – Nyckelord Asuminen, sosiaalityö, uskontososiologia, diskurssintutkimus, kategorianalyysi		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto – Helda / E-thesis (opinnäytteet), ethesis.helsinki.fi		
Muuta tietoa 3 liitettä.		

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
2. Sosiaalityön ja uskonnon suhteesta	4
2.1. Sosiaalityön synty	4
2.2. Sosiaalityön ammatillistuminen, sekularisaatio ja hyvinvointivaltioprojekti.....	5
2.3. Uusi kiinnostus uskontoa kohtaan	7
2.4. Uskonto ja asumisen haasteet	10
3. Sekularisaatio ja sosiaalityön uskontodiskurssit	13
3.1. Yhteiskunnallinen eriytyminen osana sekularisaatiokehitystä	13
3.2. Uskontososiologia ja kolonialismin jälkeinen maailma	15
3.3. Uskonnon diskursseja sosiaalityössä	17
4. Tutkimusprosessi.....	21
4.1. Tutkimuskysymys ja tutkimuksen toimintaympäristöt.....	21
4.2. Aineistona ryhmähaastattelut	22
4.3. Kriittinen diskurssianalyysi, kategoria-analyysi ja uskonnotutkimus	24
4.4. Analyysin toteuttaminen.....	28
4.5. Tutkimuseettiset kysymykset	29
5. Ymmärrykseen pyrkivä diskurssi.....	31
5.1. Asiakkaan yksilöllinen kohtaaminen	31
5.2. Universaalit inhimilliset kokemukset ymmärryksen rakentajina	33
6. Realismidiskurssi	37
6.1. Institutionaalinen konteksti ja uskonto argumenttina tuen saamiseen.....	37
6.2. Uskonnollinen pukeutuminen ja ulkonäkö	39
6.3. Uskonto ja sukupuoli	43
7. Reflektoiva diskurssi	49
7.1. Uskontoon liittyvät ennakko-oletukset	49
7.2. Uskonnon puheeksi ottaminen asiakastyössä	50
7.3. Sosiokulttuurinen konteksti ja muuttuva uskonto	53
8. Johtopäätökset	58
8.1. Yhteenvetoa tutkimustuloksista.....	58
8.2. Lopuksi	61
Lähde- ja kirjallisuusluettelo	63
Lähteet ja apuneuvot.....	63
Kirjallisuus.....	64
Liitteet	69
Liite 1: Haastattelukutsupohja	69
Liite 2: Suostumuslomake haastateltaville	71
Liite 3: Haastattelurunko	72

1. Johdanto

Sosiaalityö hahmotetaan nykyisin ammatilliseksi auttamistyöksi, joka pyrkii vähentämään yhteiskunnallista eriarvoisuutta ja syrjäytymistä, lieventämään sosiaalisia ongelmia ja lisäämään hyvinvointia. Sosiaalityön arvopohja perustuu kansainvälisille ihmisoikeuksille ja erilaisuuden kunnioittamiselle, ja eettinen näkökulma on työssä vahvasti läsnä (International Federation of Social Workers, 2020). Sosiaalityötä tehdään sekä julkisella, yksityisellä että kolmannella sektorilla. Asiakaslähtöisyys, johon kuuluu asiakkaan yksilöllinen ja kunnioittava kohtaaminen, on yksi tärkeimpiä työtä ohjaavia periaatteita (Talentia, 2017, s. 30). Kansallinen lainsäädäntö ja yhteiskunnalliset palvelurakenteet myös ohjaavat sitä, miten sosiaalityön eri toimijat käytännössä tekevät työtään.

Modernisaation ja yhteiskunnallisen eriytymisen myötä Suomessa, kuten monissa muissakin länsimaissa, uskonnon asema ja vaikutus yhteiskunnan eri instituutioihin ja toimintoihin on heikentynyt merkittävästi 1900-luvun ja 2000-luvun alun aikana. Uskonto kuitenkin edelleen näkyy ja on läsnä monilla eri yhteiskunnan osa-alueilla kuten mediassa ja politiikassa. Myös sosiaalityössä on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana alkanut herätä uudenlainen kiinnostus uskontoon ja henkisyyteen sekä näiden huomioimiseen asiakastyössä (Crisp, 2017). Erityisesti lisääntynyt maahanmuutto ja uushenkisyys ovat vaikuttaneet siihen, että uskonnollinen ja kulttuurillinen moninaisuus yhteiskunnassa on lisääntynyt. Tähänastinen suomalainen tutkimus on keskittynyt vahvasti nimenomaan monikulttuurisuuden ja sen vaikutusten tutkimiseen, ja uskonto on jäänyt vähemmälle huomiolle. Tämä on ymmärrettävää ainakin kahdesta syystä; ensinnäkin siksi, että uskonnon ja kulttuurin erottaminen toisistaan etenkin empiirisen tutkimuksen tasolla on haastavaa ja toiseksi siksi, että suomalaisessa kulttuurissa uskonto koetaan pääsääntöisesti hyvin henkilökohtaiseksi ja sensitiiviseksi aihepiiriksi. Tässä tutkimuksessa keskityn tarkastelemaan nimenomaan sosiaalityön uskontodiskursseja, mutta kuten aineiston analyysi myöhemmin osoittaa, päällekkäisyyttä ja yhtymäkohtia kulttuuriin ei voi välttää.

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten uskonto rakentuu pääkaupunkiseudulla sijaitsevan kunnan sosiaalitoimen sekä pääkaupunkiseudulla toimivan järjestön työntekijöiden diskursseissa. Tavoitteena on myös tarkastella, miten diskursseista neuvotellaan. Onko uskonnosta ylipäänsä mahdollista puhua sosiaalityön kaltaisessa sekulaarissa kontekstissa? Ja jos on, miten ja millaisin reunaehdoin tämä tapahtuu? Tutkimuksella haluan ottaa osaa keskusteluun siitä, mikä on uskonnon paikka sosiaalityön asiakastyössä ja miten nykyiset

tavat puhua uskonnosta sosiaalityön kontekstissa ylläpitävät tai haastavat kulttuurisesti vallitsevia normatiivisia käsityksiä uskonnosta. Aihe on ajankohtainen ja tärkeä, sillä nopeasti etenevä yhteiskunnallinen murros ja sen synnyttämät erilaiset tarpeet haastavat myös sosiaalityötä uudistumaan ja kehittymään siten, että se pystyisi paremmin vastaamaan perustehtäväänsä (Pohjola, Kemppainen, Niskala & Peronius, 2019, s. 11). Tutkimus asettuu osaksi laajempaa uskontososiologista ja yhteiskuntatieteellistä keskustelua uskonnon asemasta sekulaarin yhteiskunnan instituutioissa (ks. esim. Grier & Martínez-Ariño, 2018, Lafont, 2017).

Tutkimuksen aineisto koostuu kunnan ja järjestön työntekijöiden ryhmähaastatteluista, jotka on toteutettu kevään 2020 aikana. Haastattelujen teemat liittyivät haastateltavien tekemään asiakastyöhön, nuorten aikuisten asumisen haasteisiin ja itsenäistymisen tukemiseen. Primääriaineiston lisäksi tein myös taustoittavan haastattelun, johon osallistui tutkimuskunnassa pakolaistaustaisille maahanmuuttajille suunnatussa asumisvalmennushankkeessa työskennellyt henkilö. Taustoittavan haastattelun perusteella maahanmuuttajataustaisten asiakkaiden suurimmat asumisen haasteet liittyivät tiedon puutteeseen, asunnonsaannin vaikeuksiin ja puutteellisiin taloudenhallinnan taitoihin, sillä asiakkaat ovat saattaneet asua vuosia pakolaisleireillä, joissa ei käsitellä rahaa ollenkaan. Primääriaineistossa tulivat esille myös nuorten kasvukodista itsenäistymiseen liittyvät haasteet kuten ristiriidat perheessä, asunnottomuus ja vuokranmaksun haasteet. Primääriaineistossa haastateltavat kertoivat asiakastilanteista, joissa oli sekä suomalaisia että maahanmuuttajataustaisia asiakkaita, mutta uskontoon ja kulttuuriin liittyvien teemojen yhteydessä haastateltavat puhuivat lähes poikkeuksetta islamista ja maahanmuuttajataustaisista asiakkaista. Tämä kertoo ehkä osaltaan siitä, että muslimitaustaiset maahanmuuttajat ovat tällä hetkellä edelleen ylliedustettuina sosiaalityön asiakaskunnassa, mutta toisaalta myös siitä, miten länsimaisessa sekularisoituneessa, mutta kristinuskon historian varjostamassa ajattelussa uskonnosta on tullut käsitteellinen ”toinen”, joka taas yhdistetään intuitiivisesti islamiin. Aineistossa oli joitakin viittauksia myös muihin uskonnollisiin vähemmistöihin kuten mormoneihin ja lestadiolaisiin, tai aatteellisiin vakaumuksiin kuten veganismiin, mutta niitä oli selvästi vähemmän.

Aineiston analyysi on toteutettu kriittistä diskurssianalyysia ja kategoria-analyysia soveltaen. Analyysissa huomio kiinnittyy siihen, miten haastateltavat rakentavat uskontodiskursseja, millaisia identiteettikategorioita työntekijöille tai asiakkaille muodostetaan ja miten nämä vaikuttavat uskontodiskurssien rakentamiseen.

Tutkielma etenee siten, että esittelen ensin luvussa kaksi modernin länsimaisen sosiaalityön historiaa, joka on vahvasti yhteydessä kristilliseen vapaaehtois- ja auttamistyöhön, sekä sosiaalityön ammatillistumista ja sen yhteyksiä yhteiskunnalliseen sekularisaatiokehitykseen. Esittelen tässä yhteydessä myös oman tutkimukseni kannalta keskeistä aiempaa tutkimusta, joka liittyy uskonnon huomioimiseen tai uskonnosta puhumiseen sosiaalityön asiakastyössä. Luvussa kolme käyn läpi yhteiskunnalliseen eriytymiseen ja sekularisaatioon sekä sosiaalityön uskontodiskursseihin liittyvää tieteellistä keskustelua, joka muodostaa tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen. Luvussa neljä esittelen tutkimusprosessiin liittyvät keskeiset käytännön elementit mukaan lukien tutkimuskysymysten, aineiston ja analyysimenetelmien esittelyn sekä tutkimuseettiset kysymykset. Luvut viisi, kuusi ja seitsemän ovat analyysilukuja, ja luvussa kahdeksan käyn läpi keskeisimmät tutkimustulokset, tutkimuksen arviointia sekä tutkimusprosessin aikana syntyneitä jatkotutkimusideoita.

2. Sosiaalityön ja uskonnon suhteesta

Sosiaalityön ja uskonnon, erityisesti kristinuskon, suhde toisiinsa on käynyt läpi erilaisia vaiheita, joihin ovat vaikuttaneet niin kulttuuriset, poliittiset kuin taloudelliset muutokset yhteiskunnassa. Nykyisen tilanteen ymmärtämiseksi on ymmärrettävä sen syntyyn vaikuttaneita kulttuuris-historiallisia tekijöitä. Tässä luvussa esittelen ensin varhaisen sosiaalityön yhteyksiä kristinuskoon. Tämän jälkeen käyn läpi sosiaalityön ammatillistumista ja irrottautumista kristillisistä juuristaan sekä 2000-luvulle tultaessa uudelleen herännyttä kiinnostusta uskontoon. Lopuksi esittelen sosiaalityön piirissä tehtyä nykytutkimusta uskontoon liittyvistä kysymyksistä.

2.1. Sosiaalityön synty

Modernin sosiaalityön juuret ovat vahvasti sidoksissa eurooppalaiseen ja angloamerikkalaiseen kristilliseen hyväntekeväisyystyöhön ja seurakuntien tuottamiin köyhäinhoidon palveluihin (Van Molle, 2017, s. 7-9, Puurunen, 2019, s. 77). Kristillisissä maissa kirkko on perinteisesti hoitanut monia sellaisia tehtäviä, jotka sekularisaation myötä ovat sittemmin siirtyneet valtion ja kuntien hoidettaviksi. Näitä ovat olleet esimerkiksi köyhien, vammaisten, päihdeongelmaisten sekä kodittomien lasten hoito (Toikko, 2005, s. 38-39). Kristillinen hyväntekeväisyystyö voidaan nähdä myös sosiaalityön yhtenä varhaisena muotona. Uskonto nähtiin kristillisen auttamistyön yhteydessä välineenä, jonka avulla ihminen parantuu ja sitä kautta myös hänen sosiaaliset ongelmansa ratkeavat (Toikko, 2005, s. 94).

1800-luvun puolivälistä alkanut nopean teollistumisen ja kaupungistumisen aikakausi synnytti uudenlaisia yhteiskunnallisia ja sosiaalisia ongelmia, joihin sosiaalityön varhaisimmat pioneirit lähtivät etsimään ratkaisuja. Teollistumisen myötä syntynyt ja nopeasti kasvava uusi työväenluokka, suurkaupunkien huonot elinolot, naisen asema ja viktoriaanisen ajan kristillinen etiikka toivat kaikki omat jännitteensä yhteiskunnalliseen keskusteluun. Ajanjaksoa leimasivat myös ylemmän keskiluokkaan kuuluvien, erityisesti nuorten naisten, vapaa-ajan runsauteen liittyvät toimettomuuden ja merkityksettömyyden tunteet. Naisia ei erityisemmin kannustettu opiskelemaan, ja heidän mahdollisuutensa osallistua yhteiskunnan julkisille areenoille olivat muutenkin hyvin rajatut. Kristillistä hyväntekeväisyystyötä harjoittivat pääasiassa juuri ylemmän keskiluokkaan kuuluvat naiset, sillä sen katsottiin olevan kotiin ja perheeseen liittyvien velvollisuuksien ohella heille soveltuvinta toimintaa (Puurunen, 2019, s. 61, s. 65).

Sosiaalityöllä ei ole varsinaisia perustajajäseniä, mutta Yhdysvalloissa 1800-1900 -lukujen vaihteessa vaikuttaneita Jane Addamsia (1860-1935) ja Mary Richmondia (1861-1928) pidetään kuitenkin nykyisin merkittävinä modernin sosiaalityön uranuurtajina (Kananoja, Lähteinen & Marjamäki, 2010, s. 21). Addams oli kotoisin varakkaasta perheestä, mutta opiskelun ja Euroopan matkojensa myötä hän kiinnostui yhteiskunnallisista kysymyksistä, sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta ja työväenliikkeestä, ja oli keskeisessä asemassa tuomassa kristilliseen yhteisötyöhön pohjautuvaa settlementiliikettä Englannista Yhdysvaltoihin (Puurunen, 2019, s. 69, s. 73). Richmond puolestaan työskenteli hyväntekeväisyysjärjestö Charity Organisation Societyssä sosiaalityön menetelmien kehittämiseksi ja julkaisi useita aiheeseen liittyviä teoksia. Richmondin teosten keskeisin teoria liittyi yksilön ja tämän ympäristön välisen vuorovaikutuksen tarkasteluun osana asiakastyötä (Fjeldheim, Levin & Engebretsen, 2015). Suomen kontekstissa sosiaali- ja diakoniatyön uranuurtajiin lasketaan esimerkiksi 1800-luvulla vaikuttanut, Helsingin Diakonissalaitoksen vuonna 1867 perustanut aatelissyntyinen Aurora Karamzin (Espoon kaupunginmuseo & Klinge, 2006, s. 173).

2.2. Sosiaalityön ammatillistuminen, sekularisaatio ja hyvinvointivaltioprojekti

Maailmansotien jälkeisellä uudelleenrakentamisen aikakaudella sosiaalityö alkoi rakentua vahvemmin itsenäiseksi ammatilliseksi käytännökseen ja akateemiseksi tieteenalaksi. Ammatillisten käytäntöjen kehitys on edennyt eri puolilla maailmaa eri tavoin, sillä kehitystä ohjaava yhteiskunnallinen tilanne ja prosessit ovat olleet erilaisia, mutta sosiaalityön ydinpiirteiden voidaan kuitenkin katsoa olevan samat paikallisesta kontekstista riippumatta (Kananoja, Lähteinen & Marjamäki, 2010, s. 21). Modernin ihmisoikeusajattelun kehittyminen on myös ollut vahvasti kytköksissä sosiaalityöhön, ja sosiaalityön kansainvälinen kattojärjestö IFSW (International Federation of Social Workers, 2020) on linjannut, että sosiaalityön etiikka perustuu kansainvälisiin ihmisoikeuksiin, kollektiiviseen vastuuseen ja erilaisuuden kunnioittamiseen. Sosiaalityön arvopohja on siirtynyt kristillisestä etiikasta kansainvälisten ihmisoikeuksien ajamiseen, mutta sen tavoitteet sosiaalisen muutoksen aikaansaamiseksi, yhteiskunnallisen vaikuttamisen ja ihmisten hyvinvoinnin sekä voimautumisen edistämiseksi ovat pysyneet samoina.

Suomalaiseen sosiaalihuoltoon vaikuttivat 1940-luvulta alkaen erityisesti iso-britannialainen talouspolitiikka ja 1950-luvulta alkaen yhdysvaltalaiset sosiaalityön

menetelmät kuten tapauskohtainen työskentely (*casework*) ja sosiaalinen diagnoosi (Toikko, 2005, s. 140, s. 166-167). Julkinen sektori vahvisti asemaansa sekä työnantajana että palveluiden tuottajana, ja sosiaalihuollossa kehitettiin materiaalsen tuen ohella ei-materiaalsen tuen muotoja.

Sotien jälkeisellä kaupungistumisen ja hyvinvointivaltioprojektin aikakaudella, erityisesti 1960-1970 -luvuilla, sosiaalityö irrottautui entistä näkyvämmiin omaksi ammatilliseksi käytännökseen ja akateemiseksi tieteenalaksi samalla kun kansallinen sosiaalihuoltojärjestelmä ja siihen liittyvä lainsäädäntö kehittyivät (Juhila, 2006, s. 39-40).

Kristillinen auttamistyö jatkui seurakuntien ja kristillisten yhdistysten tuottamina palveluina ja hyväntekeväisyystyönä, mutta sen rinnalle rakentui vahva valtiollinen sosiaaliturvajärjestelmä, jonka tavoitteena oli turvata kansalaisille välttämätön hoiva ja toimeentulo. Hyvinvointivaltion keskeisiksi tehtäviksi nähtiin kansalaisten hyvinvoinnin ja yhteiskunnallisen tasa-arvon turvaaminen, jota pyrittiin edistämään kehittämällä koulutusta, työelämää ja sosiaali- ja terveysten palveluita sekä tasoittamalla tuloroja verotuksella ja tulonsiirroilla (Harisalo & Miettinen, 2004, s. 49-50). 1960-1970 -luvuilla myös kirkkokriittisyys lisääntyi, ja luterilaisen kirkon ja Suomen valtion välinen suhde alkoi herättää aiempaa vahvemmin keskustelua. Keskustelun seurauksena 1990-luvulla kirkon ja valtion suhdetta etäännytettiin lainsäädännöllisillä muutoksilla entistä vahvemmin. Tämän lisäksi uskonnonvapaus ja uskonnollisten yhdyskuntien asema nousivat näkyvämmiin esille yhteiskunnallisessa keskustelussa. (Sorsa, 2015, s. 8).

Suomen uskonnollinen kenttä alkoi monimuotoistua 1990-luvulta alkaen kasvavan maahanmuuton ja uushenkisyyden myötä, ja tämä on herättänyt myös sosiaalityössä tarvetta lisätä eri uskontoja ja kulttuuritaustoja edustavien asiakkaiden kohtaamiseen liittyvää osaamista. 1990-luvun laman jälkeen yhteiskunnallinen eriarvoisuus on kasvanut, eikä siihen ole valtion taholta toistaiseksi onnistuttu löytämään kestäviä ratkaisuja (Juhila, 2006, s. 48). Kasvava eriarvoisuus ja yhteiskunnallisen arvopohjan monimuotoistuminen ovat lisänneet polarisaatiota, joka on luonut sosiaalityölle paineita kehittyä vastaamaan näihin haasteisiin.

Uskontososiologiassa uskonnon (pääasiassa kristinuskon) heikkenevää asemaa ja vaikutusta länsimaisissa yhteiskunnissa on pyritty selittämään erilaisten sekularisaatioteorioiden kautta. Erityisesti klassiset sekularisaatioteoriat ovat saaneet osakseen runsaasti kritiikkiä. Kritiikki on kohdistunut muun muassa teorioiden eurosentrisyyteen ja lähtöolettamuksiin siitä, että modernisaatio johtaa väistämättä uskonnon aseman heikkenemiseen (Warner, 2010, s. 41-42). Rob Warner (2010, s. 42-43) on esittänyt, että vaikka eriytymisen ja rationalisaation prosessit voidaan nähdä ainakin länsimaisen kulttuurin

sisällä väistämättöminä, tästä ei voida tehdä mitään suoria, universaaleja yleistyksiä sen suhteen, miten nämä prosessit vaikuttavat uskonnon asemaan. Warner on tarkastellut sekularisaatiota neljän eri kategorian (uskonnolliset instituutiot, uskonnolliset tulkinnat, uskonnon harjoittaminen ja uskonnolliset symbolit) kautta ja todennut, että länsimaisessa kulttuurissa uskonnollisten instituutioiden ja tulkintojen merkitys on laskenut lähes kaikkialla, mutta globaalisti niiden asema vielä vaihtelee. Uskonnon harjoittaminen ja uskonnolliset symbolit ovat myös menettäneet näkyvyyttä läntisessä Euroopassa, mutta globaalisti niiden asema on merkittävämpi. (Warner, 2010, s. 43).

Klassisten sekularisaatioteorioiden rinnalle on myöhemmin kehitetty lukuisia vaihtoehtoisia tapoja tulkita ja hahmottaa sekularisaatiota ja sen erilaisia (paikallisia) kehityskulkuja ja kuolevan uskonnon sijasta on alettu puhua esimerkiksi resilientistä tai notkeasta uskonnosta, uskonnon de-privatisaatiosta (*deprivatization of religion*) tai maailman uudelleen lumoutumisesta (*re-enchantment of the world*) (Pollack, 2015, Warner, 2010, s. 153, Taira, 2006, s. 13). Uskonnon subjektiivinen käänne kuvaa muutosta, jossa uskonnosta on tullut henkilökohtainen, kokemuksellinen ja toisinaan myös terapeutin osa yksilön elämää sen sijaan, että sen pääasiallinen funktio olisi ylläpitää sosiaalista koheesiä yhteiskunnassa. Uskonnon henkilökohtainen kokemuksellisuus ei ole tyypillistä ainoastaan jälkimoderneille yhteiskunnille, vaan samankaltaisia ajatuksia on syntynyt jo esimerkiksi romantiikan ajalla vastalauseena valistuksen ajan rationaalisuuden korostamiselle. Uskonnon terapeutin potentiaali on herättänyt kiinnostusta sekä uushenkisyyden parissa että perinteisempien auttamistyön muotojen, kuten terapia -ja kriisityön, parissa. (Warner, 2010, s. 154-155).

2.3. Uusi kiinnostus uskontoa kohtaan

Viimeisen parinkymmenen vuoden aikana sosiaalityössä on herännyt uusi kiinnostus uskonnon ja henkisyyden roolia kohtaan, erityisesti suhteessa asiakastyöhön (Crisp, 2017). Muutosta on tukenut uskonnollisen monimuotoisuuden tunnistaminen tärkeänä osana kokonaisvaltaista ja kulttuurisesti kompetenttia sosiaalityötä (Canda, 2002). Erityisen huomion kohteena ovat olleet kolonialismin vaikutuksista eniten kärsineiden alkuperäiskansojen jäsenten oikeudet omaan kulttuuriin ja uskontoon, mutta yhtä lailla uskonnollisen monimuotoisuuden huomioiminen koskee myös valtaväestön sisällä eläviä uskonnollisia vähemmistöjä ja yksilöiden henkilökohtaisten henkisten vakaumusten tunnustamista. Euroopassa erityisesti humanitaarisen maahanmuuton lisääntyminen on myös

herättänyt yhteiskunnallista keskustelua uskonnon asemasta ja suhteesta lainsäädäntöön ja kotouttamiseen.

Uskonnon ja henkisyyden roolin määrittäminen sosiaalityön kontekstissa ei ole kuitenkaan osoittautunut yksinkertaiseksi tehtäväksi. Eri maissa vallitsevat, historiallisesti ja poliittisesti rakentuneet kontekstit vaikuttavat siihen, miten paikallisen sosiaalityön käytännöt toimivat ja miten uskonto niissä näkyy. Valtaosa tähän saakka tehdystä tutkimuksesta on keskittynyt terveysosiaalityön ja mielenterveystyön alueille. Tämä on ymmärrettävää, koska näihin aloihin liittyy luonnollisemmin aihepiirejä kuten sairaudet ja kuolema, joissa uskonto on tavalla tai toisella läsnä.

Uskonnon tutkiminen nyky-yhteiskunnan julkisissa instituutioissa voi parhaimmillaan tarjota arvokasta tietoa siitä, kuinka uskonnollisista tai henkisistä kysymyksistä neuvotellaan suhteessa näiden instituutioiden toiminnan sekulaareihin lähtökohtiin. Tutkimuskentän tarkastelua ja vertailua hankaloittaa se, että uskonnon ja henkisyyden käsitteet määritellään aina tutkimuskohtaisesti ja kyseessä olevan kulttuurin omista lähtökohdista. Toinen haaste on käytettyjen aineistojen ja menetelmien monipuolisuudessa; tutkimukset perustuvat sekä laajoille kansallisen tason kyselyaineistoille, syvähaastatteluille, havainnoinnille että viranomaisasiakirja-analyysille (Cadge, Grier, Lucken & Michalowski, 2017).

Katolilaisuuden ja protestantismin välisessä konfliktissa pitkään elänyt Pohjois-Irlanti on yksi esimerkki siitä, miten uskonnollis-poliittinen ilmapiiri voi vaikuttaa sosiaalityöhön. Pohjois-irlantilaisten sosiaalityöntekijöiden ja heidän asiakkaidensa haastatteluissa on todettu, että uskonnon käsittelemiseen osana asiakassuhdetta liittyy paljon epävarmuutta, ristiriitaisuuksia ja ääneen lausumattomia rajoja (Carlisle, 2016). Uskonto koetaan liian henkilökohtaiseksi ja tunteita herättäväksi aiheeksi, jotta sosiaalityöntekijät kokisivat luontevaksi ottaa sitä puheeksi asiakastyössä (Carlisle, 2016). Toisaalta sosiaalityöntekijän hiljaisuus aiheesta voi asettaa myös asiakkaalle korkeamman kynnyksen ottaa uskontoa puheeksi. Myös yhdysvaltalaisen sosiaalityöntekijöiden työkäytäntöjä tutkittaessa on havaittu, että työntekijät mieluummin odottavat asiakkaan itse tuovan uskonnon esille sen sijaan, että se olisi lähtökohtaisesti osa sosiaalityön tilannearviota (Oxhandler & Giardina, 2017). Pohjois-Irlannin tapauksessa haluttomuus uskonnon puheeksi ottamiseen liittyy siihen, että aihe on poliittisesti arkaluontoinen ja henkilön katolinen tai protestanttinen vakaumus keskeinen ihmisiä erotteleva tekijä. Yhdysvalloissa uskonnollinen kenttä on Pohjois-Irlantia monimuotoisempi, mutta uskonnon kaltaisia vaikeita tai herkkiä puheenaiheita pyritään silti välttämään sosiaalityössä. Uskontosensitiivinen työote ei myöskään ole keskeinen osa sosiaalityön yliopistollista koulutusta Yhdysvalloissa (Oxhandler & Giardina, 2017).

Suomalainen yhteiskunta on edellä mainittuja sekulaarimpi, ja uskonnon historiallinen ja nykyinen asema Suomessa on erilainen, mutta uskonnosta puhumiseen liittyy myös täällä omat ristiriitaisuutensa.

Sosiaalityöntekijöiden ajatusten ja asenteiden sekä käytännön työn välillä on myös havaittu eroja. Vaikka sosiaalityöntekijät suhtautuisivat avoimesti asiakkaan uskonnon tai henkisyyden integroimiseen työskentelyssä, on kuitenkin monia eri tekijöitä, jotka hankaloittavat tämän toteutumista käytännössä. Koulutuksen puute, uskonnon puheeksi ottamiseen liittyvät pelot ja tiedonpuute eri uskontoperinteistä on havaittu merkittäviksi esteiksi käytännön työssä tapahtuvalle uskonnon huomioimiselle (Oxhandler & Giardina 2017, Al-Ma'seb, 2019). Vastaavasti koulutus, uskontosensitiivinen työote ja työntekijän oma uskonnollisuus on havaittu tekijöiksi, jotka lisäävät todennäköisyyttä sille, että työntekijä huomioi asiakkaan uskontoa työskentelyssä (Oxhandler & Giardina 2017, Al-Ma'seb, 2019). Osittain eriäviä tuloksia Pohjois-Irlannin kontekstissa saanut Carlisle (2016) toisaalta huomauttaa, ettei sosiaalityöntekijän oma uskonnollisuus yksistään riitä selittämään, missä määrin työntekijä huomioi uskontoa asiakastyössä.

Kuwaitilaisten, muslimiksi identifioituvien sosiaalityöntekijöiden tulotason on havaittu olevan yhteydessä siihen, kuinka helpoksi he kokivat asiakkaan uskonnon huomioimisen asiakastyössä (Al-Maseb, 2019). Korkeammassa tuloluokassa olevat sosiaalityöntekijät kokivat, että heidän oli helpompaa huomioda asiakkaan uskontoa työskentelyssä. Tulotasolla ei kuitenkaan havaittu olevan vaikutusta esimerkiksi uskonnon huomioimiseen liittyviin asenteisiin. Tätä voi osittain selittää esimerkiksi se, että paremmin toimeentulevilla sosiaalityöntekijöillä on enemmän mahdollisuuksia kehittää itseään ammatillisesti osallistumalla maksullisiin koulutuksiin (Al-Maseb, 2019).

Uusiseelantilaisten ja brittiläisten sosiaalityöntekijöiden asenteita kartoittaneessa tutkimuksessa havaittiin, että uskonnon puheeksi ottaminen tiettyjen aihepiirien yhteydessä on sallitumpaa kuin toisien. Yli puolet tutkimukseen osallistuneista työntekijöistä oli sitä mieltä, että vakava sairaus, lapsen sijaishuolto ja läheisen kuolema ovat ainoita tilanteita, joissa uskonnon puheeksi ottaminen on sallittua (Stirling, Furman, Benson, Canda & Grimwood, 2010). Kyseessä oli vertaileva tutkimus, jossa todettiin myös, että uusiseelantilaisilla sosiaalityöntekijöillä oli yleisesti ottaen myönteisempi suhtautuminen uskontoon ja henkisyyteen, mitä selitettiin maorikulttuurin vaikutuksella paikalliseen sosiaalityöhön (Stirling ym., 2010).

Edellä mainittujen tutkimusten keskeisimmät rajoitteet liittyvät tulosten yleistettävyyteen sekä suurten kyselytutkimusten kohdalla siihen, että jatkokysymysten

esittäminen tutkittaville ei ole mahdollista. Lisäksi tuloksiin voi vaikuttaa se, että sosiaalityöntekijät, jotka ovat jo valmiiksi kiinnostuneempia uskonnosta, ovat todennäköisesti halukkaampia osallistumaan tutkimuksiin, joiden kysymyksenasettelut liittyvät eksplisiittisesti uskontoon (Oxhandler & Giardina, 2017).

Edellä kuvatuista tutkimuksista ainoastaan Pohjois-Irlannissa toteutettu tutkimus oli tehty haastattelututkimuksena ja loput olivat kyselytutkimuksia. Kaikissa kuitenkin tunnistettiin tarve saada lisää paikallista tutkimustietoa sosiaalityön eri konteksteista ja erityisesti tietoa siitä, mitä sosiaalityöntekijät käytännön työssään tekevät uskonnon ja henkisyyden huomioimiseksi osana asiakaslähtöistä, eettisesti kestäväää ja holistista sosiaalityötä. Uskonnon ja henkisyyden näkeminen voimavarana asiakkaan elämässä ja sen integroiminen osaksi asiakassuhdetta ja muutokseen tähtäävää työskentelyä vaatii sosiaalityöltä uudenlaisia tapoja nähdä ja hahmottaa uskontoa.

2.4. Uskonto ja asumisen haasteet

Uskonnon roolia asumisen sosiaalityössä on tutkittu huomattavasti vähemmän kuin muilla sosiaalityön osa-alueilla. Oma tutkimukseni sijoittuu asumissosiaalityön toimintaympäristöön, joten haluan tässä nostaa esille muutamia esimerkkejä siitä, millä tavoin uskontoa on tähän mennessä lähestytty asumisen haasteiden kontekstissa. Asuminen voi tuntua intuitiivisesti ajateltuna olevan melko irrallaan kulttuurista tai uskonnosta. Lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että monet asumiseen liittyvät itsestäänselvytykset, kuten länsimaisessa ajattelussa korolliset asuntolainat, vuokranmaksukäytännöt ja asuntoihin liittyvät ominaisuudet, eivät ole universaaleja ilmiöitä vaan tyypillisiä ainoastaan omassa kulttuurissamme. Käsitykset siitä, millainen on hyvä tai riittävän hyvä asunto, vaihtelevat myös riippuen henkilön taustasta ja asumiseen liittyvistä toiveista ja tarpeista. Globalisoituvassa maailmassa maahanmuutto on konteksti, jonka yhteydessä asumisen ja uskonnon suhdetta on alettu tutkia. Tämä on myös alue, jonka yhteydessä kulttuuri ja uskonto sekoittuvat helposti toisiinsa, ja herää kysymyksiä siitä, mitkä asiat liittyvät kulttuuriin ja mitkä uskontoon. Toisaalta on tärkeää myös muistaa, ettei yksikään uskonto elä irrallaan siitä kulttuuriperinteestä, jonka sisällä se on kasvanut ja kehittynyt. Olipa kyse maantieteellisesti laajalle levinneistä, jäsenmääriltään suurista uskonnoista tai pienemmistä, paikallisista uskonnoista, ne ovat aina tavalla tai toisella sidoksissa tiettyyn ajalliseen ja paikalliseen kontekstiin.

Kanadaan muuttaneita ghanalaisia ja somalialaisia tutkineet Joseph Mensah ja Christopher J. Williams (2014) havaitsivat, että esimerkiksi syrjintä asunnonhaussa, asuntojen pohjaratkaisut ja varustelutaso sekä asuinalueiden turvattomuus vaikuttivat negatiivisesti

tutkittavien kokemuksiin asumisesta. Asuntokanta, jossa asunnot on suunniteltu ydinperhemalli etusijalla, ei tarjoa kovinkaan hyviä vaihtoehtoja henkilöille, joiden lähtökulttuurissa yhteisöllinen, monen eri sukupolven kattava asuminen on tyypillisempää, ja jossa lisäksi eri sukupuolta oleville perheenjäsenille täytyy olla erilliset makuuhuoneet. Asuntojen keittiöiden varustelutaso voi myös estää monien perinteisten, omaan kulttuuriin kuuluvien ruokien valmistuksen (Mensah & Williams, 2014). Asuntolainajärjestelmä, jossa lainaan lisätään korot, tuottaa myös omat haasteensa muslimitaustaisille maahanmuuttajille, ja voi estää heidän siirtymisensä vuokra-asumisesta omistusasumiseen (Mensah & Williams, 2014).

Suomessa maahanmuutto on keskittynyt vahvasti pääkaupunkiseudulle, jossa asuu (Ahvenanmaata lukuun ottamatta) suhteessa muuhun väestöön eniten maahanmuuttajia (Tilastokeskus, 2020). Helsinkiläisessä asuntopolitiikassa on pyritty jo 1990-luvulta saakka ehkäisemään alueellista segregaatiota asuttamalla maahanmuuttajia kunnallisiin asuntoihin eri puolille kaupunkia. Etnisesti monimuotoisten asuinalueiden on nähty olevan ihanteellisia kaupunkikehitykselle ja ehkäisevän sosiaalisten ongelmien kasautumista (Dhalmann & Vilka, 2009). Käytännössä tämä ei ole kuitenkaan täysin onnistunut, sillä kunnallisiin vuokra-asuntoihin on keskittynyt myös erilaisista taloudellisista ja sosiaalisista ongelmista kärsivää valtaväestöä, joiden turhautuminen omaan tilanteeseensa purkautuu rasismina maahanmuuttajaperheitä kohtaan (Dhalmann & Vilka, 2009). Asunnonhakuun liittyvä tiedonpuute ja heikko taloudellinen tilanne ovat kuitenkin pitäneet Helsingissä asuvia somalitaustaisia maahanmuuttajia riippuvaisina kunnan vuokra-asunnoista, joista siirtyminen yksityisille vuokra-asuntomarkkinoille on ollut haastavaa (Dhalmann & Vilka, 2009). Tulevaisuudessa tullaankin tarvitsemaan lisää toimenpiteitä, joilla parannetaan maahanmuuttajien asemaa asuntomarkkinoilla sekä tunnustetaan paremmin nyky-yhteiskunnan monimuotoisuus ja erilaiset tarpeet asumisen suhteen (Dhalmann & Vilka, 2009).

Yhdysvalloissa on tarkasteltu uskonnon tai henkisyyden harjoittamisen yhteyksiä alkoholinkäyttöön asunnottomilla alkuperäiskansojen jäsenillä (Wendt, Collins, Nelson, Serafini, Clifasefi & Donovan, 2017). Eurooppalaisen kolonialismin seurauksena Amerikan alkuperäiskansojen jäsenten keskuudessa huono-osaisuus, asunnottomuus ja päihdeongelmat ovat edelleen ylikorostuneesti läsnä (Wendt ym., 2017). Oman heimon perinteisiin uskonnollisiin tai henkisiin toimituksiin osallistumisen todettiin kuitenkin vähentävän alkoholinkäyttöä tilastollisesti merkitsevällä tavalla (Wendt ym., 2017). Löydös koski sen verran pientä joukkoa tutkittavista, että sen yleistettävyyteen on suhtauduttava varauksella,

mutta se antaa silti lupaavia vihjeitä uskonnosta voimavarana yksilön elämässä.

Asunnottomuus ja alkoholiongelmat tuottavat merkittäviä kuluja julkisen terveydenhuollon ja sosiaalipalveluiden kentällä, joten toimivien interventioiden kehittäminen on myös tästä näkökulmasta kannattavaa.

Kuten edellä mainitut tutkimukset osoittavat, uskonnon huomioiminen ja siihen liittyvät mahdollisuudet sosiaalityössä ovat alkaneet herättää kiinnostusta eri puolilla maailmaa. Aihepiiriä on tutkittu sekä pienemmillä haastattelututkimuksilla että laajemmilla, kansallisen tason kyselytutkimuksilla. Paikallisella tasolla ja sosiaalityön eri toimintaympäristöissä toteutettua tutkimusta kuitenkin kaivataan koko ajan lisää, sillä sosiaalityö elää ja kehittyy jatkuvassa vuorovaikutuksessa ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Oma tutkimukseni on suomalaisen asumissosiaalityön kontekstiin sijoittuva laadullinen haastattelututkimus, jolla haluan ottaa osaa keskusteluun siitä, miten kunnan sosiaalitoimen työntekijät ja järjestötyöntekijät näkevät uskonnon aseman asiakastyössä. Kiinnitän tutkimuksessa huomiota erityisesti siihen, millaisia uskonnon diskursseja työntekijöiden puheessa esiintyy, miten niitä rakennetaan ja miten niistä neuvotellaan yhteistyössä kollegoiden kanssa.

3. Sekularisaatio ja sosiaalityön uskontodiskurssit

Tässä luvussa käsittelen ensin yhteiskunnallista eriytymistä ja sen suhdetta sekularisaatioon. Tämän jälkeen käyn läpi, millaisia implikaatioita nykyisessä kolonialismin jälkeisessä maailmassa on havaittavissa suhteessa uskonnotutkimukseen ja millaisia tekijöitä tutkimuksessa olisi tärkeää ottaa huomioon. Lopuksi käsittelen asiakas-työntekijäsuhdetta sosiaalityössä sekä uskonnosta puhumista osana tätä suhdetta.

3.1. Yhteiskunnallinen eriytyminen osana sekularisaatiokehitystä

Yhteiskunnallinen kehitys voidaan nähdä prosessina, jossa esimerkiksi elinkeinoelämä, koulutus, vapaa-aika, terveydenhuolto, media ja sosiaaliset suhteet käyvät läpi erilaisia muutosvaiheita, ja se on usein liitetty myös kaupungistumiseen ja demokratisaatioon. Se, miten nämä eri tekijät vaikuttavat uskonnon asemaan, ei kuitenkaan ole suoraviivaista. Sekularisaatio on ilmiönä moniulotteinen, ja sitä on mahdollista tarkastella eri näkökulmista. Uskontososologiassa suosittuja tapoja tarkastella sekularisaatiota ovat olleet erityisesti uskonnon harjoittamisen, uskonnollisten arvojen ja uskomusten tutkiminen (Norris & Ingleheart, 2004, s. 40).

Yleisenä kehityskulkuna rikkaissa, kehittyneissä maissa (Yhdysvallat pois lukien) on havaittu uskonnollisiin instituutioihin sidoksissa olevan julkisen uskonnonharjoittamisen laskeneen, kun taas henkilökohtaisesta, yksityisestä uskonnon tai henkisyyden harjoittamisesta on tullut suosittumpaa. Uskonnollisten arvojen ja uskomusten aseman heikkeneminen länsimaissa yhteiskunnissa taas näkyy esimerkiksi siinä, etteivät ne enää ohjaa ihmisten toimintaa tai päätöksentekoa kuten aiemmin. Uskonnollisten auktoriteettien vaikutusvalta massoihin on niin ikään heikentynyt länsimaissa. (Norris & Ingleheart, 2004, s. 37-41). Osa tutkijoista on jopa esittänyt, että sekularisaatio koskee ainoastaan instituutioita eikä yksilöitä, ja sitä tulisi tarkastella tästä näkökulmasta (ks. esim. Chaves, 1994, Yamane, 1997). Detlef Pollack (2015) kuitenkin huomauttaa, ettei tämäntyyppinen reduktionistinen lähestymistapa tee oikeutta sekularisaation moniulotteisuudelle, eikä sitä sen vuoksi tulisi tarkastella pelkästään makrotason ilmiönä.

Yhteiskunnallinen eriytyminen on usein nähty tärkeänä sekularisaatiota ohjaavana tekijänä, mutta tutkijoiden välillä on eroja siinä, kuinka keskeiseksi tai välttämättömäksi sen rooli nähdään. Tähän vaikuttaa osaltaan myös se, nähdäänkö modernisaatio ensisijaisesti yhteiskunnallisen eriytymisen ilmentymänä vai seurauksena esimerkiksi taloudellisesta kasvusta, yhteiskunnan rationalisoitumisesta tai kulttuurillisesta monimuotoistumisesta.

Yhteistä näille tulkinnoille on kuitenkin se, että modernisaatiolla nähdään olevan sekularisaatiota edistäviä vaikutuksia (Pollack, 2015).

Yksi klassisen sekularisaatioteorian keskeisimmistä kehittäjistä, Bryan Wilson (1982, s. 44), katsoo, että yhteiskunnallisen eriytymisen, yhteiskunnallistumisen ja rationalisaation prosessit ovat suurimpia tekijöitä uskonnon aseman heikkenemisessä moderneissa yhteiskunnissa. Wilson viittaa eriytymisellä prosesseihin, joiden kautta yhteiskunnan eri osa-alueet kuten terveydenhuolto tai politiikka irrottautuvat uskonnosta ja alkavat kasvavassa määrin toimia autonomisina instituutioina, joita uskonnolliset arvot tai opit eivät enää sido. Yhteiskunnallistumisella Wilson tarkoittaa uskonnollisten yhteisöjen heikkenemistä ja kasvottomien, sekulaarien instituutioiden aseman vahvistumista. Rationalisaation kautta puolestaan yhteiskunnallinen päätöksenteko irrottautuu uskonnollisista vaikutuksista. (Wilson, 1982, s. 44).

Eriytymisen ja uskonnon privatisoitumisen myötä uskonnot, jotka eivät ole taipuneet privatisaatioon, on alettu helpommin nähdä potentiaalisesti vaarallisena fundamentalismina, joka on haitallista sekulaarin yhteiskunnan rakenteille (Casanova, 2011). Euroopassa tämä vastakkainasettelu ilmenee erityisesti sekularisoituneen kristinuskon ja islamin välillä, mutta näkyy myös esimerkiksi ennakkoluuloina kristillisiä herätysliikkeitä kohtaan. José Casanova (2011) pitää sekularisaatioteoriaa kuitenkin hyödyllisenä analyttisenä viitekehyksenä yhteiskunnallisen eriytymisen tarkasteluun, niin kauan kuin se ei johda uskonnossa tapahtuvien sekularisaatioteoriaa haastavien muutosten mieltämistä ainoastaan uskonnolliseksi fundamentalismiksi.

Steve Bruce (2011, s. 4) on tarkastellut sekularisaatiota uskonnon vaikuttavuuden heikkenemisen näkökulmasta. Brucen mukaan uskonnon sosiaalisten funktioiden korostaminen ei ole vakuuttava vasta-argumentti sekularisaatioteorialle, eikä esimerkiksi yhteiskunnallinen tarve jaetulle moraaliselle arvopohjalle riitä vakuuttamaan yksilöitä tarpeesta jaetulle uskonnollisuudelle (Bruce, 2011, s. 53-54). Bruce korostaa, ettei oletta sekularisaation olevan universaalisti väistämätöntä kaikille yhteiskunnille, mutta sen sijaan niille yhteiskunnille, jotka jo ovat sekularisoituneet, muutos todennäköisesti on pysyvä. Sekulaareissa länsimaaisissa yhteiskunnissa, joissa valtio ja uskonto on erotettu toisistaan eikä uskonto enää määrittele yhteiskunnallista arvopohjaa, lainsäädäntöä tai sosiaalista elämää, yksilönvapaudesta on tullut keskeinen toiminnan lähtökohta. Bruce käyttää tästä myös käsitettä kulttuurinen autonomia. Ollakseen yhteiskunnallisella tasolla vaikuttavaa, uskonnon tulisi olla yhteisesti jaettua, ja tämä vaatii aina jossain määrin suostuttelua ja jaettujen identiteettien omaksumista, mikä on nykyisissä länsimaissa koko ajan vaikeampaa. Tämä

vaikuttaa myös sekulaareissa yhteiskunnissa eläviin uskonnollisiin yhteisöihin, joiden on ympäristön vuoksi kiinnitettävä entistä enemmän huomiota sosiaalisen koheesion ylläpitämiseen. (Bruce, 2011, s. 55-56). Tässä tutkielmassa lähestyn myös omaa aineistoani siitä näkökulmasta, miten uskonnon vaikuttavuus näkyy tai ei näy sekulaarissa institutionaalisessa ja sosiaalityön ammatillisessa kontekstissa.

3.2. Uskontososiologia ja kolonialismin jälkeinen maailma

Tarkasteltaessa uskontososiologiassa vallinneita tapoja jäsentää uskontoa ja sen yhteiskunnallista asemaa on tärkeää tiedostaa, että sosiologia tieteenalana on syntynyt tietyssä ajallisessa ja paikallisessa kontekstissa. Sosiologian tavoitteena on ollut tarjota uskonnon vaihtoehtoisia, tieteelliselle ajattelulle perustuvia malleja ymmärtää maailmaa ja sosiaalista toimintaa, ja sitä loivat ja kehittivät valkoihoiset, eurooppalaiset, kolonialistisessa maailmassa eläneet miehet. Eurooppalainen sosiologia myös tehokkaasti sivuutti aiemmat, muissa kulttuuris-historiallisissa konteksteissa vaikuttaneet ajattelijat. James Spickard (2019) on esittänyt, että jos moderni sosiologia olisi syntynyt esimerkiksi Kiinassa kungfutselaisen ajattelun piirissä, se olisi todennäköisesti painottanut pyhyyden käsitteen relationaalisia puolia järjestytyneisyyden sijasta. Eurooppalaisessa ajattelussa vaikuttaneet valistuksen ajan ihanteet ovat toisin sanoen olleet vaikuttamassa siihen, että sekularisaatioteoria on alusta saakka ollut sisäänrakennettuna moderniin sosiologiaan, joka näki itsensä rationaalisena, kehittyneenä ja tieteellisenä vastaparina uskonnon (Spickard, 2019, Vásquez, 2013).

Kolonialismin jälkeinen nykymaailma on hyvin erilainen kuin se maailma, jossa sosiologian esi-isät elivät, mutta sen vaikutukset ovat edelleen olemassa. Linda Woodhead (2002, s. 5-12) on jäsentänyt uskonnon ja modernisaation tutkimuskenttää kuuden eri kategorian kautta, joita ovat kansallisvaltion keskeisyys, kolonialismi/postkolonialismi, rationalisaatio, universalismi ja ero, itseen ja elämään kääntyminen ja sekularisaatio/sakralisaatio. Kolonialismi voidaan nähdä eräänlaisena syntyehtona nykyiselle monikulttuurisuudelle -ja uskonnollisuudelle, ja sen vaikutus näkyy edelleen esimerkiksi vieraiden kulttuurien kuvauksissa (Taira, 2006, s. 11).

Spickardin (2019) mukaan kolonialismin jälkeistä maailmaa voidaan hahmottaa globalisaation, identiteetin ja tietoisuuden kategorioiden kautta. Nämä kategoriat myös orientoivat meitä näkemään uskonnon tietyllä tavoin, koska ne kuvastavat tämänhetkistä kulttuuris-historiallista kontekstiamme. Globalisaation seurauksena ihmisillä on nykyisin erilaisia sosiaalisia ja taloudellisia verkostoja ympäri maailmaa, ja he ovat enimmäkseen vieraantuneita kuluttamiensa tavaroiden tuotantoprosesseista. Eurooppalaisen kolonialismin

seurauksena maailmanlaajuiset valtasuhteet ovat hyvin epätasaiset ja eriarvoisuus näkyy myös tieteen tuottamisessa esimerkiksi siinä, kenellä on vahvin ääni (Spickard, 2019).

Identiteettien kirjo on lisääntynyt nykymaailmassa, ja useiden erilaisten

(vähemmistö)identiteettien yhteensovittaminen voi myös olla tietyissä tilanteissa haastavaa.

Spickardia lainatakseni:

Vain miehillä on etuoikeus kuvitella, ettei heillä ole sukupuolta. Vain valkoihoisilla on etuoikeus kuvitella, ettei heillä ole rotua. [Ja] vain heteroilla on etuoikeus jättää huomiotta seksuaalisuuden moninaisuus ja monimutkaisuus. (Spickard, 2017a, s. 247, oma käännös)

Tähän lisätäkseen, vain ihmiset, jotka elävät suhteellisessa varallisuudessa voivat kuvitella, ettei köyhyydellä ole merkitystä. Vain ihmiset, jotka elävät vakaissa valtioissa voivat kuvitella, että edelleen on olemassa pysyviä ja turvallisia kansallisuuksia. Vain ihmiset, joilla on vapaus valita uskontonsa voivat kuvitella, että uskonto on yksityinen valinta. (Spickard, 2019, s. 6, oma käännös)

Intersektionaalisuus uskonnon tutkimuksessa voi auttaa tekemään näkyväksi esimerkiksi sitä, miten henkilön eri identiteetit vaikuttavat hänen kokemuksiinsa uskonnosta tai miten uskonnollisia identiteettejä voidaan tuottaa, pakottaa tai valita.

Kolmas Spickardin esille tuoma kategoria liittyy tietoisuuteen maailmasta yhtenäisenä paikkana. Huolimatta siitä, että globaalin maailmamme syy-seuraussuhteet ovat monilta osin näkymättömissä tai tietoisesti piilotettuja, meidän on mahdollista tulla tietoisiksi omasta kulttuuris-historiallisesti rakentuneesta näkökulmastamme ja pyrkiä näkemään ja ymmärtämään myös muita, erilaisia näkökulmia. Spickard hylkää sekä klassisen sekularisaatioteorian uskonnon hiipumisesta, uskonnon markkinatalousteorian sekä ajatuksen siitä, että yksilöllisen, henkilökohtaisen uskonnollisuuden lisääntyminen korvaisi ihmelääkkeen omaisesti perinteiset uskonnollisuuden muodot. Spickardin mukaan yhteen kietoutunut, riskien täyttämä nykymaailma tarvitsee kipeästi mahdollisuutta sosiaalisen kritiikin esittämiseen, ja uskonnon määrittelemisen ainoastaan henkilökohtaiseksi ja yksityiseksi asiaksi poistaisi mahdollisuuden tarkastella uskontoa kriittisesti yhteiskunnallisella tasolla. (Spickard, 2019).

Spickard esittää, että uskontososiologian tulisi pyrkiä uudenlaiseen, refleksiiviseen teorianmuodostukseen, jossa eri tutkijapositioiden tuomat mahdollisuudet ja rajoitteet tunnustetaan (Spickard, 2019). Tämä edellyttää sen tunnustamista, että ihmisten kokemukset eivät ole kaikkialla samanlaisia, ja eri sosiokulttuurisista positioista tuotettu tieto on erilaista. Itse näen, että Spickardin esittämä tiedostava ja intersektionaalinen näkökulma on ajankohtainen ja kolonialismin perintöä purkava, ja se tuo uskontososiologiaan enemmänkin täydentävää kuin kilpailevaa orientaatiota. Näkökulma on ajankohtainen myös sosiaalityössä, joka sosiologian ja muiden yhteiskuntatieteiden ohella on kehittänyt samassa

yhteiskunnallisen murroksen ajassa, ja joka nyt uudella vuosituhannella joutuu kohtaamaan uudenlaisia murroksia yhteiskuntien monimuotoistuesssa ja eriarvoistuesssa. Kolonialismin perinnön vaikutusten tiedostaminen ja ymmärtäminen nykymaailmassa voi auttaa sosiaalityöntekijöitä kehittämään intersektionaalista ja tiedostavaa työskentelyorientaatiota suhteessa uskonnon huomioimiseen osana asiakastyötä. Se voi auttaa sosiaalityöntekijää esimerkiksi ymmärtämään, missä määrin hänen oma taustansa ja moninaiset identiteettinsä vaikuttavat siihen, kuinka hän kohtaa uskontoa tai uskonnettomuutta työssään.

Sosiaalityöllä on toisaalta myös yksilöiden kanssa tehtävää asiakastyötä laajempi yhteiskunnallinen rooli. Rakenteellisen sosiaalityön tehtävänä on tuoda näkyväksi sellaisia yhteiskunnassa vallitsevia sosiaalisia, poliittisia ja taloudellisia rakenteita, jotka tuottavat ja ylläpitävät sosiaalista eriarvoisuutta, sekä pyrkii muuttamaan näitä. Rakenteellinen sosiaalityö pyrkii yhdistämään yksilötasolla tapahtuvan, yksilölliseen muutokseen ja voimaantumiseen pyrkivän työskentelyn sekä yhteiskunnallisella tasolla tapahtuvan, rakenteellisiin muutoksiin tähtäävän työn. (Lundy, 2011, s. 88).

Esimerkiksi 2000-luvulla lisääntynyt humanitaarinen maahanmuutto on lisännyt Suomessa ja Euroopassa keskustelua uskonnon yhteiskunnallisesta asemasta, uskonnonvapaudesta ja uskonnollisen monimuotoisuuden huomioimisesta. Keskustelu on painottunut pitkälti sekularisoituneen kristinuskon ja islamin välisiin jännitteisiin. Huomattavasti vähemmän on keskusteltu humanitaarisen maahanmuuton lisääntymiseen johtaneista syy-seuraussuhteista kuten eurooppalaisesta kolonialismista ja globaalin kapitalistisen talousjärjestelmän vaikutuksista ilmastonmuutokseen ja kehittyvien maiden taloudelliseen riistoon, jotka ovat osaltaan vaikuttaneet poliittisten ja aseellisten konfliktien syntyyn näissä maissa.

Tutkimusaineistossa intersektionaalinen ja tiedostava näkökulma tulivat esille työntekijöiden paikantaessa itseään ja asiakkaitaan tiettyihin identiteettikategorioihin ja pohtiessaan näiden välisiä suhteita. Työntekijät reflektoivat myös esimerkiksi sitä, miten historialliset ja kulttuurilliset prosessit ovat vaikuttaneet siihen, miten he itse jäsentävät uskontoa ja miten tämä mahdollisesti eroaa asiakkaiden kokemuksista. Seuraavassa alaluvussa käsittelen tarkemmin uskonnon diskursiiviseen rakentumiseen vaikuttavia tekijöitä sosiaalityössä.

3.3. Uskonnon diskursseja sosiaalityössä

Sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden välisiä suhteita voidaan tarkastella monella eri tasolla; esimerkiksi yhteiskunnallisina, institutionaalisina, ammatillisina tai vuorovaikutuksessa

rakentuvina suhteina (Jokinen, 2016). Ne eivät myöskään ole vallan jakautumisen näkökulmasta tasavertaisia suhteita. Sosiaalityöntekijällä on, toimialasta riippuen, vaihtelevissa määrin valtaa vaikuttaa suoraan ja konkreettisin toimin asiakkaan elämään, esimerkiksi tekemällä päätöksiä asiakkaalle myönnettävistä etuuksista tai palveluista. Sosiaalityöntekijällä on myös koulutuksen ja työkokemuksen kautta hankittua asiantuntijuutta ja tietoa, jota asiakkaalla ei oleteta olevan. 2000-luvulla sosiaalityön tutkimuksessa on kuitenkin alettu kasvavassa määrin puhua myös uudella tavoin rakentuvasta, asiakkaan kanssa yhteistyössä tuotetusta, jaetusta asiantuntijuudesta (Jokinen, 2016). Tällainen asiakkaan kanssa yhdessä neuvotellen muodostettu ymmärrys hänen tilanteestaan ja tarvittavista toimenpiteistä on nähty olennaisena myös asiakkaan oman toimijuuden vahvistumisessa ja osallisuuden kokemusten lisääntymisessä (Jokinen, 2016).

Sosiaalityön luonteeseen kuuluu, että sen piirissä kohdataan hyvin erilaisissa elämäntilanteissa olevia ja hyvin erilaisista taustoista lähtöisin olevia ihmisiä. Asiakasryhmien tai sosiaalisten ongelmien kategorisointi on tapa tuottaa ja ylläpitää sosiaalista järjestystä. Eettisesti vaativassa työssä olisi kuitenkin erityisen tärkeää pysähtyä pohtimaan, millaisia kategorioita sosiaalityössä käytetään ja millaisin seurauksin. Kategoriat tuottavat sosiaalisia identiteettejä ja ohjaavat sitä, mitä ajattelemme tiettyyn kategoriaan kuuluvista ihmisistä ja miten orientoidumme vuorovaikutustilanteisiin heidän kanssaan (Juhila 2006, s. 205-206). Vuorovaikutuksessa rakentuvissa asiakas-työntekijäsuhteissa keskeistä on työntekijän taito kuunnella asiakasta ja pyrkiä aidosti ymmärtämään asiakkaan toiminnan taustalla vaikuttavia tekijöitä (Juhila, 2006, s. 251).

Sosiaalityössä on lisäksi erityisen tärkeää olla tietoinen siitä, kuinka erilaiset tavat puhua asiakkaista ja asiakkaille tuottavat erilaisia tulkintoja todellisuudesta. Uskonnon ja henkisyyden tarkkarajainen erottaminen toisistaan voi olla tietyissä tilanteissa asiakkaan henkilökohtaisen prosessin kannalta mielekästä, mutta se voi myös huomaamatta toiseuttaa erityisesti etnisten vähemmistöjen jäseniä, jotka jo lähtökohtaisesti mielletään länsimaisessa kontekstissa vahvemmin uskonnollisiksi (Wong & Vinsky, 2009).

Spickardin mainitsemat identiteetin ja intersektionaalisuuden käsitteet ovat keskeisiä myös sen kannalta, miten uskontoa ja henkisyyttä käsitetään ja miten niistä puhutaan sosiaalityössä. Uskonto ja henkisyys on useimmiten erotettu käsitteellisesti toisistaan, vaikka molempien juuret ovat eurooppalaisessa ja kristillisessä historiallis-kulttuurisessa jatkumossa. Siinä missä uskontoon liitetään sellaisia ominaisuuksia kuten perinteet ja tiukka oppien noudattaminen, henkisyys mielletään 'hyväksi', 'puhtaaksi', itsenäiseksi ja vapaaksi kulttuuris-historiallisesta painolastista (Wong & Vinsky, 2009). Tämä kahtiajako saattaa

hyvinkin auttaa länsimaisessa kulttuurissa kasvaneita esimerkiksi ottamaan etäisyyttä kristinuskoon, mutta toisaalta myös toiseuttaa ei-länsimaisessa kulttuurissa (tai kahden eri kulttuurin parissa) kasvaneita. Identiteettien rakentamiseen liittyy myös se, miten niitä ilmaistaan ulospäin. Feministisessä tutkimuksessa on Judith Butlerin teoksesta *Hankala sukupuoli* (1990) lähtien keskusteltu sukupuolen ja seksuaalisuuden performatiivisuudesta, joka perustuu ajatukselle, että sukupuolta ja seksuaalisuutta tuotetaan jatkuvasti sekä diskursiivisissa että kehollisissa käytännöissä (Rossi 2015, s. 29). Myös uskonnollisten tai henkisten identiteettien tuottamista on mahdollista tarkastella performatiivisina prosesseina.

Erityisesti useamman eri vähemmistöidentiteetin omaavat sosiaalityön asiakkaat ovat kaikkein haavoittuvimmassa asemassa sen suhteen, miten heidät kohdataan ja miten heidän sosiaalista inklusiotaan tuetaan. Etniseen vähemmistöön kuuluvien asiakkaiden mieltäminen 'uskonnollisiksi, muttei henkiseksi' voi tiedostamatta tuottaa heille identiteettejä, joihin liittyy perinteiden kunnioittamista, tiukkoja sääntöjä ja vanhanaikaisia tapoja, kun taas länsimaisten asiakkaiden mieltäminen 'henkiseksi, muttei uskonnollisiksi' voi vastaavasti tuottaa heille identiteettejä, joihin liittyy vapautta, moderneja arvoja, yksilöllisyyttä ja oman näköisen elämän elämistä.

Sosiaalityötä ohjaaviin eettisiin periaatteisiin kuuluvat asiakasta kunnioittava kielenkäyttö ja asiakkaan autonomian tukeminen. Yhteisesti jaetut uskonnon ja henkisyyden konseptit auttavat sosiaalityöntekijää näiden periaatteiden toteuttamisessa, mutta tämä edellyttää avointa vuorovaikutusta asiakkaan kanssa (Hodge, 2015). Jos henkisyys käsitteellistetään sosiaalityössä ainoastaan henkilökohtaiseksi ja yksityiseksi, mielensisäiseksi rakenteeksi, on vaarana, että työntekijät eivät osaa ottaa huomioon niitä asiakkaita, joille uskonto ja henkisyys ovat vahvasti yhteydessä toisiinsa tai vastaavasti asiakkaita, jotka jäsentävät suhdettaan henkisyyteen pääasiassa uskonnollisin käsittein (Hodge, 2015). Asiakkaita ja heidän omia jäsentämisen tapojaan kunnioittavan ammatillisen diskurssin kehittäminen on erityisen tärkeää uskonnon ja henkisyyden tavoin herkillä elämänalueilla.

Jälkimoderneissa yhteiskunnissa uskonnollisen ja kulttuurillisen moninaisuuden kunnioittaminen on noussut yhä tärkeämmäksi näkökulmaksi, kun tavoitteena on sosiaalisen inklusion lisääminen (Stewart, 2002). Uskonto ja henkisyys ovat osa kulttuuria ja sitä, miten yksilö rakentaa omaa maailmankuvaansa ja itseymmärrystään. Ne kuitenkin usein sivuutetaan ammatillisessa auttamistyössä huolimatta siitä, että niiden merkityksen ymmärtäminen on välttämätöntä yksilön maailmankuvan ymmärtämiseksi (Stewart, 2002).

Merja Anis (2005) on tutkinut suomalaisten sosiaalityöntekijöiden tapoja puhua kulttuurista ja havainnut, että kulttuuria voidaan käyttää sekä normaalia ja tavanomaista

toimintaa selittävänä käsitteenä, konfliktitilanteita selittävänä tekijänä tai menetelmällisenä välineenä, jonka avulla sosiaalityöntekijä tietoisesti pyrkii rakentamaan dialogista ymmärrystä asiakkaan tilanteesta esimerkiksi kysymällä ja kiinnostumalla asiakkaan kokemuksista.

Omassa aineistossani haastateltavat puhuivat sekä kulttuurista että uskonnosta, välillä yhdessä ja välillä erikseen, ja toivat usein esille myös sitä, etteivät ole varmoja siitä, missä määrin niitä on mahdollista erottaa toisistaan asiakastyön kontekstissa. Kulttuurin tavoin uskonto voi toimia sosiaalialan ammattilaisten puheessa joko toimintaa selittävänä tekijänä, ongelmien tai rajoitteiden aiheuttajana tai käsitteellisenä työvälineenä, kun pyritään luomaan kokonaisvaltaisempaa ymmärrystä asiakkaan tilanteesta.

Kriittisen sosiaalityön teorian pohjalta sosiaalityön asiantuntijuuden silloittavaa orientaatiota kehittänyt Leena Tikkala (2019, s. 316) näkee, että kyky jatkuvasti purkaa vallankäytön ja tietämisen mekanismeja sekä tunnistaa asiakkaiden sosiaalisen maailman ulottuvuuksia ovat keskeisiä ammatillisen osaamisen elementtejä. Silloittava orientaatio pyrkii ylittämään, purkamaan ja uudelleen rakentamaan niitä vastakkainasetteluja, joita sosiaalityön diskursseissa tahtomatta tai tietoisena vallankäytön muotona rakennetaan. Asiantuntijuuden tietoinen arviointi edellyttää ammatilaisilta valtaa pitävien erojen purkamista, käytössä olevan käsitteistön uudelleenmäärittelyä ja asiakkaiden osallisuuden lisäämistä (Tikkala, 2019, s. 318).

4. Tutkimusprosessi

4.1. Tutkimuskysymys ja tutkimuksen toimintaympäristöt

Kyseessä on uskontososiologinen tutkimus, jonka tavoitteena on tarkastella, miten asumissosiaalityötä tekevät kunnan ja kolmannen sektorin työntekijät puhuvat uskonnosta osana käytännön asiakastyötä.

Tutkimuskysymykseni ovat:

- 1) Millaisia uskonnon diskursseja tutkittavien puheenvuoroissa esiintyy? Miten näitä rakennetaan ja miten niistä neuvotellaan?
- 2) Millaisia identiteettikategorioita puheenvuoroissa esiintyy ja miten näitä käytetään uskontodiskurssien rakentamisessa?

Tutkimuksen toimintaympäristöinä ovat kunnallinen sosiaalityö sekä kolmas sektori.

Kunnallinen sosiaalityö on kunnan tarjoamaa, sosiaalihuoltolakiin (1301/2014, 1. luku 1 §) perustuvaa palvelua, jonka tarkoituksena on edistää kuntalaisten hyvinvointia ja sosiaalista turvallisuutta, vähentää eriarvoisuutta, turvata tarpeenmukaiset sosiaalipalvelut ja edistää asiakaskeskeisyyttä ja asiakkaan oikeutta hyvään palveluun. Asumissosiaalityön kontekstissa tämä tarkoittaa esimerkiksi neuvontaa ja ohjausta liittyen asunnonhakuun, vuokranmaksuun ja taloudenhallintaan, erilaisten asumisen tukipalveluiden järjestämistä ja asunnottomuuden ennaltaehkäisyä (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014, 3. luku 11 §, 14 §).

Kolmannen sektorin toimijoiden (yhdistykset, järjestöt) toimintaa ohjaa Yhdistyslaki (503/1989). Sosiaalialan järjestöt tuottavat kunnan tarjoaminen palveluiden ohella myös paljon erilaisia tukipalveluita kuten ohjausta ja neuvontaa, vertaistukea, koulutuksia ja tukihenkilötoimintaa. Järjestötoimijoilla on usein myös paljon vapaaehtoistoimintaa, joka tuo lisää resursseja palveluiden tuottamiseen. Järjestöjen toiminta voi olla aatteellista, niin kauan kuin se on lain ja hyvien tapojen mukaista (Yhdistyslaki 503/1989, 1. luku 1 §). Tutkimukseni kohteena oleva järjestö on uskonnollisesti, poliittisesti ja aatteellisesti sitoutumaton, kansainvälisiin ihmisoikeuksiin sitoutunut ja vapaaehtoisuuteen perustuva. Valitsin tutkimukseni toimintaympäristöt sillä perusteella, että huolimatta erilaisista kulttuuris-historiallisista taustoistaan ja organisaatorakenteiden erilaisuudesta, molemmissa työskennellään lähtökohtaisesti sekulaarissa ympäristössä ja toiminta pohjautuu ihmisoikeuksiin ja kansalliseen lainsäädäntöön. Samanaikaisesti molemmissa

toimintaympäristöissä työskennellään hyvin erilaisista ja vaihtelevista kulttuuritaustoista tulevien, tavalla tai toisella heikommassa asemassa olevien ihmisryhmien parissa. Pysin tutkimuksessa tarkastelemaan, onko uskonnosta mahdollista keskustella sosiaalityön kaltaisessa sekulaarissa toimintaympäristössä osana asiakastyötä, tai millaisin reunaehdoin. Työntekijöiden puheenvuorojen tarkastelussa huomioni kiinnittyy siihen, miten ja millaisissa yhteyksissä uskonnosta puhutaan, miten erilaisia identiteettikategorioita käytetään uskontodiskurssien rakentamisessa ja miten näistä neuvotellaan haastateltavien kesken.

4.2. Aineistona ryhmähaastattelut

Tutkimuksen primääriaineisto koostuu kolmesta ryhmähaastattelusta, joista yksi on toteutettu kunnan sosiaalityössä ja kaksi järjestön työntekijöiden kanssa. Lisäksi olen käyttänyt tutkimusta taustoittavana toissijaisena aineistona kunnan asumisvalmennushankkeessa työskennelleen työntekijän yksilöhaastattelua. Analyysissä viitataan kuntatyöntekijöiden ryhmähaastatteluun koodilla KH1 sekä järjestön työntekijöiden ryhmähaastatteluihin koodilla JH1 ja JH2. Kuntatyöntekijöiden ryhmähaastatteluun osallistui kolme henkilöä. Järjestötyöntekijöiden ensimmäiseen ryhmähaastatteluun osallistui kuusi henkilöä ja toiseen kolme henkilöä. Kunnan työntekijöiden ryhmähaastattelu ja järjestön työntekijöiden ensimmäinen ryhmähaastattelu toteutettiin tutkimusorganisaatioiden omissa tiloissa. Koronaviruksen aiheuttaman pandemiatilanteen vuoksi toinen järjestötyöntekijöiden ryhmähaastattelu toteutettiin Microsoft Teams -sovelluksen kautta etäyhteydellä. Haastattelut toteutettiin tammi-maaliskuussa 2020. Tavoitteenani oli pitää vielä toinen ryhmähaastattelu kuntatyöntekijöille, joten lähetin uuden haastattelukutsun saman yksikön ja tiimin työntekijöille, joista osa oli osallistunut ensimmäiseen ryhmähaastatteluun. En kuitenkaan saanut haastattelukutsuun vastauksia. Olin myös alustavasti yhteydessä toisen pääkaupunkiseudulla sijaitsevan kunnan sosiaalityöhön, mutta sieltä vastattiin, että heillä ei tällä hetkellä työtilanteen vuoksi ole resursseja osallistua haastatteluun. Todennäköisesti tämä kertoo kuntien sosiaalitoimen kuormittuneesta työtilanteesta, jota pandemiatilanne mahdollisesti vielä entisestään tiukentaa.

Haastattelujen jälkeen litteroin ne ja tallensin Microsoft Word -dokumenteiksi. Yhteensä litteroitua primääriaineistoa kertyi 49 sivua ja sekundaariaineistoa 10 sivua (Times New Roman, fonttikoko 12, riviväli 1). Tutkimustulosten esittelyn yhteydessä käytän aineistosta valittuja otteita havainnollistaakseni tekemiäni huomioita. Osa aineiston puheenvuoroista on todella pitkiä, joten tapauksissa, joissa olen käyttänyt vain osaa puheenvuorosta, olen käyttänyt merkintää [...] otteen alussa, keskellä tai lopussa viitatakseni

siihen, että kyseessä ei ole kokonainen puheenvuoro. Tällaisissa tapauksissa olen arvioinut, ettei otteen sisältämä asiayhteys kärsi siitä, ettei koko puheenvuoroa ole sisällytetty otteeseen. Pääallekkain puhumista olen merkinnyt hakasulkeilla [] ja tutkijan omat selvennykset olen merkinnyt kaarisulkeilla ().

Valitsin aineistonkeruun menetelmäksi ryhmämuotoisen teemahaastattelun, sillä halusin tarkastella nimenomaan haastateltavien välistä vuorovaikutusta ja keskusteluiden aikana yhdessä rakennettuja diskursseja. Teemahaastattelussa kyse on puolistrukturoidusta haastattelusta, jonka tarkoituksena on olla mahdollisimman keskustelunomainen ja liikkuminen teemojen välillä on joustavaa (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara, 2007, s. 203). Teemahaastattelu sopii hyvin vähemmän tunnettujen ilmiöiden tutkimiseen, sillä se antaa haastateltaville mahdollisuuden kertoa hyvin vapaasti näkemyksistään. Ryhmähaastattelut tutkimusaineistona tarjoavat myös mahdollisuuden tarkastella analyysissa keskustelun sekventiaalisuutta eli sitä, miten puheenvuorot rakentuvat suhteessa toisiinsa (Schegloff, 2007, s. 2-3, s. 13).

Olin valmistellut haastattelurungon (Liite 3), jossa oli teemojen lisäksi apukysymyksiä keskustelun eteenpäin viemiseksi. Haastattelun pääteemat olivat 1) asuminen ja sosiaalityö, 2) itsenäistyminen ja itsenäinen asuminen ja 3) asiakkaan uskonnon / kulttuuritaustan huomioiminen työskentelyssä. Käytin samaa runkoa kaikissa haastatteluissa, mutta yksittäiset kysymykset saattoivat vaihdella. Pääsääntöisesti aloitin haastattelut pyytämällä haastateltavia kertomaan yleisellä tasolla työstään ja päätin haastattelut kysymällä, tulisiko heillä mieleen vielä jotakin lisättävää keskusteluun. Haastattelurungossa oli myös kulttuuriin ja uskontoon liittyviä apukysymyksiä, mikäli haastateltavat eivät olisi tuoneet näitä itsenäisesti esille.

Haastateltavat toivat pääsääntöisesti kulttuurin jollakin tavalla ensin itsenäisesti esille, mutta uskontoon liittyviä tekijöitä vähemmän. Pyrin kuitenkin heti esittämään tarkentavia jatkokysymyksiä, mikäli haastateltavat mainitsivat mitään uskontoon viittaavaa. Haastattelukutsua (Liite 1) suunnitellessani mietin, millä tapaa kertoisin tutkittaville tutkimuksesta ja sen lähtökohdista ilman, että se ohjaisi liikaa heidän orientoitumistaan haastatteluun. Päätin lopulta kertoa yleisluontoisesti, että tutkimuksen analyysiosio keskittyy tarkastelemaan, miten uskontoon ja kulttuuriin liittyvät kysymykset ilmenevät aineistossa. Tutkimuslupahakemusta varten minun piti myös antaa tutkimukselle alustava työnimi, ja tässä yhteydessä käytin sanaa ”kulttuuri”, koska ajattelin sen olevan vähemmän johdatteleva kuin suoraan uskontoon viittaaminen. On luonnollisesti mahdollista, ja ehkä jopa todennäköistä, että tämä on ainakin jossain määrin ohjannut tutkittavien suhtautumista haastatteluun, mutta toisaalta itse haastattelutilanteessa pyrin olemaan mainitsematta uskontoa tai kulttuuria ennen

kuin haastateltavat itse toivat sen jossain yhteydessä esille, ja tämä yleensä tapahtui vasta haastattelujen puolessavälissä, kun tutkittavat olivat ensin kertoneet yleisemmin työstään. Toinen vaihtoehto olisi ollut otsikoida tutkimus ja haastattelukutsu ainoastaan asumisen haasteisiin liittyen, mutta tutkimuslupahakemusta ja sen liitteitä suunnitellessani koin, että haluan olla tutkittavia kohtaan läpinäkyvä sen suhteen, mikä analyysin fokus on. Yksi haastateltavista myös halusi kysyä ennen haastattelun alkua tarkemmin analyysistä, joten tässäkin kohtaa olisi ollut haastavaa, jos en olisi voinut kertoa tutkimuskysymyksistä.

Kyseessä ei siis ole luonnollinen aineisto, vaan olen tutkijana osallistunut sen tuottamiseen. Lisäksi ryhmähaastattelun ollessa kyseessä on huomioitava myös osallistujien keskinäiset suhteet, tilanteessa rakentuva vuorovaikutuksen dynamiikka sekä osallistujien suhtautuminen tutkijaan. Ryhmätilanteessa on mahdollista, että osa haastateltavista ei uskalla tuoda omia mielipiteitään esille, etenkin jos ne poikkeavat jo esille tuoduista näkemyksistä, tai he pyrkivät harmonisoimaan mahdollisesti jännittävää tilannetta välttämällä eriävien näkemysten esittämistä. Toisaalta ryhmätilanne mahdollistaa nimenomaan vuorovaikutuksen sekventiaalisuuden tarkastelun ja voi tarjota sellaista tietoa, jota yksilöhaastatteluissa ei muodostuisi. Analyysin tulosten tarkastelussa on kuitenkin tärkeää myös muistaa, että vaikka haastatteluissa kartoitettiin työntekijöiden henkilökohtaisia näkemyksiä ja kokemuksia asiakastyöstä, he toimivat kuitenkin sekä oman ammattialansa että työnantajaorganisaationsa edustajina. Lisäksi haastattelut toteutettiin virka-aikaan haastateltavien omilla työpaikoilla, jolloin he todennäköisesti ovat jo valmiiksi orientoituneet tiettyyn ammatilliseen rooliinsa ja puhuvat siitä käsin.

4.3. Kriittinen diskurssianalyysi, kategoria-analyysi ja uskonnotutkimus

Uskonnotutkimuksessa diskurssianalyttinen tutkimus on liikkunut pitkään pääasiassa metateoreettisella tasolla, joka on keskittynyt teorioiden analyttiseen tarkasteluun, mutta kiinnostus on hiljalleen siirtymässä kohti diskurssianalyysin soveltamista vahvemmin myös empiirisessä tutkimuksessa (Hjelm, 2014, s. 15, Moberg, 2013). Sosiaaliseen konstruktionismiin perustuvassa uskonnon diskurssianalyttisessä tarkastelussa keskeinen lähtökohta on, että uskonnon käsite itsessään on tietyllä tapaa tyhjä, ja mielenkiinto kohdistuu tiukkojen määritelmien sijasta siihen, miten uskonnosta puhutaan ja miten sitä kuvataan. Tutkimuksellisesta näkökulmasta on tärkeää olla tietoinen siitä, että empiirisen aineiston keruu ja sen parissa työskentely ohjaa tutkijaa vahvasti keskittymään nimenomaan empiriaan. Samanaikaisesti on kuitenkin keskityttävä myös ylläpitämään empiirisen aineiston

suhdetta tutkimuksen teoreettisiin ja metateoreettisiin lähtökohtiin, erityisesti siihen uskonnontutkimuksen haaraan, johon tutkimus sijoittuu. (Moberg, 2013).

Diskursiivisten menetelmien ontologiset ja epistemologiset juuret ovat sosiaalisessa konstruktionismissa. Sosiaalinen konstruktionismi lähtee ajatuksesta, että todellisuus on sosiaalisissa käytännöissä tuotettua ja se on syntynyt vastalauseena positivistiselle ajattelulle, jonka mukaisesti maailmasta on mahdollista saada aistien välityksellä suoraa tietoa (Burr, 2015, s. 2-3). Diskursiivisten menetelmien lähtöolettamuksena on, että sosiaalinen todellisuus on kielellisesti rakentunut ja kielenkäyttöä tarkastelemalla on mahdollista saada tietoa siitä, miten ihmiset tuottavat heitä ympäröivää sosiaalista todellisuutta. Kieli ei kuvaa suoraan tai totuudenmukaisesti maailmaa, vaan kielenkäyttöön liittyy aina tietty kulttuuris-historiallinen konteksti, tilannekohtaisuus ja kielenkäyttäjän omat valinnat, joita sosiaalinen tilanne myös ohjaa ja normittaa (Pietikäinen & Mäntynen, 2019, s. 14-15). Diskurssianalyysissä mielenkiinnon kohteena ovat kielelliset käytännöt ja niiden rakentuminen. Kielenkäyttö ymmärretään sosiaalisena toimintana, joka merkityksellistää, järjestää ja uusintaa todellisuutta (Pietikäinen & Mäntynen, 2019, s. 17-18). Diskurssianalyysin keskeisin käsite, diskurssi, on moniulotteinen ja dynaaminen, ja sillä voidaan eri yhteyksissä viitata eri asioihin. Tämän tutkielman yhteydessä viitataan diskurssiin lausetta laajempänä kielenkäytön kokonaisuutena, joka on osa sosiaalista toimintaa, ja jolle on ominaista kontekstisidonnaisuus sekä vakiintuneet merkityksellistämisen tavat (Pietikäinen & Mäntynen, 2019, s. 28, s. 31). Merkityksenannot syntyvät ja niistä neuvotellaan sosiaalisessa toiminnassa, jota kielenkäyttö edustaa (Pietikäinen & Mäntynen, 2019, s. 94).

Diskursseille ominaista on, että niihin kytkeytyy sekä kielellinen että sosiaalinen ulottuvuus. Toisin sanoen vaikka diskurssit ”materialisoituvat kielellisesti, niiden valta ei palaudu yksin kieleen vaan myös niihin usein näkymättömiin tai itsestään selviin sääntöihin ja normeihin, jotka muokkaavat ja rajaavat sitä, mitä voi sanoa” (Pietikäinen & Mäntynen, 2019, s. 71). Esimerkiksi uskonnosta voidaan puhua vaikkapa uskonnon määritelmiä tai yhteiskunnallisia funktioita korostavin diskurssein, ja systemaattisesti käytettyinä nämä eri diskurssit rakentavat ajan myötä tietynlaista kuvaa uskonnosta. Genrellä viitataan diskurssien tutkimuksessa vakiintuneisiin kielellisen ja sosiaalisen toiminnan yhteenliittymiin, jotka ovat käyttäjilleen tunnistettavia (esim. viranomaisgenre tai uutisgenre) ja niiden avulla on mahdollista saada näkyviin sosiaalisen toiminnan ytimiä (Pietikäinen & Mäntynen, 2019, s. 110-111). Intertekstuaalisuuden käsite on myös keskeinen diskursseja tarkasteltaessa. Intertekstuaalisuudella viitataan siihen, miten aiemmat käyttötilanteet ja merkityksenannot kulkevat diskurssien mukana uuteen käyttötilanteeseen, jossa ne saavat uusia funktioita ja

merkityksiä, jolloin kielenkäytöstä on aina löydettävissä jälkiä ja kerrostumia aiemmista käyttötilanteista (Pietikäinen & Mäntynen, 2019, s. 179).

Tässä tutkielmassa aineiston analyysissä tarkastelen aineistossa esiintyvien diskurssien suhdetta ajalliseen ja paikalliseen kontekstiinsa sekä sosiaaliseen toimintaan, jossa ne ilmenevät. Kiinnitän huomiota esimerkiksi siihen, miten aineistosta löytämäni diskurssit toistavat, vastustavat tai muuttavat mukana olevia genrejä tai diskursseja sekä siihen, millaisiin pidemmän aikavälin yhteiskunnallisiin prosesseihin aineistossa ilmenevät diskurssiiviset valinnat liittyvät. Tämä kielenkäytön, sosiaalisen toiminnan ja vallan yhteen kietoutuneen suhteen tarkastelu asemoi tutkimuksen kriittisen diskurssianalyysin piiriin. Kriittisessä diskurssianalyysissä kielen tekstuaalisen tason lisäksi keskeisenä tarkastelun kohteena ovat myös ne sosiaaliset käytänteet, joissa diskurssit rakentuvat. Kriittinen diskurssianalyysi eroaa muista diskurssiivisista menetelmistä nimenomaan siinä, että siinä kiinnitetään huomiota laajemman sosiaalisen viitekehyksen rooliin diskurssien rakentumisessa. Norman Fairclough (1992, s. 8) on jakanut kielenkäytön sosiaaliset funktiot kolmeen osaan; kokemusten kuvaamiseen sekä sosiaalisten suhteiden ja sosiaalisten identiteettien tuottamiseen ja muokkaamiseen, ja nämä funktiot toimivat samanaikaisesti ja rinnakkain. Se, miten kielenkäytössä rakennetaan esimerkiksi identiteettejä, sosiaalisia suhteita ja sosiaalisia faktoja, kertoo omalta osaltaan siitä, mikä kyseisessä ajallisessa ja paikallisessa kontekstissa on normaalia ja hyväksyttyä. (Hjelm, 2014, s. 28-29). Erilaisista sosiaalisista identiteeteistä tai subjektipositioista käsin tuotettu tieto on erilaista, ja näin ollen diskurssien ja niiden tuottajien kriittinen tarkastelu voi tuoda näkyväksi, miten valta jakautuu yhteiskunnassa, sen instituutioissa tai erilaisissa alakulttuureissa.

Valta on toinen kriittiseen diskurssianalyysiin keskeisesti liittyvä käsite. Diskurssit kilpailevat jatkuvasti keskenään, ja eri toimijat pyrkivät määrittelemään samaa ilmiötä tai käsitettä omasta näkökulmastaan käsin sekä tekemään tästä näkökulmasta yleisesti hyväksytyn ”tosiasian” (Pietikäinen & Mäntynen, 2019, s. 73). Yhteiskunnassa instituutioiden ja valtaa pitävien ryhmien edustamille ja ylläpitämille diskursseille on ominaista, että ne ovat saavuttaneet korkean naturalisaation tason, toisin sanoen niiden oletetaan olevan olemassa ilman, että niitä on tietoisesti tuotettu (Fairclough, 1992, s. 9). Tämän vuoksi myös tutkimuksellisessa kontekstissa on tärkeää olla tietoinen siitä, että mitä tahansa yhteiskunnassa yleisesti hyväksyttyä diskurssia on aina edeltänyt vaihtoehtoisten diskurssien kamppailu.

Kielenkäyttöön ja sosiaaliseen toimintaan liittyy keskeisesti myös ihmisten taipumus jäsentää ympäröivää maailmaa kategorioiden avulla. Kategoriat voivat olla ihmisiä,

identiteettejä, paikkoja; käytännössä mitä tahansa on mahdollista luokitella. Kategorioille tyypillistä on myös niiden esiintyminen samanaikaisesti ja limittäin. Kategoriat kertovat kunkin ajan ja yhteiskunnan arvoista sekä siitä, millaisia asioita pidämme tärkeinä, arvokkaina, ongelmallisina tai moraalittomina. Diskurssianalyttisessä tutkimuksessa kategoria-analyysia voidaan käyttää esimerkiksi sen tarkastelemiseen, miten kategorioita käytetään diskurssien tuottamisessa. (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2012, s. 10-11).

Kategoria-analyysin juuret ovat sosiaalitieteissä ja erityisesti etnometodologisessa suuntauksessa (esim. Harold Garfinkel, Harvey Sacks), jossa kiinnostuksen kohteena oli nimenomaan luonnollisen vuorovaikutuksen tutkiminen (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2012, s. 19). Harvey Sacksin mukaan sosiaalinen järjestys on seurausta sosiaalisesta vuorovaikutuksesta, ja arkista, luonnollista vuorovaikutusta tutkimalla voidaan selvittää, miten ihmiset tekevät sosiaalista todellisuutta ymmärrettäväksi itselleen ja toisilleen. Sacks oli sitä mieltä, että tutkijan asettamien valmiiden kategorioiden tutkimisen sijasta tulisi keskittyä siihen, miten ihmiset itse käyttävät kategorioita puheessa. Hän myös puhui näiden kategorioiden problematisoinnin puolesta ja kritisoi tapaa, jossa tutkijat käyttävät kategorioita (esim. ikä, sukupuoli) itsestään selvinä toimintaa selittävinä tai jäsentävinä tekijöinä. (Ruusuvuori, 2005, s. 383, 390-393).

Sacksin jäsenyysskategoria-analyysissä keskeisiä käsitteitä ovat kategoria, kategoriapari, kategoriakokoelma ja tiimi. Kategorioilla Sacks viittaa ihmistä kuvaaviin sanoihin (nainen, suomalainen, sosiaalityöntekijä), kategoriapareilla tiiviissä suhteessa toisiinsa oleviin kategorioihin (vanhempi-lapsi, asiakas-työntekijä) ja kategoriakokoelmilla toisiinsa liittyviin kategorioihin, joita voi olla useampia (esimerkiksi asiakaskunta voi pitää sisällään päihdeongelmaisia, asunnottomia, työttömiä). Tiimit ovat kokoelmia, joiden jäsenet tuntevat toisensa ja joita yhdistää lojaalius toisia kohtaan. Kategoriasidonnaiset toiminnot tarkoittavat sitä, että liitämme intuitiivisesti tiettyjä toimintoja tiettyihin kategorioihin, esimerkiksi lääkäri auttaa ihmisiä. (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2012, s. 27-28). Käytän aineiston analyysissa Sacksin hahmottelemia jäsenyysskategorisoinnin välineitä soveltuvien osien.

Institutionaalisissa käytännöissä, kuten sosiaalityössä, tuotetuilla diskursseilla ja kategorioilla on vahvasti seurauksellinen luonne. Kategorioiden seurauksellisuus perustuu kolmeen tekijään, joita ovat instituution ja ammatillisuuden tuoma legitimitetti erilaisille määritelmille, lupaukset tarjottavista palveluista tai uhkaus sanktioista, sekä vuorovaikutukseen liittyvä valta. Saadakseen tiettyjä palveluita henkilön tilanne on ensin arvioitava ja määriteltävä ammattilaisen toimesta. Vuorovaikutuksen valta taas perustuu

siihen, että asiakas on lähtökohtaisesti se, joka tarvitsee apua ja ammattilainen se, jonka tehtävänä on tarjota apua. Kuitenkin jo pelkkä asiakkaan (tai asunnottoman, työttömän jne.) kategoriaan asettuminen voi lisätä henkilön kokemusta omasta voimattomuudestaan. (Loseke, 2017, s. 143-145).

Aineiston analyysissä keskityn uskontodiskurssien yhteydessä esiintyvien identiteettikategorioiden tarkasteluun. Identiteetti on käsitteenä monimerkityksinen, mutta laajasti määriteltynä sen voidaan katsoa tarkoittavan kaikkia niitä tapoja, joilla henkilöä voidaan kuvata. Katteoria-analyysin näkökulmasta voidaan myös ajatella, että aina kun kategorisoidaan ihmisiä, on samalla kyse myös identiteettien rakentamisesta. Identiteettikategoriat eivät ole neutraaleja tapoja kuvata tai luokitella henkilöitä, vaan niihin liittyy aina tiettyjä kulttuurillisia oletuksia tai moraalisia ulottuvuuksia. (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2012, s. 89, s. 93). Sosiaalityön kontekstissa esimerkiksi se, puhutaanko sosiaalipalveluita käyttävistä henkilöistä asiakkaina tai palvelunkäyttäjinä vai peliriippuvaisina tai päihdeäiteinä, vaikuttaa merkittäväällä tavalla siihen, kuinka heihin orientoitutaan ja kuinka he orientoituvat muihin. Samoin uskonnosta puhuttaessa on olennaista kiinnittää huomiota siihen, millaisia uskonnollisia tai sekulaareja identiteettejä eri puhettavat tuottavat henkilöille, joihin ne viittaavat. Analyysissä kiinnitän huomiota erityisesti siihen, millaisia mukana kulkevia identiteettejä (sukupuoli, ikä) ja tilanteisia identiteettejä (roolit) aineistossa esiintyy, miten niitä rakennetaan ja miten ne kytkeytyvät uskontodiskursseihin (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2012, s. 96-98).

4.4. Analyysin toteuttaminen

Aloitin aineistoon tutustumisen lukemalla sen ensin kertaalleen läpi ilman, että olisin vielä tässä vaiheessa lähtenyt tekemään varsinaista analyysiä. Haastattelujen, litteroinnin ja litteraattien lukemisen välissä oli ehtinyt kulua jonkin verran aikaa, joten aineiston läpiluku palautti mieleen haastattelujen teemat ja keskeiset sisällöt. Siirsin aineiston Microsoft Word -ohjelmasta laadullisen analyysin tekemiseen tarkoitettuun Atlas.ti -ohjelmaan, jossa pääasiallisesti käsittelin aineistoa. Toisella lukukerralla tein aineiston alustavan koodauksen Atlas.ti -ohjelmalla. Koodauksella tarkoitetaan laadullisen analyysin yhteydessä tekstin sisään kirjoitettujen muistiinpanojen tekemistä. Koodit viittaavat tekstikohdalle annettuun tulkintaan, ja ne muodostavat ikään kuin kartan, joka ohjaa seuraavaa lukukertaa. Lukukertojen edetessä koodeja voidaan muokata, yhdistellä ja järjestää uudelleen. (Markkula, 1997, s. 207). Ensimmäisen koodauksen yhteydessä pyrin löytämään aineistosta haastattelun teemojen ja tutkimuskysymysteni kannalta keskeisiä tekstiosioita.

Harri Markkula (1997, s. 205) on jakanut aineiston käsittelyprosessin viiteen eri osaan, jotka edeltävät varsinaisen analyysin tekoa, ja joissa erilaiset tietokoneohjelmat voivat olla hyödyllisiä; 1) aineiston esikäsittely, 2) analyysiyksiköiden määrittäminen, 3) analyysiyksiköiden nimeäminen, 4) koodaus eli indeksointi ja 5) uudelleenluenta ja koodauksen hienosäätö. Valitsin aineiston analyysiyksiköksi yhden puheenvuoron, sillä aineiston koostuessa haastatteluista se tuntui mielekkäimmältä tavalta lähestyä aineistoa. Tällä tavoin analyysiyksiköiden määrä pysyi myös jokseenkin hallittavana verrattuna esimerkiksi tilanteeseen, jossa analyysiyksikkönä olisi yksittäinen virke.

Seuraavaksi huomioni kiinnittyi nimenomaisesti siihen, *miten* ja *millaisissa* yhteyksissä haastateltavat puhuivat uskonnosta, henkisyydestä tai kulttuurista. Pyrin myös paikantamaan puheenvuoroista näihin teemoihin liittyviä laajempia yhteiskunnallisia tai kulttuurillisia diskursseja. Atlas.ti -ohjelma mahdollistaa koodien välisten yhteyksien tarkastelun, joten kiinnitin huomiota myös siihen, millaisissa asiayhteyksissä uskonto, henkisyys ja kulttuuri mainittiin aineistossa. Tässä vaiheessa luin aineistoa läpi useita kertoja siten, että se tuli siinä määrin tutuksi, että siirryin tarkastelemaan, miten haastateltavat rakentavat puheenvuoroissaan, yksin ja yhteistyössä muiden kanssa, uskonnon ja kulttuurin diskursseja sekä miten näistä neuvotellaan. Diskurssien lisäksi kiinnitin huomiota myös aineistossa uskonnon yhteydessä ilmeneviin identiteettikategorioihin sekä siihen, miten näitä käytettiin puheessa.

4.5. Tutkimuseettiset kysymykset

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2012, s. 6) määrittelee hyvän tieteellisen käytännön mukaisiksi lähtökohdiksi rehellisyyden sekä yleisen huolellisuuden ja tarkkuuden tutkimustyössä. Tämä pitää sisällään tutkimusprosessin eri vaiheet mukaan lukien tulosten tallentamisen, esittämisen ja tutkimustulosten arvioinnin. Ihmisiin kohdistuvassa tutkimuksessa keskeisiä lähtökohtia ovat lisäksi tutkittavien ihmisarvon ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, aineellisen ja aineettoman kulttuuriperinnön kunnioittaminen sekä se, ettei tutkimuksen teko saa aiheuttaa tutkittaville merkittävää haittaa tai vahinkoa (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2019, s. 7). Tutkittavien tietoon perustuva suostumus osallistua tutkimukseen on myös keskeinen eettinen periaate (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2019, s. 8).

Tutkimusprosessin aikana olen noudattanut sekä Tutkimuseettisen neuvottelukunnan määrittelemiä ohjeita että tutkimukseeni osallistuneiden organisaatioiden asettamia lisäohjeistuksia. Olen hakenut tutkimusluvat organisaatioista ja tutkimuslupahakemuksen

allekirjoittamisen yhteydessä sitoutunut noudattamaan EU:n yleistä tietosuoja-asetusta sekä kansallista lainsäädäntöä tutkimukseen liittyvien henkilötietojen käsittelyssä. Olen säilyttänyt tutkimusaineistoa ja tutkimukseen osallistuneiden henkilötietoja tietoturvallisesti koko tutkimuksen ajan; sähköistä materiaalia olen säilyttänyt käyttäjätunnuksen ja salasanan takana ja paperista materiaalia kodissani lukollisessa kaapissa. Tutkimuksen valmistuttua olen hävittänyt tutkimusaineiston kokonaisuudessaan tietoturvallisesti.

Tutkittavien henkilöiden oikeutta tietoon perustuvaan suostumukseen olen kunnioittanut siten, että olen lähettänyt kaikille tutkimukseen osallistuville ennen haastattelua haastattelukutsun, jossa on kerrottu tutkimuksen tarkoituksesta ja siihen liittyvistä käytännön asioista. Ennen haastattelua tutkittavat ovat allekirjoittaneet kirjallisen suostumuslomakkeen, jolla he ovat vahvistaneet osallistuvansa tutkimukseen vapaaehtoisesti. Tutkittavilla on myös ollut mahdollisuus esittää etukäteen tutkimukseen liittyviä lisäkysymyksiä. Olen kertonut tutkittaville ennen haastattelua, että heillä on koska tahansa oikeus peruuttaa suostumuksensa osallistua tutkimukseen, eikä heidän tarvitse perustella päätöstään mitenkään.

Tutkittavien yksityisyyttä olen pyrkinyt suojelemaan poistamalla haastattelujen litteroinnin yhteydessä aineistosta kaikki sellaiset tunnistetiedot tai yksityiskohdat, joiden perusteella tutkittavat voisivat olla tunnistettavissa aineistosta. Tällaisia tunnistetietoja ovat esimerkiksi nimet, paikannimet tai organisaatioiden nimet. Litteroinnin yhteydessä olen myös antanut jokaiselle tutkittavalle oman koodinimen (esim. H1, H2), joilla viitataan heihin käyttämissäni aineisto-otteissa. Tutkittavat puhuvat haastatteluissa tekemästään asiakastyöstä, joten asiakkaiden yksityisyyden suojelemiseksi olen ennen haastattelua muistuttanut tutkittavia puhumaan asiakkaista siten, etteivät he olisi tunnistettavissa. Tutkittavat vaikuttivat melko harjaantuneilta tällaisen puhutavan suhteen, oletettavasti koska he joutuvat myös omassa työssään suojelemaan asiakkaiden yksityisyyttä. Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999, 6 luku 24 § mom. 25) määrittelee, että jo tieto siitä, että henkilö on sosiaalihuollon asiakkaana, on salassa pidettävä.

Tutkimuksen teon aikana olen reflektoinut myös omaa tutkijapositioniani. Olen työskennellyt kunnallisessa sosiaalityössä sekä tehnyt yhteistyötä kolmannen sektorin toimijoiden kanssa, joten tutkimuksen toimintaympäristö oli itselleni ennalta tuttu. Näin ollen tutkittavien käyttämä kieli, jota voitaisiin kutsua esimerkiksi viranomaisdiskurssiksi, oli minulle tutkijana ymmärrettävää, eikä haastattelujen yhteydessä syntynyt tarvetta pyytää haastateltavia selittämään käyttämiään käsitteitä. Toisaalta tämä on saattanut aiheuttaa myös sen, että olen tutkijana jättänyt kysymättä tarkennusta johonkin asiaan, vaikka tarkennuksen saaminen olisi voinut paljastaa, että tutkittava ajattelee asiasta eri tavoin.

5. Ymmärrykseen pyrkivä diskurssi

Ymmärrykseen pyrkivää diskurssia esiintyi aineistossa sekä kunnan että järjestön työntekijöiden puheenvuoroissa. Siinä korostui avoin, asiakaslähtöinen työskentelyorientaatio, jossa työntekijä on tietoinen omista uskontoon liittyvistä ennakkoluuloistaan, asettaa ne aktiivisesti taka-alalle ja olettamisen sijaan on utelias asiakkaan tulkinnoille ja kokemuksille. Ymmärrykseen pyrkivää diskurssia sisältävissä puheenvuoroissa työntekijät myös pyrkivät samaistumaan asiakkaiden kokemuksiin ja toivat esille esimerkiksi vanhemmuuden ja siihen liittyvien huolenaiheiden kulttuuritaustat ylittäviä piirteitä. Ymmärrykseen pyrkivää diskurssia esiintyi puheenvuoroissa, joissa käsiteltiin asiakkaan kohtaamista sekä asumiseen, perhesuhteisiin ja itsenäistymiseen liittyviä teemoja tilanteissa, joissa uskonto näkyi jollakin tapaa työskentelyssä.

5.1. Asiakkaan yksilöllinen kohtaaminen

Jokaisen asiakkaan yksilöllinen tilanne ja sen huomioiminen olivat keskeisiä teemoja ymmärrykseen pyrkivän diskurssin muodostamisessa. Seuraavassa aineisto-otteessa järjestön työntekijät keskustelevat uskonnon tai kulttuurin puheeksi ottamisesta asiakastyössä. Keskustelu rakentuu puheenvuoro toisensa jälkeen tukemaan ajatusta, että jokainen asiakas ja perhe on erilainen, eikä etnisen taustan perusteella ole syytä tehdä minkäänlaisia ennakkooletuksia.

Ote 1: Keskustelu uskonnon puheeksi ottamisesta (JH1)

- 1 H2: Ei kyllä lähtökohtaisesti kysyä tai oleteta mitään, et jos nuori tuo tai perhe tuo siihen
2 keskusteluun tällaisia elementtejä, jotka vaikuttaa siihen perhedynamiikkaan tai
3 itsenäistymiseen, tai muuhun työskentelyyn, niin sit toki kiinnostutaan ja kysytään lisää, mut
4 ei ehkä itse tehdä mitään oletamuksia, et näin tää on, koska olet tästä kulttuurista. Kaikki on
5 kuitenkin erilaisia. Mut aina voi kysyä ja pohtia, et miten se heidän kohdallaan menee. Itse en
6 koe sitä vaikeaksi keskustella vaikka uskonnosta, jos perhe haluaa siitä keskustella niin sit me
7 keskustellaan.
8 H3: Just silleen avoimesti, avoimin mielin.
9 H2: Niin.
10 H6: Mut joo, just toi, ettei ehkä johtopäätöksiä tee. Et jos, et en oleta, että vaikka kaikki viettää
11 perjantain, et voin ehdottaa sitä tapaamista. Ja jos joku sanois, että silloin menen moskeijaan,
12 niin se ois ihan, mut en oleta, että kaikki ketkä tulevat Lähi-Idästä niin menevät perjantaisin
13 moskeijaan. Et kyl se sit saa, et jos nuori tuo tän esiin, niin sit totta kai sitä pitää kunnioittaa.
14 Huomioidaan paremmin.

Ensimmäinen puhuja (H2) korostaa, ettei koe uskonnosta keskustelemista vaikeana ja on valmis kysymään ja pohtimaan aihetta yhdessä asiakkaan tai tämän perheen kanssa, mutta ei halua tehdä kulttuuritaustan perusteella ennakkooletuksia. Myöhemmin haastattelussa

hän kertoo, että dialogisuus ja voimavarakeskeisyys ovat heidän tiimensä yhteisiä työmenetelmiä, joita sovelletaan asiakastyössä aihepiiristä riippumatta. Uskontoa voidaan tällä tavalla käyttää myös eräänlaisena menetelmällisenä välineenä asiakastyössä, jolloin dialogisen ja kunnioittavan vuorovaikutuksen kautta rakennetaan molemminpuolista ymmärrystä asiakkaan tilanteesta ja siihen vaikuttavista yksilöllisistä tekijöistä (Anis, 2005). Toisaalta aineisto-otteesta myös korostuu suomalaisessa yhteiskunnassa norminmukainen näkemys uskonnosta yksityisasiana ja sitä kautta asiana, jota työntekijä ei lähde oma-aloitteisesti kysymään.

Dialogisuus nousi esille myös toisessa järjestötyöntekijöiden ryhmähaastattelussa, jossa haastateltavat toivat esille sitä, kuinka asiakkaan kulttuuritaustasta riippumatta keskeisin osa työskentelyä on toimivan vuorovaikutussuhteen säilyttäminen:

Ote 2: Keskustelu dialogisuuden merkityksestä (JH2)

- 1 H3: Ja just tota, tuli tosta (H2) puheesta mieleen, siis meillä kaikilla varmaan on
2 jonkinlainen perhetyön koulutus, ja se on vahvasti läsnä (palvelun nimi) työssä,
3 mut monesti kun se on tulehtunut se, et oli se sit monikulttuurisista perheistä tai
4 kantasuomalaisista perheistä kysymys, mut et se tilanne on niin tulehtunut, niin
5 monesti se on tärkeintä vaan säilyttää se vuorovaikutussuhde tai sitä jotenkin
6 vahvistaa, et se ei ainakaan katkea se vuorovaikutus eikä se suhde katkea. Kun
7 se nuori saattaa ajatella, et kun mä pääsen tästä, niin mä en enää ikinä soita
8 teille ja vanhemmat saattaa ajatella, että menispä toi nyt tosta. Niin jotenkin,
9 että kannattelee sitä suhdetta.
- 10 H1: Nimenomaan sitä dialogisuutta siihen, et miten se saadaan eteenpäin niin et kaikki
11 on tyytyväisiä. Et voidaan pyytää, et perhe auttaa meitä ymmärtämään, että miten heidän
12 perhe ja heidän kulttuuritaustoistaan huolimatta, oli se sitten niinkun (H3) sanoi tossa,
13 niin kantasuomalainen tai muualta tullut, siis sillä lailla, et miten me voidaan heitä
14 parhaalla mahdollisella tavalla auttaa.

Puheenvuoroissa työntekijät rakensivat jaettua näkemystä siitä, että toimiva vuorovaikutussuhde ja sille perustuva ymmärrys tilanteesta ovat työskentelyn keskiössä riippumatta asiakkaan tai perheen taustasta, ja työntekijän näkökulmasta hedelmällisempää on pyytää perhettä auttamaan työntekijöitä ymmärtämään heidän tilannettaan. Dialogisuudelle perustuvassa työskentelyorientaatiossa asiakkaan ja työntekijän välinen suhde on jo lähtökohtaisesti tasa-arvoisempi kuin esimerkiksi kontrollisuhteelle perustuvassa asiakas-työntekijäsuhteessa (Juhila, 2006, s. 99-100), mutta puhujan (H1) tapa kuvata työskentelyä purkaa asiakkaan ja työntekijän välistä valta-asetelmaa vielä pidemmälle, sillä siinä molemmat osapuolet ovatkin yhtäkkiä auttajan roolissa.

Järjestötyöntekijät kokivat pääsääntöisesti kulttuurista ja uskonnosta puhumisen asiakkaiden kanssa helpoksi ja puheenvuoroissa toistui uteliaisuus kysyä lisää ja oppia uutta. Työntekijät toivat toisaalta puheenvuoroissa esille myös haasteita yhteisen ymmärryksen

rakentamiselle tilanteissa, joissa suomalainen lainsäädäntö tai muut käytännön tekijät aiheuttivat ristiriitoja.

Ote 3: Keskustelu jaetun ymmärryksen rakentamisen haasteista (JH2)

- 1 H3: No varmasti joo, siis jotenkin mä aina haluan ymmärtää sitä kulttuuria,
2 et kyllä mä aika paljon sit kyselen, että mitä kaikkea se tarkoittaa ja mitä se
3 voi tarkoittaa sen nuoren elämässä ja näin edespäin, en mä koe et se on jotenkin,
4 kunnioittavastihan siitä täytyy keskustella. Sit on tämmösiä ihan käytännön asioita,
5 mulla on yks nuori, jonka vanhempien kulttuurissa esimerkiksi lainan ottaminen
6 on kielletty, eli opintolainaa ei voi ottaa. Niin nää on taas sellasia, et sit sun täytyy
7 jotenkin luovia, et miten tää ratkaistaan, kun tää on ehdoton ei, siinä kulttuurissa.
8 Et nää on tällasia ihan käytäntöön liittyviä, et ei niinkään silleen jotenkin
9 perinteisiin tai tunteisiin liittyviä.
- 10 H2: Niin tavallaan siitä kulttuurista itsestään on helppo kysyä ja helppo keskustella,
11 mut sit, jos tulee semmosia käytäntöön liittyviä, sit jos mietitään romaninuoria,
12 niin he ei voi esimerkiksi yksiossa asua, ja sit ei välttämättä oo tarjolla tai ne ei
13 mee niihin Kelan rajoihin tai tämmösiä asioita. Mut sit taas jos on sellasia
14 kulttuurillisia asioita, jotka on Suomen, ei tällä hetkellä oo omassa työssä, mut
15 jos ne ei oo lain sisäpuolella, tai ne rikkoo lakia ne kulttuurirajat niin kylhän niist
16 on helppo puhua, mut se et saadaanko niistä helposti ymmärtämään tai se vastapuoli
17 ottamaan koppia, niin se voi olla hankalaa, mut et en mä usko et niistä esille
18 tuominen, ja sit itse oon kans samalla lailla utelias niinkun (H3) niin sit
19 tavallaan on tosi helppo kysyä, koska voi ihan oikeesti niinkun mielenkiinnolla
20 kysyä, et toisen on helppo vastatakin kun kysyy silleen, että haluaa kuulla.

Keskustelussa on havaittavissa piirteitä sekä ymmärrykseen pyrkivästä että realismidiskurssista, mutta siinä painottuu kuitenkin pyrkimys olla utelias, kysyä, kuunnella ja ymmärtää asiakkaan tilannetta. Tällaisen lähestymistavan oletetaan myös tuottavan asiakkaalle kokemuksen siitä, että hänen on helpompi vastata kysymyksiin, kun työntekijä vaikuttaa aidosti kiinnostuneelta.

5.2. Universaalit inhimilliset kokemukset ymmärryksen rakentajina

Asiakkaiden yksilöllisyyden korostamisen lisäksi tiettyjen inhimillisten kokemusten tai ilmiöiden universaalius oli toinen tekijä, jota haastateltavat käyttivät ymmärrykseen pyrkivän diskurssin rakentamisessa. Näitä olivat esimerkiksi vanhemmuudelle ja kodille tuotetut merkityksenannot. Oma koti esitettiin turvallisuuden tunnetta ja rauhaa tuovana, ja työntekijät kertoivat ymmärtävänsä asunnottomien, kavereiden luona tilapäisesti majoittuvien asiakkaiden epämukavuuden tunteita, sillä kokisivat myös oman olonsa vastaavassa tilanteessa epämukavaksi.

Ote 4: Keskustelu asunnottomista kaverin luona majoittuvista asiakkaista (KH1)

- 1 H2: Mulla on ollut siis joitain lähes poikkeuksetta muslimitaustasia miehiä, jotka
2 on ollut asunnottomia, jotka on vedonnut, että he ei voi olla enää kaverilla, koska
3 kaverilla on puoliso, ja hän ei voi olla, tai halua olla, samassa asunnossa sen puolison

- 4 kanssa, ja mun mielestä se yks ilmais sen ihan tosi kivasti, [...] että hänestä on ikävä
 5 olla siellä, kun se puoliso on siellä, koska sillon se puoliso ei pysty olemaan kotonaan,
 6 niinkun hän muuten olisi. Jonka mä tietyllä tapaa ymmärrän, et koska jos on
 7 nimenomaan sen verran muslimi, et pitää pitää huivia ja muuta, niin sillonhan se
 8 koti on niin kun, tai semmosta muslimiuskoa, että käytetään huivia, niin jotenkin,
 9 kyllähän se koti sillon on se, missä sitä ei tarvii käyttää, jos siellä ei oo ketään
 10 tuntemattomia.
 11 H3: Joo siis, tossa jos ollaan tavallaan asunnottomuuden vuoksi jonkun kaverinsa luona,
 12 niin siinä se varmaan haittaa. Mut kyl mä, mä en tiedä sit, se varmaan haittaa, kun se et
 13 kantasuomalainen, koska en mäkään jos mä sun luona (viittaa H2:een) asuisin, niin en
 14 mä siellä, etkä säkään [varmaan
 15 H2: [Ei.
 16 H3: Vois olla sillä lailla kuin sä himassa haluisit olla, jos siellä ylipäättänsä on joku.
 17 Mut tässä tietysti vielä enemmän.
 18 H2: Mut tässä hän käytti perusteluna sitä niinkun uskontoa, et toki niinkun useimmat on
 19 sanonut, että on epämukavaa.

Aineisto-otteessa uskonto yhdistyy islamiin, sukupuoleen ja sosiaalisiin suhteisiin, asumiseen ja pukeutumiseen. Ensimmäinen puhuja (H2) käyttää ensin ilmaisua ”sen verran muslimi, et pitää pitää huivia”, jonka hän korjaa pian muotoon ”semmosta muslimiuskoa, että käytetään huivia”. Muuttamalla sanamuotoja hän samalla lisää puheen kohteena olevan naisen toimijuutta (huivin käytössä ei ole enää kyse pakosta vaan valinnasta) ja lisäksi uskonto esitetään laadullisemmassa valossa (kyse ei ole enää siitä, *missä määrin* joku on muslimi, vaan *millaista* uskonnollisuus on ja miten se ilmenee). Toinen puhuja (H3) aloittaa ensin myötäilemällä ensimmäistä puheenvuoroa, mutta siirtyy sen jälkeen haastamaan ajatusta siitä, että ylimääräisen henkilön majoittuminen jonkun kodissa olisi epämukavaa vain ensimmäisen puhujan mainitsemista syistä. Keskustelun edetessä saavutetaan lopulta yhteisymmärrys siitä, että tilanteen herättämät epämukavuuden tunteet ovat yleisinhimillisiä ja uskonnosta riippumattomia, vaikka uskonto saattaa vaikuttaa siihen, että ne ovat jossain tilanteessa. korostuneesti läsnä.

Haastateltavat toivat esille, että vanhempien ja lasten välisissä suhteissa sekä niihin liittyvissä odotuksissa tai huolenaiheissa, jotka liittyivät esimerkiksi lasten itsenäistymiseen ja elämässä menestymiseen, on myös paljon yleisinhimillisiä piirteitä, joskin vanhempien tausta saattaa vaikuttaa siihen, mistä näkökulmasta näitä lähestytään.

Ote 5: Keskustelu vanhempien ja lasten välisistä suhteista (KH1)

- 1 H3: Mulla on taas ollut [...] nuori asunnoton, joka on majaillut kavereiden luona
 2 ja kaduilla ja missä milloinkin, mut ei kehdannut mennä sinne kotiin, koska koki
 3 olevansa niin iso häpeä vanhemmille ja perheelle, [...] niin mä sanoin, et alotetaan
 4 sillä, et jos sä oisit mun lapsi, niin kyllä mä haluaisin, et kyl mä tukisin kaikin tavoin,
 5 et vanhemmat on aina vanhemmat, et ihan varmasti sunkin äiti ja isä ymmärtää, et jos
 6 sä vaan heille kerrot, että millasta sulla elämä tällä hetkellä on. Ja hän oli sen tehnyt,
 7 ja se oli ihan tosi iso helpotus seuraavalla viikolla, kun tavattiin niin hän kerto, et
 8 hän oli saanut äidille puhuttua ja sitten äiti olikin auttanut sukulaisen luokse

- 9 hänet asumaan.
- 10 H2: Ja tossa on ehkä jotain yleisinhimillistä, et se on ihan mun mielestä täysin iästä,
 11 tai ei iästä, mut taustasta riippumatta, et lapsen voi olla vanhemmalleen vaikea sanoa,
 12 et hän on niinkun ns. epäonnistunut jossain tai joku on mennyt pieleen. [...] Mutta
 13 just toi tommonen, et sit kun siihen tulee jotenkin korostuneesti ehkä ne semmoset
 14 kunniaan tai niinkun elämässä menestymiseen liittyvät asiat mitä sit tavallaan odottaa.
- 15 H3: Mulla on semmonen tunne kans, tai et maahanmuuttajavanhemmilla, puhun nyt
 16 lähinnä Lähi-Idästä tulleista, et ne odotukset lasten elämää kohtaan on paljon
 17 kovemmat, ja myös tiukemmin rajatut kuin esimerkiksi meidän kantasuomalaisten
 18 odotukset.

Keskustelussa vanhempi ja lapsi toimivat kategoriaparina, jonka ympärille keskustelu rakentuu. Kategoriat ovat lähtökohtaisesti hierarkkisessa suhteessa toisiinsa, ja tätä kautta niihin liittyy erilaisia toimintoja; vanhemmilla on odotuksia suhteessa lapseensa, lapsi taas pelkää tuottavansa vanhemmille pettymyksen. Näiden toimintojen oletetaan olevan enemmän tai vähemmän universaaleja vanhemman ja lapsen kategorioihin ja niiden välisiin suhteisiin sisältyviä elementtejä. Lapsen epäonnistumiseen liittyvät pelot tuodaan esille yleisinhimillisenä, kun taas vanhempien odotusten katsotaan olevan ainakin jossain määrin kulttuurisidonnaisia, vaikka kaikilla vanhemmilla on silti jotakin odotuksia. Toisaalta vanhempien tehtäväksi nähdään myös lapsen tukeminen kaikin mahdollisin tavoin, jota myös ensimmäinen puhuja (H3) korostaa ilmaisulla ”vanhemmat on aina vanhemmat”. Lasten ja vanhempien kokemusten universaaliutta ja toisaalta osittain uskontoon ja kulttuuriin liittyvää sidonnaisuutta ilmentää myös seuraava aineisto-ote kunnan työntekijöiden haastattelusta.

Ote 6: Keskustelu lasten tarpeesta yksityisyyteen ja vanhempien huolesta (KH1)

- 1 H2: Mut jotenkin just sekin, että vaikka on ne omat huoneet lapsilla ja niin edelleen,
 2 niin se voi olla, että silti se niinkun aika on jossain muualla kuin kotona. Ja mä en tiedä
 3 missä määrin se johtuu siitä, et se nyt vaan on se mitä nuoret nykyisin tekee ihan sama
 4 kenest nuoresta on kyse vai missä määrin se on sit sitä, että ehkä tehdään asioita mitä
 5 sit ei välttämättä haluta, että vanhemmat täysin näkee. Et on just vaikka sitä, että ehkä
 6 oma kulttuuri ei välttämättä ehkä täysin hyväksy jotain tai halutaan keskustella silleen,
 7 että vanhemmat ei vahingossakaan kuule, mikä toki on myös ihan täysin universaalia.
- 8 H3: Mua naurattaa, kun vanhemmilla kuitenkin on aina kauheaa huoli, kaikilla vanhemmilla
 9 lapsistaan, mut sitten maahanmuuttajavanhemmilla toisilla vielä sellanen ylikorostunut,
 10 kun sitä pitää sitä mainettakin varjella sitä lapsen. Yks kysy mun ryhmässä, yks nainen,
 11 se oli aivan ihana, kun se sano et hän kärsii niin hirveesti siitä, kun hän koko aika soittaa
 12 sen tyttärille, et mitä te teette nyt, me ollaan (kauppakeskuksessa) kahvilla, se soittaa
 13 kymmenen minuutin, et missä te ootte nyt. Ja se sano, et pahimmillaan se on ollut
 14 jossain siellä pylväiden takana ollu stalkkaamassa niitä lapsia. Se oli niin ihanaa,
 15 kun siellä oli muitakin muslimeja, mut sit semmosia eurooppalaisia muslimeja, niin
 16 kun se oli, et ”Mitä sinä teet?”. ”Aa, minä panen telkkarin auki ja käännän kylkeä
 17 ja alan lukea kirjaa. Ei mua kiinnosta missä ne on.” Mut et siinä on se semmonen,
 18 joo, huolen aiheuttama stalkkaus.

Keskustelussa lasten tai nuorten tarve tiettyyn määrään yksityisyyttä esitetään universaalina, kun taas vanhempien tarve tietää, mitä lapset ovat tekemässä, määritetty kulttuurisidonnaiseksi. Eurooppalaiset muslimit esitetään ”rennon vanhemman” roolissa kun

taas Euroopan ulkopuolelta tulevat muslimit ”huolehtivan” tai jopa ”ylihuolehtivan vanhemman” roolissa. Keskeinen ero näiden kategorioiden välillä on eurooppalaisuus, joka taas yhdistyy länsimaalaiseen, maineen vahtimisesta vapaaseen elämäntapaan. Puhujan (H3) puheenvuoro rakentaa myös diskurssia, jossa saman uskonnon, mutta eri lähtömaiden, jäsenet jakavat kokemuksiaan ja kotouttavat toisiaan. Kotouttamispolitiikan näkökulmasta tämä on kiinnostava havainto, ja sen kehittämiseen liittyen voisi olla tulevaisuudessa hyödyllistä tarkastella laajemmin sitä, millä tavoin esimerkiksi sosiaalityön ryhmätoiminta ja sen tarjoama vertaistuki vaikuttaa kotoutumiseen.

Tiettyjen inhimillisten kokemusten universaaliuteen vetoamalla haastateltavat pyrkivät toisaalta samaistumaan asiakkaiden kokemuksiin tai ymmärtämään niitä paremmin, ja toisaalta myös häivyttämään uskonnon tai kulttuuritaustan vaikutusta asiakkaiden tilanteisiin tai työskentelyyn. Tällainen lähestymistapa voi auttaa luomaan molemminpuoliseen luottamukseen perustuvaa asiakassuhdetta, jos asiakas ja työntekijä löytävät ikään kuin suhteen pienimmän yhteisen nimittäjän jonkin jaetun inhimillisen kokemuksen kautta. Toisaalta uskonnon häivyttäminen taustalle tai sen tarkasteleminen jonkin valmiin, kapean viitekehyksen läpi voi tuntua asiakkaasta siltä, että jokin keskeinen osa hänen identiteettiään sivuutetaan. Esimerkiksi jos ymmärrys rakentuu vain sen kautta, miten uskonto *näky* asiakkaan arjessa, voi jotain muuta olennaista jäädä huomioimatta. Erityisesti sellaisten asiakkaiden, jotka jo valmiiksi kamppailevat useiden päällekkäisten vähemmistöidentiteettien kanssa, olisi tärkeää tulla kohdatuiksi kokonaisvaltaisesti ja heidän itsemäärittelyään tulisi vahvistaa (Spickard, 2019, Hodge, 2015).

6. Realismidiskurssi

Aineistossa uskonnon realismidiskurssi ilmeni puheena, jossa tiedostettiin uskontoon liittyviä seikkoja asiakastyössä, mutta samanaikaisesti tuotiin ilmi erilaisia reunaehdoja, jotka rajoittivat työntekijöiden mahdollisuuksia huomioida niitä asiakastyössä. Realismidiskurssia esiintyi erityisesti lainsäädäntöön, sukupuolen huomioimiseen ja asiakkaiden uskonnolliseksi tulkittavaan ulkonäköön liittyvissä keskusteluosioissa.

6.1. Institutionaalinen konteksti ja uskonto argumenttina tuen saamiseen

Kunnan työntekijät toivat haastattelussa esille tilanteita, joissa asiakkaat ovat käyttäneet uskontoa perusteluna tuen tarpeelle. Työntekijät kokivat kuitenkin, että lainsäädäntö ja oman organisaation linjaukset ohjaavat vahvasti heidän työtään, eivätkä he voi antaa uskontoon vetoamisen vaikuttaa siihen. Seuraavassa aineisto-otteesta kunnan työntekijät keskustelevat tilanteista, joissa muslimitaustainen asiakas on tuonut esille, ettei voi uskonnon vuoksi ottaa opintolainaa.

Ote 7: Keskustelu opintolainan nostamisesta (KH1)

- 1 H1: Kun mul tuli taas jotenkin se, että miten ottaa huomioon asiakkaan kulttuurillinen
2 tai joku muu vakaumus, uskomus, asumisessa. Siis ihan tämmösellä, että asiakas esimerkiksi,
3 tai et uskonto kieltää ottamasta opintolainaa, mikä sit taas vaikuttaa siihen, että Kelassa-
4 H2: Tai uskonto kieltää ottamasta lainaa.
5 H1: Ottamasta lainaa, joo kyllä, et lainaa ei saa ottaa. Ja Kela sanoo että, kyllä, opintolaina
6 on otettava. Ja sehän on osa sit myös vuokranmaksua, oletettavasti, jos näin laskelmassa lukee.
7 H3: Sanooko ihmiset viel näin?
8 H1: Joo.
9 H2: Sanoo, vaik se taitaa oikeesti olla, että ei saa kiskoa lainaa, mikä siinä on se maininta.
10 Tai siis olla se lainanantaja tai kiristäjä, mikä se nyt on se oikea, siis lainankiskoja.
11 H3: Mä oon luullut, että tätä ei enää, et niinkun käytetä.
12 H1: Sitä tulee, ja sitä tulee jonkin verran tuonne, no ehkä puhelinneuvontaan, oon ollut
13 siellä tuolla yleispuheluissa vastaamassa. [...] Niin onhan se tosi vaikea meidän sitten
14 sanoa, että ei kun kyllä, kyllä sun täytyy se laina nostaa.

Keskustelun edetessä haastateltavat jäävät käsittelemään lainan ottamista ja mitä sillä islamissa itse asiassa tarkoitetaan. Yksityiskohtiin liittyä epätietoisuutta, mutta sen sijaan selvää on, että Kansaneläkelaitos (Kela) velvoittaa opintolainan nostamista ennen muiden tukien myöntämistä, mikäli henkilöllä on siihen lain mukaan oikeus. Yksi puhujista (H3) on myös yllätynyt siitä, että tällaista perustelua edelleen käytetään. Viimeisestä puheenvuorosta (H1) käy ilmi, että puhuja kokee vaikeaksi kertoa asiakkaalle, että laina on uskonnosta huolimatta nostettava, mikäli asiakas haluaa selvitä vuokranmaksusta, eikä sosiaalitoimi voi

tehdä Kelan linjausten vastaisia toimenpiteitä tässä asiassa. Toinen haastateltava puolestaan suhtautui asiaan hieman eri tavalla:

Ote 8: Puheenvuoro opintolainakeskustelusta (KH1)

- 1 H2: Mä muistan sillon, kun ite aloitin täällä niin se tuntui jotenkin hankalalta, just nää uskontoon
- 2 liittyvät, kun se oli myös sillon ite kun teki sitä perustoimeentulotukea myös siinä samalla.
- 3 Mut jotenkin nyt must tuntuu, että se on kans helpompi vaan todeta, että no, sit sä meet töihin,
- 4 mut joko sun täytyy ottaa se laina tai mennä töihin, tai tehä jotain et, tässä ei, me ei voida tulla
- 5 tässä vastaan.

Aineisto-otteessa puhuja yhdistää aiemmat hankalat tunteensa siihen, että oli toisaalta uusi työntekijä ja toisaalta teki samaan aikaan perustoimeentulotuen, joka on viimesijainen sosiaalietuus, päätöksiä asiakkaille. Sen sijaan tällä hetkellä, Kelan vastatessa perustoimeentulotuen myöntämisestä, puhuja (H2) kokee helpommaksi suhtautua asiaan niin, että sosiaalitoimi ei voi toimia Kelan linjausten vastaisesti. Perustoimeentulotuen myöntämisen ja sosiaalityön eriytyminen toisistaan organisaatiotasolla on toisin sanoen myös selkeyttänyt työntekijän henkilökohtaista suhtautumista asiaan.

Molemmissa aineisto-otteissa puhujat rakentavat diskurssia, jossa uskontoon vetoaminen ei ole viranomaiskontekstissa toimiva tai vakuuttava tapa saada esimerkiksi ylimääräistä taloudellista tukea, tai vapautusta laissa määritellyistä etuuksien myöntämisen ehdoista. Samanaikaisesti puheenvuorot myös korostavat asiakkaan omaa toimijuutta ja sen merkitystä; asiakkaan *täytyy* ottaa laina tai mennä töihin, sekä positioivat työntekijät tiettyyn viranomaiskontekstiin ja sen asettamiin rajoihin, josta he eivät voi poiketa. Toisaalta työntekijät tunnistavat ja tunnustavat myös uskontoargumenttiin ja sen kohtaamiseen liittyvät, vaihtelevat tunteensa, mutta puhe suuntautuu kuitenkin siten, että tunteet eivät vaikuta toimintaan. Maahanmuuttajataustaisten asiakkaiden kohdalla työntekijät toisaalta pohtivat myös vaatimusta opintolainan nostamiseen suhteessa siihen, kuinka todennäköisesti asiakkaat tulevat menestymään opinnoissa tai työllistymään niiden kautta.

Ote 9: Puheenvuoro opintolainakeskustelusta (KH1)

- 1 H3: Et tota, se tuntuu mun mielestä pahalta, kun näkee et se on opinnoissa, jotka ei tuu viemään
- 2 sitä mihinkään ja sitten kun ajattelee, että on pakko ottaa (opintolaina), ja pääseekö se
- 3 edes saman koulutustason opintoihin, kun sillä on tää yks. Niin nää tuntu must tosi pahoilta,
- 4 oikein niinkun sydäntä raastaa, mut jos sanoo, et uskonnon, niin mä sanon kyllä, että
- 5 älä nyt viitti.

Esimerkki voi kuulostaa sanamuodoiltaan äärimmäiseltä, mutta se havainnollistaa hyvin sitä, miten uskontoa huomattavasti painavampi ja enemmän tunteita herättävä seikka tilanteessa on asiakkaan todennäköisyys työllistyä.

Opintolainan nostoa käsittelevissä keskusteluissa lainsäädäntöön vetoavan viranomaisen kategoriaan asettuminen vapauttaa sosiaalityöntekijän uskontoon liittyvistä eettisistä pohdinnoista ja asettaa asiakkaan sekulaarissa palvelujärjestelmässä toimivan henkilön rooliin. Uskonto ja siihen liittyvät perustelut rajataan ulos keskustelusta, johon niiden ei katsota kuuluvan. Asiakkaalle tästä koituvat seuraukset riippuvat pitkälti hänen omasta suhtautumisestaan; jos asiakas hyväksyy roolinsa ja lähtee toimimaan siitä käsin, hänen asiansa etenee palvelujärjestelmässä jollakin tavoin, tosin lopputulos voi silti olla ei-toivottu. Hän voi myös kapinoida tätä asetelmaa vastaan esimerkiksi etsimällä vaihtoehtoisia tapoja ratkaista tilanteensa tai pyrkimällä neuvottelemaan asiasta uudestaan sosiaalityöntekijän kanssa, mahdollisesti perustelua vaihtaen. Lainsäädäntöön vetoavassa uskonnon realismidiskurssissa työntekijät hyödyntävät viranomaisgenrelle tyypillisiä piirteitä, joka näkyy esimerkiksi puheen modaliteeteissa (on pakko, on otettava, täytyy, ei voida). Viranomais- ja lakidiskurssin taustalla voidaan nähdä myös vaikutteita suomalaisen sosiaalityön pitkästä juridishallinnollisen orientaation historiasta sekä kiinteästä suhteesta hyvinvointivaltioon, joka näkyy lainsäädännön aseman korostamisena. Toisaalta sosiaalityön suhde hyvinvointivaltioon on myös jännitteinen, sillä valtion harjoittama sosiaalipolitiikka määrittää sosiaalityön konkreettisia toimintamahdollisuuksia yhteiskunnassa. (Kokkonen, 2019, s. 58).

Institutionaalisissa käytännöissä tuotetut kategoriat toimivat moraalisen järjestyksen tuottajina sekä instituution sisällä että laajemmin yhteiskunnassa (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2012, s. 262). Uskontoon perustuvien argumenttien sivuuttaminen etuuksia myönnettäessä ja vetoaminen kaikkia tasapuolisesti koskevaan lainsäädäntöön ovat tapoja ylläpitää vallitsevaa sekulaaria moraalista järjestystä sekä työyhteisön sisällä että siinä viestissä, joka annetaan ulospäin asiakkaille ja yhteistyökumppaneille. Tämä ei kuitenkaan poista uskontoargumenttien työntekijöissä herättämiä henkilökohtaisia tuntemuksia, joista on kyllä sallittua puhua, mutta niiden ei anneta vaikuttaa asiakastyöhön tai työntekijän tekemiin päätöksiin.

6.2. Uskonnollinen pukeutuminen ja ulkonäkö

Aineistossa uskonnon realismidiskurssin yhteydessä usein toistuva teema oli asiakkaiden uskonnollinen tai sellaiseksi tulkittavissa oleva ulkonäkö, kun taas ymmärrykseen pyrkivän ja

refleктоivan diskurssin yhteydessä uskonnolliseen ulkonäköön ei juuri viitattu kuin korkeintaan ohimennen. Realismidiskurssia sisältävissä, ulkonäköön liittyvissä puheenvuoroissa uskonnollinen pukeutuminen ja ulkonäkö esitettiin asiakkaan elämää rajoittavina tai syrjintää aiheuttavina tekijöinä, jotka esimerkiksi vaikeuttavat asunnon saantia. Seuraavassa aineisto-otteessa kunnan työntekijät keskustelevalle siitä, millaiset tekijät vaikuttavat asiakkaan asunnonhakuun:

Ote 10: Keskustelu uskonnollisen ulkonäön vaikutuksesta asunnonhakuun (KH1)

- 1 H3: Ja sit yks mun (asiakas) niin hän ei oo saanut asuntoa. Okei, heillä on iso perhe, mut
2 se sanoi, että hänen ystävällään on myöskin iso perhe, ja ne on saanu aina heti asunnon,
3 mutta tämä mun asiakas on hyvin uskonnollisen näköinen, iso parta ja tämmösiä, joita
4 meillä sitten helposti yhdistetään (tauko)
5 H2: Terrorismin.
6 H3: Terrorismin tai mihin yhdistetäänkin. Ja toi on sit semmonen juttu, kun hän on
7 ittekin puhunut, että onko se tämä parta. Niin mä oon niinkun miettinyt, että kehtaanko
8 mä ja onko mulla, et ylipäänsä, mikä on se et minkä verran me voidaan tehdä ehdotuksia
9 toisen muutto, et mitäs jos ajaisitkin vaikka ton parran pois, et vaikuttaisko se, et
10 äkkiihän se kasvaa takaisin, mut et, se on niin vaikeeta, ja kyllä mä voin kuvitella, et
11 semmonen, jonka sä miellät vaaralliseksi.
12 H2: Niin ja mä jotenkin ajattelisin, että jos on kaks maahan-, tai kaks ihmistä, joista
13 toinen on maahanmuuttajanainen ja toinen on kantasuomalainen mies, niin jos nää
14 on molemmat työttömiä ja asunnottomia, niin kyllä sen naisen voi olla helpompi
15 saada se asunto.
16 H3: Joo, näin mä luulisin kanssa.
17 H2: Paitsi, jos hän käyttää sitä [täyttä
18 H3: [Niqabia.
19 H2: Kaapua. Niin, koska sillon, ja hänet nähdään, mut nimenomaan ei se
20 yksinomaan oo se maahanmuuttajuus, mutta sit taas toisaalta, jos miettii meidänkin
21 asiakkaita, useimmat on enemmän tai vähemmän luottotietonsa menettäneitä,
22 useimmat on enemmän tai vähemmän työttömiä, niin jotenkin se, että (tauko)
23 H3: Se on se työttömyys.
24 H2: Se on se työttömyys, tai ehkä just se semmonen, opiskelupaikan täys puute,
25 koska sitten sekin on, jos miettii ihan jo ite, että kirjottas vaikka puoltolausuntoo
26 jonnekin vapaamuotoisesti tai (tutkimuskaupungin kunnalliseen asuntotoimistoon)
27 niin on se helpompi perustella sen koulupaikan tai työn kannalta, et miksi tää
28 ihminen tarvii tätä asuntoo kun se, että ei oo mitään.

Heti keskustelun alussa ensimmäinen puhuja (H3) mainitsee, että hänen asiakkaallaan on ”iso parta” ja tämä on muutenkin ”hyvin uskonnollisen näköinen”. Hän ei ehdi lopettaa virkettä, ennen kuin seuraava puhuja (H2) täydentää virkkeen loppuun sanalla ”terrorismi”.

Ensimmäinen puhuja toistaa sanan, mutta lisää siihen ”tai mihin yhdistetäänkin”, joka toimii yhteyttä lieventävänä puhetekona. Tämän jälkeen puhuja (H3) pohtii, minkä verran sosiaalityöntekijän on mahdollista esittää asiakkaalle ehdotuksia ulkonäön muuttamisesta, jos se edistäisi asunnonsaantia. H3 kokee asian puheeksi ottamisen vaikeaksi, vaikka asiakas on myös itse pohtinut sitä. H3 kertoo myös ymmärtävänsä, että ”iso parta” mielletään helposti ”vaaralliseksi”. Tässä kohtaa keskustelua ”iso parta” on yhdistetty sanoihin ”vaarallinen” ja

”terrorismi”. Australialais-brittiläinen kulttuurintutkija Sara Ahmed on tarkastellut tämänkaltaista ilmiötä metonymian käsitteen avulla.

Metonymia käsitteenä viittaa nimityksenvaihdokseen, joka tuottaa implisiittisen väitteen käsitteiden, esimerkiksi islam ja terrorismi, välisestä syy-seuraussuhteesta, vaikka tekstin tasolla tätä suhdetta pyrittäisiin purkamaan (esim. ”Suurin osa muslimeista ei ole terroristeja.”). Kun tiettyjä käsitteitä käytetään systemaattisesti yhdessä, aivot oppivat yhdistämään ne toisiinsa. Metonymioille tyypillistä on myös se, että ne yhdistyvät fyysiseen ja visuaaliseen todellisuuteen; esimerkiksi potentiaalisiksi terroristeiksi tulkittavat kehot ovat samalla kehoja, jotka ”näyttävät muslimeilta”. (Ahmed, 2004, s. 131-132).

Uskonnollisen tai sellaiseksi tulkittavan ulkonäön ja pukeutumisen ohella työntekijät mainitsevat luottotietojen puuttumisen, työttömyyden ja asunnottomuuden asunnonhakua vaikeuttaviksi tekijöiksi. He myös pohtivat asiakkaan sukupuolen merkitystä suhteessa muihin tekijöihin. Maahanmuuttajanaisen oletetaan saavan asunnon helpommin kuin kantasuomalaisen miehen, *paitsi* jos nainen käyttää kasvot ja/tai vartalon kokonaan peittävää vaatetusta. Yksimielisyys syntyy lopulta siitä, että työttömyys tai opiskelupaikan puute olisi kuitenkin merkittävin tekijä asunnonhaun ollessa kyseessä.

Aineisto-otteessa työttömyyden, asunnottomuuden ja luottotiedottomuuden kategorioiden kautta rakennetaan myös tietynlainen prototyyppi sosiaalityön asiakkaasta, johon yhdistyy yksi tai useampi kategoria kokoelmasta ”sosiaaliset ongelmat”. Kategoriaparin kantasuomalainen mies – maahanmuuttajanainen käyttäminen puolestaan alleviivaa näiden hierarkkista suhdetta, sillä jälkimmäisessä yhdistyy kaksi heikommassa asemassa olevaa ihmisryhmää. Sosiaaliset ongelmat ovat ilmiöitä, joita luonnehtii ensinnäkin se, että ne koetaan jollakin tapaa haitallisiksi tai vaarallisiksi. Tämän lisäksi ne ovat yhteiskunnassa laajalle levinneitä, mutta kuitenkin sellaisia, joihin ihmisten katsotaan pystyvän toiminnallaan vaikuttamaan, ja joihin heidän sen vuoksi myös *pitäisi* pyrkiä vaikuttamaan. Sosiaalisten ongelmien kategoriakokoelma ei ole tarkkarajainen, ja se muuttuu yhteiskunnallisen tilanteen muuttuessa. Lisäksi eri ihmisillä voi olla erilaisia näkemyksiä siitä, mikä tietyissä ilmiöissä on ongelmallista. Esimerkiksi voidaan olla yhtä mieltä siitä, että työttömyys on sosiaalinen ongelma, mutta eri mieltä siitä, mitkä tekijät siinä ovat ongelmallisia. (Loseke, 2017, s. 4-7). Seuraavassa aineisto-otteessa työntekijä kertoo asiakkaansa ajatuksista liittyen syrjintään asunnonhaussa ja työpaikan saamisessa.

Ote 11: Puheenvuoro asunnonhakuun liittyen (KH1)

1 H3: [...] on mulla yks asiakas, joka on eroamassa, ja hän sanoo, et hän ei varmaan huivipäisenä

- 2 saa asuntoa, koska hän ei huivipäisenä löydä töitä ja sitten hän on työtön, kun hän etsii sitä
3 asuntoa, et se syrjintä tulee hänen mielestä aika monelta suunnalta.

Esimerkissä huivin käyttö ja siihen liittyvien ennakkoluulojen oletetaan aiheuttavan lopulta ketjureaktion, jossa asiakas eron myötä jää asunnottomaksi ja työnsaannin vaikeuden takia myös uuden asunnon saanti vaikeutuu. Länsimaisessa mediassa, politiikassa ja julkisessa keskustelussa musliminaisten huivin käyttö yhdistetään edelleen useimmiten naisten alistamiseen ja toimijuuden puutteeseen tai sen rajoittamiseen, jolloin huivia käyttävä nainen nähdään uhkana (oletetulle) länsimaiselle tasa-arvolle. Musliminaisten omat merkityksenannot pukeutumiselleen ja kokemukset toimijuudestaan ohitetaan tai niitä väheksytään. (Al Wazni, 2015, Zempi, 2016). Huivia käyttävien musliminaisten on tutkimuksissa havaittu uskovan työllistymismahdollisuuksiinsa vähemmän kuin niiden musliminaisten, jotka eivät käytä huivia. Havainto tukee myös stereotyyppisen uhan teoriaa (*stereotype threat theory*), jonka mukaisesti stigmatisoituihin ryhmiin kuuluvien henkilöiden odotukset ovat ei-stigmatisoituja ryhmiä alhaisempia tilanteissa, joiden yhteydessä stigma on esillä. (Ghumman & Jakson, 2010, Steele & Aronson, 1995).

Aineistossa työntekijät nostivat samoissa yhteyksissä esille useaan otteeseen islamin, uskonnolliseksi tulkittavan ulkonäön ja syrjinnän työnhaussa ja asunnonhaussa. He tiedostivat, että usein on vaikeaa sanoa, mikä tekijä johtuu mistäkin, ja mitkä asiat lopulta ratkaisevat sen, kuka saa työpaikan tai asunnon ja kuka ei. Työttömyys ja vaikeudet taloudenhallinnassa nostettiin kuitenkin toistuvasti esille oletettavasti keskeisimpinä syinä asunnonsaannin ongelmille. Haastateltavat käyttivät työttömän, luottotiedottoman, asunnottoman ja uskonnollisen ulkonäön omaavien kategorioita selittävinä tekijöinä asunnon saannin vaikeuksiin ja asiakkaiden kokemaan syrjintään liittyvän diskurssin rakentamisessa. Ulkonäköön liittyvän uskonnon realismidiskurssin taustalla voidaan nähdä huomattavasti laajempia ja pidemmällä aikavälillä muodostuneita diskursseja. New Yorkin syyskuun 2001 terrori-iskut ja niiden jälkeinen terrorismin vastainen sota sekä Syyrian sota ja sen myötä lisääntynyt pakolaisuus ovat ehkä näkyvimpiä 2000-luvun tapahtumia, joiden myötä islamista on konstruoitu länsimaisessa mediassa jotakin ”vaarallista” tai ainakin ”potentiaalisesti vaarallista”, ja uskonnolliseksi tulkittava ulkonäkö on yhdistetty ”radikalismiin” tai ”terrorismiin”, jotka mielikuvien tasolla herättävät ihmisissä pelkoa (Ahmed, 2004, s. 134-135).

Sosiaalityön asiakkaiden, jotka ovat muista lähtökohdistaan riippumatta jo valmiiksi heikommassa asemassa olevia, näkökulmasta katsottuna ulkonäköön liittyvän realismidiskurssin haastaminen voisi olla keskeinen rakenteelliseen syrjintään puuttumisen

keino. Luonnollisesti sosiaalityöntekijät itse eivät voi suoraan vaikuttaa vuokranantajiin tai työnantajiin tai määritellä, kenet he valitsevat vuokralaiseksi tai työntekijäksi, mutta heidän äänensä voi muilla foorumeilla olla hyvinkin keskeinen. Yksi rakenteellisen sosiaalityön keskeinen tavoite on tuoda näkyväksi yhteiskunnassa vaikuttavia yksilöä tai tiettyjä ryhmiä syrjiviä rakenteita (Lundy, 2011, s. 89-90). Uskonnolliseksi tulkittavaan ulkonäköön liittyvien diskurssin purkaminen ja uudelleen rakentaminen on tästä näkökulmasta tärkeää.

6.3. Uskonto ja sukupuoli

Sukupuoli, naisen asema ja sosiaaliset suhteet, mukaan lukien asiakas-työntekijäsuhde, nousivat aineistossa vahvasti esille uskontopuheen yhteydessä. Suurin osa haastatelluista oli naisia, mikä kuvastaa myös yleisesti sosiaalialalla vallitsevaa sukupuolijakaumaa. Työntekijät kertoivat pohtineensa oman sukupuolensa ja asiakkaan sukupuolen merkitystä työskentelylle nimenomaisesti tilanteissa, joissa asiakas on maahanmuuttaja -tai pakolaistaustainen. Toisaalta miestyöntekijöiden rajallinen määrä sosiaalityössä asettaa myös omat rajoitteensa sille, että työntekijä olisi mahdollista valita sukupuolen perusteella. Tulkin kanssa työskentely asiakastilanteissa tuo myös oman lisänsä pohdintaan sukupuolen merkityksestä.

Ote 12: Puheenvuoro tulkin kanssa työskentelystä (KH1)

- 1 H3: Mä oon aina tilannut tulkin ajatuksella, että se on niinkun sama kuin magnetofoni tai
2 sama kuin mikä tahansa työväline siinä, mut kyl mä noiden ryhmien yhteydessä, se tuli hirveen
3 selkeeksi, että ne asiakkaat sano, etten mä puhu mun asioita, jos siellä on miestulkki. Et sen
4 jälkeen mä oon sit tilannut naisen, vaikka se on väärin, tavallaan väärin, koska sehän on osa
5 sitä kotouttamista, et se on se miestulkki ja opitaan, mutta, sillonhan se käynti on hyödytön,
6 jos ei se ihminen puhu niistä asioistaan mistä se haluaisi puhua.

Aineisto-otteessa puhuja perustelee valintaansa tilata jatkossa naistulkki ryhmätapaamisille sillä, että tapaamisten tarkoitus kärsii, mikäli asiakkaat eivät miestulkin läsnä ollessa suostu puhumaan asioistaan. Samaan aikaan hän kokee toimivansa ”tavallaan väärin”, koska (onnistuneeseen) kotoutumiseen kuuluisi, että asiakkaat oppisivat toimimaan sosiaalityön konteksteissa työntekijöiden sukupuolesta riippumatta. Tapa, jolla puhuja (H3) asian ilmaisee, viittaa siihen, että sosiaalityön tehtävänä on osaltaan edistää maahanmuuttajien kotoutumista, ja tähän tehtävään liittyy myös moraalinen ulottuvuus. Naistulkin käyttäminen on ”tavallaan väärin”, koska se ei edistä muutosta siinä, miten asiakkaat hahmottavat (sukupuoleen perustuvia) sosiaalisia suhteita. Toisaalta voidaan kysyä, edistääkö kotoutumista se, etteivät asiakkaat saa asioitaan hoidetuksi, minkä myös puhuja (H3) tuo ilmi. Esimerkki tuo myös hyvin selvästi näkyville sen, millainen valta sosiaalityössä on jo pelkästään siihen liittyen, mahdollistaako sosiaalityöntekijä tulkin valinnallaan sen, puhuuko asiakas itselleen tärkeistä

asioista vai ei. Tilaamalla miestulkin silloin, kun naistulkki olisi ollut tarkoituksenmukaisempi, hyvää tarkoittava ja kotoutumisen edistämistä kannattava sosiaalityöntekijä voi pahimmillaan aiheuttaa sen, ettei asiakas edes suostu puhumaan asioistaan tapaamisella.

Ote 13: Puheenvuoro tulkin kanssa työskentelystä (KH1)

- 1 H2: Sit toinen mikä on se, et ehkä yleisesti ottaen siihen työskentelyyn [...], niin jos se
2 on nainen, niin aika helposti siinä tulee se, et sen työntekijänkin täytyy olla nainen tai
3 tulkinkin täytyy olla nainen. Ja sit just oli tällanen, että piti olla naistulkki kotikäynnillä,
4 koska asiakas imettää, joten ei voi olla miestulkkia. Ja mä oletan, että täs kohtaa se
5 liittyy nimenomaan kulttuuriin tai uskontoon eikä niinkun siihen, että hän nyt vaan on
6 naispuolinen henkilö.

Aineisto-otteesta käy ilmi, että puhuja ei ole täysin varma, mihin seikkaan naistyöntekijän tarve hänen kuvaamassaan tilanteessa perustui, mutta oletti sen liittyvän uskontoon tai kulttuuriin eikä yksinomaan asiakkaan sukupuoleen. Puheenvuorosta ei aluksi suoraan ilmene, että kyseessä olisi maahanmuuttajataustainen asiakas, mutta viittaus uskontoon ja kulttuuriin naistulkin tarvetta selittävänä tekijänä tekee selväksi, ettei kyse ole kantasuomalaisesta henkilöstä, koska tällöin kulttuurillinen normi olisi, että imettävä nainen voi olla samassa tilassa miehen kanssa, eikä tarvetta erityisjärjestelyille tai sukupuolen huomioimiselle olisi. Kulttuuri ja uskonto toimivat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa kategorioina, joihin viittaamalla selitetään, mikä on normaalia ja tavanomaista toimintaa, ja toisaalta myös sitä, mikä ei ole (Anis, 2005).

Ote 14: Puheenvuoro sukupuolen huomioimiseen liittyen (KH1)

- 1 H2: [...] Tai en mä jaksa aina ajatella sitä, että onks tää nyt paha, et mä olen
2 valkoihoinen kantasuomalainen naispuolinen henkilö, kun tää toinen on jotain muuta,
3 mut et joskus se sit ehkä korostuu joissain tilanteissa, sit ite alkaa jälkikäteen miettimään,
4 et no, tässä meillä oli tää nuori maahanmuuttajataustanen mies, ja hänet ympäröi kolmesta
5 viiteen kantasuomalaista naista, et miltäköhän hänestä, et onkohan hänellä ollut joku
6 tällanen tunne tähän liittyen.

Esimerkissä on piirteitä sekä realismidiskurssista että reflektioivasta diskurssista.

Ensimmäinen virke havainnollistaa kuitenkin puhujan kokemusta siitä, että hän ei jaksa aina ajatella sukupuolen vaikutusta tilanteeseen ja nimenomaisesta sitä kautta, tuottaako sukupuoli mahdollisesti ongelmia asiakastilanteeseen. Puhuja (H2) asemoi itsensä puheenvuorossa kolmeen identiteettikategoriaan, jotka yhdistävät myös yleisemmin suomalaisen sosiaalihuollon työntekijöitä, kun taas sosiaalihuollon asiakaskunta on huomattavasti monimuotoisempi. Puheenvuoro problematisoi ja tuo näkyväksi nykyisen asetelman, mutta

tuo esille myös sen, ettei yksittäisellä työntekijällä aina ole resursseja jäädä pohtimaan sukupuolieron työskentelylle mahdollisesti tuottamia seurauksia.

Kantasuomalaisen identiteettikategoria esiintyy aineistossa useaan otteeseen, ja työntekijät käyttävät sitä yleisimmin maahanmuuttajan identiteettikategorian vastaparina. Käsitteenä kantasuomalainen ei ole yksiselitteinen tai ongelmaton, vaikka sitä nykyisin käytetään esimerkiksi mediassa säännöllisesti. Käsite on lähtöisin kielitieteestä, jossa sillä on alun perin viitattu itämerensuomalaiseen kantanoksaan. 2000-luvulla sitä on alettu käyttää uudenaalaisissa merkityksissä, yleisimmin käsitteen maahanmuuttaja vastaparina. Uusiin merkityksenantoihin on liitetty tyypillisesti esimerkiksi valkoihoisuus ja suomen puhuminen äidinkielenä. 2000-luvun alussa on käytetty myös käsitettä uussuomalainen, mutta se ei ole vakiintunut laajempaan käyttöön. Nykyisin mediassa käsitettä kantasuomalainen käytetään useimmiten rikosuutisissa tai sosiaali- ja terveysalan uutisissa. Käsite herättää kysymyksiä esimerkiksi siitä, ovatko romanit, saamelaiset tai suomenruotsalaiset kantasuomalaisia, tai kuinka monen edeltävän sukupolven on täytynyt asua Suomessa ennen kuin henkilöä voidaan kutsua kantasuomalaiseksi. (Hurtta, 2007, Heikkinen, 2016).

Aineistossa tyypillistä on myös sukupuoleen liittyvien identiteettikategorioiden käyttäminen yhdessä kantasuomalaisen ja maahanmuuttajan kategorioiden kanssa. Kantasuomalainen nainen tai maahanmuuttajanainen tuottavat erilaisia sosiaalisia merkityksenantoja kuin kantasuomalainen mies tai maahanmuuttajamies. Sukupuoliero näyttäytyy eri tavalla riippuen siitä, mihin yllä mainituista kategoriayhdistelmistä työntekijä ja asiakas kuuluvat.

Ote 15: Keskustelu sukupuolieron tiedostamisesta (KH1)

- 1 H2: Ja sit siinä ehkä tuli korostuneesti tää, et kyl niinkun ehkä oiskin joskus ihan hyvä
2 miettiä, et mitä sukupuolta vaikka läsnä olevat ihmiset, tai et oisko tälle kyseiselle asiakkaalle
3 hyvä, oli se sit nainen tai mies, et siellä oiskin sit joku miestyöntekijä mukana. Et jotenkin
4 tällaset asiat ehkä, ja ne ei tuu yhtä voimakkaasti mieleen kantasuomalaisten kanssa
5 työskennellessä. Mutta mä en tiedä missä määrin tää johtuu omista ennakkoluuloista
6 tai niistä taustatiedoista, mitä asiakkaaseen liittyy ja missä määrin sit siit asiakkaan
7 kulttuurista.
8 H3: Se on just toi, esimerkiksi kun mä oon nyt ollut miesryhmässä. Et siinä on ollut kuusi
9 muslimimiestä ja minä. Niin kyllä mä oon eri lailla tietoinen, että mä oon nainen, kun jos
10 mä oon kuuden kantasuomalaisen miehen kanssa. Silloin mä en sitä ajattele (tauko)
11 H2: [Pätkääkään.
12 H3: Ollenkaan.] Silloin mä ehkä ajattelen taas sitä, että mä oon erilaisessa taloudellisessa
13 ja koulutusasemassa kuin ne. Mutta sitten näitten miesten kanssa mä kyllä ajattelen,
14 että mitä ne ajattelee musta, kun mä oon nyt naisena tässä niiden keskellä ja tiukalla
15 suomalaistyyllillä tuijottelen silmiin jokaista.

Keskustelussa puhujat ovat yhtä mieltä siitä, että etninen tausta ja uskonto vaikuttavat siihen, miten työntekijä orientoituu sukupuolieroon tai onko hän siitä edes tietoinen. Etnisen taustan ollessa sama, koulutustausta ja taloudellinen asema nousevat sukupuolta keskeisimmiksi eronteon välineiksi. Aineistossa oli toisaalta esimerkkejä myös siitä, kuinka asiakkaat voivat itse olla aktiivisia sukupuolieron huomioimisessa.

Ote 16: Puheenvuoro sukupuolieron huomioimisesta asiakkaan aloitteesta (JH2)

- 1 H1: Ja kun on tehnyt paljon töitä niin tietää, mitä sieltä voi tulla tietystä kulttuuritaustasta.
2 Mut pakko tähän vielä sanoa yks asia, kun semmoset sit välillä huomioda, et jos on hyvin
3 uskonnollinen, niin jos sä oot tyttö, niin sulla pitäis olla naistyöntekijä. Ja miestyöntekijät.
4 Et meillä esimerkiks oli sellanen tosi uskonnollinen poika, todella uskonnollinen, niin sitten
5 mulla oli entinen työparini (nimi), niin he usein näkivät muualla, mut sit kun välillä oli, että
6 piti käydä kotikäynnillä, niin tää poika laittoi aina koraanimusiikkia sinne taustalle, että kun
7 tämä (naispuolisen työparin nimi) on aika nuori ja kaunis, [...] niin sit oli aina se, että se
8 poika laittoi sen koraanimusiikin, se sanoi, että hänen ajatus ei harhaannu. [...] että hän
9 itse huomioi tämän, kun sinä olet nuorena yksin täällä hänen kotona, että he on kahdestaan,
10 ettei tule mitään tämmöstä. He ovat myös luovia näissä asioissa. Mutta salli sen, että
11 hän (työntekijä) saattoi mennä sinne kotiin.

Esimerkissä puhuja (H1) tuo ensin esille tietynlaisen ideaalitilanteen eli sen, että jos asiakas on hyvin uskonnollinen, asiakkaan ja työntekijän olisi ihanteellista olla samaa sukupuolta. Tämän jälkeen hän kuitenkin haastaa tällaisen ajattelutavan kertomalla esimerkkitalanteen, jossa asiakas on toiminut oma-aloitteisesti vähentääkseen sukupuolierosta itselleen aiheutuvaa haittaa. Puhuja (H1) rakentaa esimerkin kautta asiakkaasta (nuori, uskonnollinen mies) kuvaa aktiivisena, luovana toimijana. Näin hän myös tarjoaa sukupuolieroon liittyvälle realismidiskurssille vaihtoehtoisen tulkinnan; asiakkaan uskonnollisuuden ja asiakkaan ja työntekijän sukupuolieron ei väistämättä tarvitse johtaa ristiriitoihin, eikä vastuun sukupuolieron huomioimisesta aina tarvitse olla yksinomaan työntekijällä. Toisaalta silloinkin, kun työntekijät ehkä haluaisivat huomioda sukupuolta enemmän työskentelyssä, se ei välttämättä resurssien puitteissa ole mahdollista.

Ote 17: Puheenvuoro mahdollisuuksista huomioda sukupuolieroa työskentelyssä (JH1)

- 1 H1: Ehkä on ollu jotain tämmöstä, et jos joissain uskonnoissa tää miehen ja naisen asetelma
2 vaikka jotenkin, että. Mut tulee vaikka mietittyä, että onks nyt hyvä olla mies -vai
3 naistyöntekijä, et kumpi ois parempi. Et jos vaikka nuoren miehen on vaikka jotenkin vaikea
4 ottaa naiselta vastaan ohjeita tai neuvoja. Ei me aina voida siihen vaikuttaa.

Realismidiskurssi näkyy aineisto-otteen viimeisessä virkkeessä, jossa puhuja (H1) pohdiskeltuaan ensin uskonnon ja sukupuolen vaikutusta asiakastyöhön toteaa yksinkertaisesti, että työntekijöinä he eivät voi aina vaikuttaa asiaan. Työntekijät tunnistivat

myös sen, että tällaisten asioiden pohtimista ylipäänsä rajoittaa sen tiedostaminen, että suurin osa, joissain tiimeissä jopa kaikki, työntekijöistä ovat naisia, jolloin miestyöntekijän mukaan ottaminen ei edes ole olemassa oleva vaihtoehto. Järjestön työntekijät olivat myös huomanneet, että sukupuoli vaikuttaa vapaaehtoistyöntekijöiden ja nuorten asiakkaiden väliseen vuorovaikutukseen ja työskentelyyn tilanteissa, joissa asiakas oli kotoisin eri kulttuurista.

Ote 18: Keskustelu sukupuolieron näkymisestä käytännön työssä (JH1)

- 1 H1: Esimerkiksi yks tukikummi on sanonut mulle, että hänen nuoren ja siis tukikummi oli
2 nainen ja tämä nuori oli mies, niin oli vaikea kun, meillä on niinkun tukikummitoimintaa ja
3 nuoren tapaamisia varten on rahaa, et he voi käydä vaikka syömässä tai kahvilla, niin oli
4 vaikea se, että nainen sitten kustansi ne.
5 H3: Hei tota mä oon kuullut toiseltakin tukikummilta meidän koulutuksessa, et kerto, et
6 ensinnäkin suomalaisessa yhteiskunnassa on vähän katottu oudoksuen, et minkä takia on
7 vanhempi nainen ja nuori mies ja sit käy kahvilla ja muuta, et niinkun sanoit, et se oli
8 tuntunut siltä. Ja sit taas tää nuori oli ollu silleen, että hän ei voi vastaanottaa tällasta,
9 että vanhempi nainen maksaa hänen ostoksensa, ja se oli ollut sellanen erikoinen tilanne.
10 H1: Mut voishan tollanen olla ihan suomalaisittainkin. Tai, en mä tiedä. Onks se vähän
11 vanhanaikaista, et mies maksaa?
12 H2: No on.
13 (Haastateltavat: naurua)

Edellä kuvatut aineisto-otteet havainnollistavat työntekijöiden kokemuksia siitä, että asiakastyössä sukupuoli ohittaa työntekijän roolin viranomaisena tai sosiaalialan ammattilaisena. Nuoret, miespuoliset maahanmuuttaja-asiakkaat orientoituvat työntekijöihin ensisijaisesti naisina, jolloin he kokevat tietynlaisen sosiaalisen toiminnan, kuten ohjeiden vastaanottamisen tai sen, että nainen maksaa kahvilassa, vaikeana. Suomalainen yhteiskunta ja tapakulttuuri muodostaa tietynlaisen kulttuurillisen viitekehyksen ja normin, jonka näkökulmasta toisaalta se, että nainen maksaa kahvilassa on norminmukaista käyttäytymistä, mutta se, että vanhempi nainen ja nuorempi mies käyvät yhdessä kahvilla, herättää yleistä oudoksuntaa.

Sukupuoli, ikä, uskonto, kulttuuritausta sekä käsillä oleva sosiaalinen vuorovaikutustilanne muodostavat aineisto-otteissa kompleksisen, yhteen limittyneiden kategorioiden kokonaisuuden, jossa toimiminen on osapuolille haastavaa. Sukupuoli on sidoksissa kulttuuriin konventioihin, ja yksi uskonnon yhteisöllisistä funktioista on ylläpitää ja jäsentää sukupuoleen perustuvaa, hierarkkista järjestelmää, jossa eri sukupuolille on omat määrätyt paikkansa yhteiskunnassa (Hovi, 1999, s. 13). Sukupuolieron ylläpitäminen korostamalla essentialistista käsitystä sukupuolesta (sukupuoli tarkkarajaisena kategoriaparina mies - nainen) voidaan nähdä myös tietynlaisena pyhän rajan suojelemisena ja pyrkimyksenä

ylläpitää yhteisöllistä järjestystä (Charpentier, 1999, 45, 63). Tämä on ollut havaittavissa julkisessa keskustelussa esimerkiksi samaa sukupuolta olevien avioliittoa vastustavissa puheissa, joissa näitä liittoja vastustetaan nimenomaan vetoamalla yhteisön hyvinvoinnin jatkuvuuteen. Vastustajien puheenvuoroissa sukupuoleen perustuva erottelu on kategoriaraja, jolle koko yhteiskunta perustuu ja avioliitto instituutiona on tarkoitettu legitimoimaan tämä sukupuolieroon perustuva yhteiskuntajärjestys. Mikäli tästä poiketaan, on seurauksena yhteiskunnan arvopohjan romuttuminen. Vastakkaisissa puheenvuoroissa suurimpana uhkana yhteiskunnan hyvinvoinnille taas nähdään juuri tällainen suvaitsemattomuus ja sukupuolieron korostaminen (Charpentier, 1999, s. 66).

Uskonnon realismidiskurssissa sukupuoliero rakentuu työskentelyä haastavaksi tekijäksi, joka vaatii erityistä huomiota ja järjestelyjä. Sukupuoliero liitetään uskontoon tai vieraaseen kulttuuriin, joita myös käytetään kategorisena perusteluna sukupuolen huomioimiselle. Makrotasolla tarkasteltuna sukupuolidiskurssi liittyy myös aiempiin yhteiskunnallisen tason keskusteluihin kotouttamisesta, sukupuolten välisestä tasa-arvosta ja sukupuolinäkökulman huomioimisesta sosiaalipalveluissa (esim. Valtonen, 2001, Seligson, 2008, s. 11). Se myös ylläpitää ja vahvistaa tasa-arvodiskurssia sekä sellaista kotouttamisdiskurssia, jonka mukaisesti maahanmuuttajan on lähtökohtaisesti sopeuduttava uudessa kotimaassaan vallitsevaan yhteiskunnalliseen arvopohjaan ja sen mukaisiin toimintamalleihin.

7. Reflektioiva diskurssi

Reflektioivaa diskurssia sisältyvissä puheenvuoroissa haastateltavat pysähtyivät pohtimaan erilaisia uskonnon huomioimiseen tai siitä puhumisen liittyviä tekijöitä omassa työssään. Näissä puheenvuoroissa työntekijät toivat esille omia epävarmuuksiaan tai kehittämistarpeitaan aihepiiriin liittyen tai reflektivat työssään kohtaamiaan tilanteita sekä omasta että asiakkaan näkökulmasta. Työntekijät pohtivat myös laajemman sosiokulttuurisen ja historiallisen kontekstin vaikutusta uskonnon yhteiskunnalliseen asemaan.

7.1. Uskontoon liittyvät ennako-oletukset

Kunnan työntekijät pohtivat haastattelussa, millä tavoin esitiedot asiakkaan uskonnollisesta vakaumuksesta saattavat näkyä asiakastapaamisella.

Ote 19: Keskustelu ennako-oletusten vaikutuksesta asiakastyöhön (KH1)

- 1 H2: Ja se vois itse asiassa ollakin hyvä, [...] et meidän työnohjauksessa, et pystyttäis
2 käsittelemään tätä, [...] et missä määrin se kulttuuri pitää ottaa huomioon ja missä määrin
3 sit taas pitäis vaan työskennellä sen (asiakkaan) kanssa ihan täysin kulttuurista riippumatta.
4 Et kyl se toisaalta täytyy ottaa, mut sit toisaalta joissain asioissa siihen ehkä ylikorostuneesti,
5 ja sit ei keskitytä, tai just vaikka jos ekoilla tapaamisilla kysyy asiakkaalta alkoholinkäytöstä,
6 niin itse huomaan, mistä mä yritän koko ajan päästä pois, on se, et mä oletan, et jos tää on
7 muslimitaustainen, niin mä oletan heti, et tää ei juo.
8 H3: Joo, ja sit sä jätät kysymättä.
9 H2: Tai sit mä kysyn sen vähän silleen ”Sä et varmaan käytä alkoholia?”, eli tavallaan antaa
10 siihen heti sen kiellon mahdollisuuden, mitä sit taas suomalais-, tai kantasuomalaiselta, tai
11 länsimaisesta kulttuurista tulevat, sit taas ”Käytätsä alkoholia?”
12 H1: Paljoko menee?
13 H2: Niin, et enemmän noin päin.

Keskustelussa islam ja länsimainen kulttuuri, johon myös suomalainen kulttuuri sisältyy, muodostuvat vastapareiksi, joihin liittyy oletus siitä, että alkoholinkäyttö ei liity islamiin, mutta länsimaiseen kulttuuriin se puolestaan olennaisesti liittyy. Esimerkissä uskonnon ja kulttuurin kategoriat myös sulautuvat yhteen; puhuja (H2) puhuu koko ajan kulttuurista ja sen huomioimisesta, mutta käyttää esimerkkeihin mennessään sanoja ”muslimitaustainen”, ”kantasuomalainen” ja ”länsimaalaisesta kulttuurista tulevat”. Hän ei puhu esimerkiksi ”Lähi-Idän kulttuureista tulevista” henkilöistä, muttei toisaalta myöskään kristityistä tai protestanteista. Uskonto ja kulttuuri ovat siis hyvin vahvasti, elleivät jopa erottamattomasti, yhteydessä toisiinsa silloin, kun kyseessä on puhujan näkökulmasta vieraasta kulttuurista tuleva henkilö. Oma länsimainen kulttuuri taas on jo valmiiksi käsitteellisesti ja kategorisesti irrallaan uskonnosta, joten sen edustajiin voidaan viitata käyttämällä ainoastaan sanaa kulttuuri.

Aineisto-otteesta heijastuu toisaalta myös vahva reflektiivisyys omaa työskentelytapaa kohtaan ja ensimmäinen puhuja (H2) kertoo aktiivisesti pyrkivänsä eroon havaitsemistaan ennako-oletuksista. Hän myös pohtii mahdollisuutta käsitellä eri kulttuureista tulevien asiakkaiden kohtaamista työnohjauksessa. Tällaisen refleктоivan diskurssin lisääminen esimerkiksi työyhteisön sisällä voisi tuottaa sosiaalityöntekijöille lisää ymmärrystä omista työskentelytavoistaan sekä mahdollisesti lisää hyödyllistä koulutusta tai työnohjausta. Sosiaalityön asiakkaiden näkökulmasta reflektiivisen diskurssin lisääminen työyhteisössä ja sen tuominen osaksi asiakastyötä voisi rohkaista myös asiakkaita pohtimaan syvemmin uskontoon tai muuhun vakaumukseen liittyviä kysymyksiä yhdessä oman työntekijänsä kanssa. Tämä lisäisi asiakkaiden osallisuutta uskonnon ja kulttuurin määrittelemisessä tavalla, joka on heille mielekäs, ja kuroisi umpeen asiakkaan ja työntekijän välistä valta-asemaa. Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan yhdessä neuvottelemat uskonnon ja kulttuurin konseptit toimisivat silloittavan, jaetun asiantuntijuuden rakentamisen keskeisinä elementteinä (Hodge, 2015, Tikkala, 2019, s. 318).

7.2. Uskonnon puheeksi ottaminen asiakastyössä

Uskonnon puheeksi ottaminen koettiin sekä kunnan että järjestön työntekijöiden haastatteluissa pääasiallisesti asiakkaan tehtäväksi. Tätä perusteltiin esimerkiksi työskentelyotteen asiakaslähtöisyydellä sekä sillä, että uskonto miellettiin yksilön henkilökohtaiseksi asiaksi. Muslimioletetuilta asiakkailta työntekijät kertoivat kysyvänsä uskonnosta esimerkiksi kysymällä, käykö asiakas moskeijassa. Työntekijät toivat esille myös kokemustaan siitä, että valtaosa asiakkaista, jotka itse tuovat uskonnon esille, puhuvat siitä lähinnä elämää rajoittavana tekijänä sen sijaan, että se koettaisiin esimerkiksi voimavarana.

Ote 20: Keskustelu asiakkaan uskonnon puheeksi ottamisesta (KH1)

- 1 H3: Mut et kylhän se (asiakkaan uskonto) tavallaan sit siinä keskustelussa läpikäydään
- 2 yleensä.
- 3 H2: No kun mä mietin, että en mä kyllä silleen automaattisesti kaikilta kysy et mikä
- 4 sun uskonto tai maailmankatsomus on.
- 5 H3: Mäkään en kyl kysy, se on kyllä myönnettävä, että mä niinkun kysyn eri lailla
- 6 muslimioletetuilta kun kristittyoletetuilta. Että mä kysyn sitten muslimioletetuilta sillä
- 7 lailla ehkä, sen omasta yhteisöstä, että käykö se moskeijassa usein.
- 8 H2: Mä mietin, että mä en välttämättä kysy edes tota.
- 9 H3: Mä kysyn, kun mä ajattelen, että onko niillä nyt frendejä siellä paljon ja sitä
- 10 yksinäisyyttä kartotan.
- 11 H1: Mut sitä mä kysyn, ehkä just niillä sanoilla, onko teillä lähiverkostoa, mitä teette,
- 12 millä lailla ne näkyy teidän arjessa ja elämässä.
- 13 H2: Noin päin, mut nimenomaan ei sen uskonnon kautta.
- 14 H1: Joo, sitä en välttämättä mainitse.
- 15 H3: Kyl mä varmaan oletan, että mainitsen. En nyt sataprosenttisen, kyl mä luulen,
- 16 kysyn, et miten se moskeija.

Aineisto-otteessa puhujilla on jossain määrin eriävät näkemykset liittyen uskonnon puheeksi ottamiseen. Ensimmäinen puhuja (H3) on varmempi siitä, että ottaa uskonnon puheeksi asiakkaiden kanssa, vaikka tunnistaakin keskustelun edetessä, että myös hänen suhtautumisensa on erilainen riippuen siitä, onko asiakkaana kristittyoletettu vai muslimioletettu. Muslimioletetun kohdalla moskeijassa käyminen yhdistyy kategoriasidonnaisena toimintona muslimina olemiseen, kun taas kristittyoletetun kohdalla puhuja ei mainitse kysyvänsä esimerkiksi, käykö asiakas kirkossa. H1 ja H2 puolestaan tuovat esille, että pyrkivät lähestymään asiakkaan tilannetta sekulaarein käsittein kysymällä esimerkiksi tämän läheisverkostosta tai arjesta.

Ote 21: Keskustelu asiakkaiden tuottamista merkityksenannoista uskonnolle (KH1)

- 1 H2: Oon alkanut miettiä sitä, että pitäskö siitä (uskonnosta) kysyä jotenkin suoremmin,
2 mut jos mä mietin, et kaikki ne asiakkaat, joille mä oon tehnyt palveluntarpeen arviointia,
3 niin siellä on ehkä yks ainoa, joka on sanonut, että hän käy moskeijassa ja se tuo hänelle
4 hyvää oloa. Et on kysytty jotain voimavaroja tai jotain tollasta. Et se on, et se uskonto ei
5 oo semmonen, mitä he itsekään tuo, vaikka se ois sellanen, et on huivi päässä tai muuten
6 siihen omaan elämään liittyen, ja se hyvin harvoin mainitaan vaik, et mitkä asiat auttaa
7 sua jaksamaan, niin ei nää mun nuoret ainakaan sitä tuo esille siinä kohtaa, et se uskonto
8 on tärkeä.
- 9 H3: Mulla on pari semmosta 31-vuotiaasta asiakasta, ja he kyllä aika usein vetoaa siihen,
10 että uskonto on. Yleensä kyllä negatiivisesti, että kun meidän on pakko näin ja näin.
- 11 H2: Et nimenomaan, sitä mä just mietin, et mä en muista onko kukaan muu kun tää
12 yks tai kaks ihmistä, jotka mä nyt täs kohtaa tuleen mieleen, niin onks kukaan ikinä
13 vedonnut siihen uskuntoon itselle voimaa tuovana asiana. Et se on enemmän tullut
14 rajoitteiden tai just vaikka et en voi nostaa opintolainaa tai en voi muuttaa pois kotoa tai.
- 15 H3: Joo enempi rajoitteena, mut sitten kyllä mulla on myös niitä, jotka, mun yks asiakas,
16 mut neljäkymppinen, sano että joskus moskeijassa kun mä pyydän et imami rukoilee
17 ja panee käden mun tähän (H3 painaa käden rintakehälle sydämen päälle) niin mulle
18 tulee rauhallinen olo. Ja se rukous muutenkin antaa sille semmosta voimaa, jonka
19 jälkeen se kyllä sitten käänsi sanakirjasta ”En ole radikalisoitunut.”
20 (Haastateltavat: naurua)
- 21 H2: Ihana! (tauko) Mut sit mä mietin, että missä määrin tuokin, et asiakkaat ei tuo
22 sitä esiin, on sitä, et he on kohdannut ennakkoluuloja Suomessa tai jossain muualla,
23 ja sen takia he ei uskalla tuoda sitä esiin. Ja missä määrin se on sit sellanen, että he
24 ei vaan tuo esille, koska se ei tavallaan ole heille sellanen niin tavallaan, tai voi olla,
25 että se on niin luonnollinen asia, et se ei vaan tule mieleen tai sit se on semmonen asia,
26 et se ei vaan mahdu nyt tähän. Mutta jotenkin se ois kiinnostavaa tietää, että nyt kun
27 tulee noi THL:n (Terveiden ja Hyvinvoinnin laitoksen) uusimmat lomakkeet, että
28 tuleeks uskonto (lomakkeisiin).

Aineisto-ote havainnollistaa, että uskonnon puheeksi ottamiseen asiakastyössä liittyy monia erilaisia ulottuvuuksia, joita työntekijät joutuvat pohtimaan ja ottamaan huomioon.

Uskonnosta puhumattomuus voi viitata siihen, että se on liian luonnollinen asia eikä siksi tule asiakkaalle mieleen, tai se voi olla asia, joka ei yksinkertaisesti mahdu sosiaalityön kontekstiin. Myös asiakkaat, joiden ulkoinen olemus viittaisi uskonnolliseen vakaumukseen,

voivat jättää sen mainitsematta. Asiakasidentiteettien rakentumisen näkökulmasta kiinnostava on esimerkki asiakkaasta, joka kertoi uskonnollisesta kokemuksestaan, mutta painotti tämän jälkeen, ettei ole radikalisoitunut. Tarina ei kerro, miten työntekijä tämän jälkeen toimi, mutta selvästi asiakas oli aiempien kokemustensa perusteella sisäistänyt, että uskonnon esille tuominen voidaan tulkita radikalismiksi. Puhujan (H2) kokemuksen mukaan nuoret asiakkaat eivät myöskään mainitse uskontoa asiana, joka auttaisi heitä jaksamaan tai jonka he mieltäisivät voimavaraksi. Samansuuntaisia kokemuksia oli myös järjestön työntekijöillä.

Ote 22: Keskustelu kulttuurin ja uskonnon asemasta työskentelyssä (JH1)

- 1 H6: Mulle tulee ehkä, et tällaset kulttuuri ja uskonto, et ne ei pompsahda tai ne ei oo ne
2 kärki millä mennään siinä asumisessa, vaan enemmän se arjen osaaminen siellä kotona,
3 tai jotenkin tällaset. Et se on silleen, niin. Et se ei oo siis tota ilmeisesti keskeinen. Tai,
4 et totta kai se huomioidaan tai se näkyy, mutta se ei jotenkin oo se sellainen kärki.
5 H4: Ja sit just kans se, et tää kaikki lähtee nuoren toiveista.
6 H3: Niin, niin. Et mitä nuoret haluaa, ja missä he kokee tarvitsevansa apua. Niin vaikka
7 mä näkisin erilaisia tarpeita, niin me ei lähdetä niitä päälle päsmäroimään, et se on nuoren
8 näköistä se palvelu, et sitten autetaan niissä asioissa, missä hän kaipaa sitä apua.

Aineisto-otteessa järjestön työntekijät vetoavat asiakaslähtöisyyteen ja nuoren toiveisiin työskentelyn keskeisimpinä lähtökohtina. Viimeisessä puheenvuorossa korostuu myös se, että vaikka työntekijä näkisi erilaisia tarpeita, palvelu suunnitellaan silti ensisijaisesti nuoren toiveista käsin. Uskonto ”näkyy” ja se ”huomioidaan”, mutta se ei ole työskentelyn terävin kärki. Aineisto-ote havainnollistaa samalla myös kunnan ja järjestön työntekijöiden eroa siinä, mitä asiakaslähtöinen työskentely tarkoittaa; molemmille se on keskeinen arvo ja työtä ohjaava periaate, mutta kunnan työntekijät toimivat huomattavasti tiukemmissa raameissa lainsäädännöstä ja viranomaisasemastaan johtuen, eivätkä välttämättä pysty samalla tavoin ohittamaan asiakkaan tilanteessa näkemiään tuen tarpeita.

Yhteistä kunnan ja järjestön työntekijöiden tavoille puhua uskonnon puheeksi ottamisesta ja sen käsittelystä asiakastyössä on, että molemmat toivat esille, miten uskonto ei vaikuta olevan kovinkaan merkittävässä asemassa asiakkaiden elämässä ja että sosiaalityön kontekstissa se tuodaan esille enemmän rajoitteiden kautta kuin voimavarana. Puheenvuorot, jotka toivat esille tästä poikkeavia kokemuksia, lisäsivät keskusteluun neuvottelua ja pohdintaa, joka johdatteli haastateltavia pohtimaan myös syitä siihen, miksi asiakkaat eivät tuo uskontoa kovin vahvasti esille. Käsitteiden kuten ”muslimioletettu” ja ”kristittyoletettu” käyttäminen puheenvuoroissa ilmentää tietoisuutta ajankohtaisista feministisistä keskusteluista liittyen esimerkiksi sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen ja performatiivisuuteen (vrt. miesoletettu/naisoletettu) ja havainnollistaa myös sitä, kuinka jokin

tietty kielenkäyttöön liittyvä muutos voi levitä myös muihin sosiaalista identiteettiä rakentaviin kategorioihin.

7.3. Sosiokulttuurinen konteksti ja muuttuva uskonto

Haastateltavat tunnistivat sosiokulttuurisen kontekstin vaikutuksen omassa työssään ja pohtivat historiallisten kehityskulkujen ja esimerkiksi koulutuksen merkitystä kulttuurillisten muutosten tiedostamisessa ja jäsentämisessä. He pohtivat esimerkiksi, millaisia kulttuurillisia muutoksia Suomen lähihistoriassa on tapahtunut ja minkä verran muutosta asiakkailta on mahdollista tai eettistä vaatia tilanteissa, joissa asiakkaan uskonto rajoittaa tämän arkielämää siten, että siitä on hänelle haittaa. Puheenvuorot rakentuivat avoimelle itsereflektiolle ja haastateltavat sanoittivat myös omia epävarmuuksiaan uskonnon kaltaisella herkällä alueella liikkumisen suhteen.

Ote 23: Keskustelu kulttuurissa tapahtuvista muutoksista (KH1)

- 1 H3: Mut esimerkiksi ryhmissä, kun mä olen näin vanha, niin mä pystyn muistelemaan
2 aika pitkälle mimmosta elämä oli 50 vuotta sitten, kun mä olin kuitenkin silloin jo ihan
3 tolkuissani, että muisti toimi ja tämmöistä. Niin sit, kun mä oon puhunut sit, et mikä muutos
4 on naisen asemassa tapahtunut, on tullut sukkahousut, lastentarhat, e-pillerit, niin aika moni
5 kuitenkin, varsinkin ne nuoremmat, mun yks asiakas [...] niin se kanssa, et ”voi kun
6 meidänkin kulttuuri ja uskonto joskus muuttuis”. Et kyl ne niinkun tämmöistä, mut et jostain
7 syystä sit niissä keskusteluissa ne näkee sen oman kulttuurin muuttumattomana.
8 H2: Niin ja siis mä mietin, että missä määrin toi sit johtuu just vaikka, jos ottaa Suomen
9 esimerkiksi, koska tääl kuitenkin selkeesti uskonto ja yhteiskunta on aika irtaantuneet
10 siin jossain kohtaa, jos vertaa vaik 1800-lukuun ja 1900-lukuun, niin kyllähän siinä
11 1900-luvulla on käynyt sellanen selkee murros siinä, et ei oo niinkun niin, että uskonto
12 vaikka määrittäs lainsäädäntöä, et miten se menee, tai muuten. Mikä sitten taas jossain
13 Irakissa, Iranissa, Lähi-Idässä, varmasti ympäri Afrikkaa joissain paikoissa, ja ympäri
14 maailmaa ylipäänsä, niin kulttuurilla, anteeks uskonnolla, voi olla niin vahva vaikutus
15 siihen yhteiskuntaan ja siihen kulttuuriin, et se määrittelee vaik sitä, mikä on naisen
16 asema koko yhteiskunnassa tai.

Reflektoivassa uskontodiskurssissa uskonto näyttäytyi muuttuvana, tiettyyn ajalliseen ja paikalliseen kontekstiin liittyvänä ilmiönä, jonka yhteiskunnalliset vaikutukset myös tiedostettiin. Työntekijät toivat esille maahanmuuttajataustaisten asiakkaiden kokemuksia oman kulttuurin ja uskonnon muuttumattomuudesta, kun samaan aikaan he itse kokivat uskonnon aseman suomalaisessa kulttuurissa muuttuneen esimerkiksi viimeisen sadan vuoden aikana. Syitä näihin asiakkaiden kokemuksiin haettiin esimerkiksi siitä, että uudessa kotimaassa ja vieraassa kulttuurissa oman etnisen yhteisön ja uskonnon merkitys korostuu vahvemmin kuin lähtömaassa tutussa ympäristössä, ja yhteisö myös kontrolloi jäseniään ylläpitämään perinteitä.

Työntekijöillä oli myös kokemuksia esimerkiksi muslimitaustaisista asiakkaista, jotka ovat aloittaneet hyvin käytön vasta Suomessa. Ilmiö on havaittu myös aiemmissa tutkimuksissa esimerkiksi Yhdysvaltoihin muuttaneiden musliminaisten keskuudessa (Al Wazni, 2015). Eräs haastateltava kertoi myös asiakkaasta, joka oli kokenut sosiaalityön ryhmätoiminnan itselleen hyvin tärkeäksi, sillä siellä oli paljon samasta kulttuuripiiristä olevia ryhmäläisiä, mutta samaan aikaan koki, ettei ryhmässä pysty kertomaan rehellisesti omista kokemuksistaan:

Ote 24: Puheenvuoro kulttuurin muutoksista (KH1)

- 1 H3: Niin tota, mut se on jännä, et kylhän toi, et esimerkiksi nää, et ”Mä en voi puhua siitä, et mun
2 mies ei rukoile tai me ollaan päästetty meidän tytöt (ulkomaan matkakohteeseen)” niin sehän
3 kertoo muutoksesta. Mut se ei oo vielä silleen, et sitä pystyis muina miehinä mainitsemaan.

Työntekijät toivat esille useita esimerkkejä, joiden kautta ovat asiakastyössä pyrkineet herättelemään keskustelua siitä, että kulttuurilliset muutokset ovat mahdollisia ja niitä tapahtuu koko ajan. Oman etnisen yhteisön kontrollin lisäksi haasteena muutokselle nähtiin myös se, että monissa pakolaistaustaisten maahanmuuttajien lähtömaissa pitkään jatkunut sotatilanne on romuttanut esimerkiksi koulutusjärjestelmää ja naisen asemaa, kun taas suomalaisessa yhteiskunnassa koulutusjärjestelmän sisällä käydään systemaattisesti läpi historiassa tapahtuneita yhteiskunnallisia kehityskulkuja ja niiden vaikutuksia. Kulttuurillisia arvoja ja normeja ei tällöin nähdä itsestään selvinä tosiasioina, vaan laajempien historiallisten prosessien tuotoksina. Toisaalta keskustelussa ei mainita sitä, että työntekijät itse ovat suorittaneet sosiaalialan korkeakoulututkinnon ja työskentelevät tehtävissä, jotka tähtäävät eriarvoisuuden vähentämiseen, joten heillä todennäköisesti on sekä korkeakoulutuksen että työkokemuksen tuomia taitoja tarkastella näitä kehityskulkuja eri lailla kuin esimerkiksi ainoastaan peruskoulun suorittaneella, Suomessa syntyneellä tai kasvaneella henkilöllä.

Seuraavassa aineisto-otteessa kunnan työntekijät pohtivat sitä, miten keskustella asiakkaan kanssa uskonnon tuottamista rajoitteista ja siitä, olisiko asiakkaan mahdollista luopua niistä. Keskustelu alkaa ensin siitä, että työntekijä toteaa muutostyöskentelyn olevan keskeinen osa sosiaalityötä ja esimerkiksi päihdeongelmaisten asiakkaiden kohdalla on perusteltua ehdottaa alkoholinkäytöstä luopumista, koska se on selvästi haitallista asiakkaalle.

Ote 25: Keskustelu asiakkaan uskontoon liittyvien muutosehdotusten tekemisestä (KH1)

- 1 H3: [...] Mut millä sä sanot, että jos tätä uskonnon tasoa vähän nyt laskis ja luopuisit
2 esimerkiksi monista asioista, näistä rajoitteista. Niin siinä liikutaan niin semmosella
3 työntekijälle epävarmalla alueella ja on koko ajan sellainen kiusallinen olo, että ylitänks
4 mä mun rajan ja, ja.

5 H2: Ja ehkä jotenkin muutenkin Suomessa must tuntuu, et kun uskonto ymmärretään
6 meidän lähtökohdasta nähdessä nimenomaan hirveän yksityisenä asiana, niin jotenkin se et,
7 ei nyt ihan rinnastettavissa, mut et jos sä nyt vähän muuttaisit sun seksuaalisuutta, mikä
8 kuulostaa ihan yhtä lailla käsittämättömän hankalalta ajatukselta, mennä ehdottamaan
9 jollekin, että jos sä nyt vähän rajaisit tota sun sukupuolista suuntautumistas, niin eihän
10 siis, sehän, siithän sais ite ihan kauhean tunteen.

11 H3: Mut toisaalta mä jollakin lailla, tämmösenä suomalaisena, joka suhtautuu uskontoon
12 silleen, ”nojaa, se on sitä tai tätä, kyl mä oon uskovainen, mut kyl mä kuitenkin teen sitä
13 tai tätä”, niin tommonen seksuaalinen suuntautuminen, jolle sä et voi mitään, et se ei oo
14 rajattavissa. Tietysti on rajattavissa, et millä lailla mä teen niitä valintoja, mut se on
15 kuitenkin se, et kuinka tiukkaan sä noudatat tiettyjä sääntöjä, kun kuitenkin koraanikin
16 esimerkiksi tarjoaa sulle monenlaista mahdollisuutta hellittää sitä otetta [...] Ja sen mä
17 oon oppinut, että ei ne säry, vaikka mä, sanoin mä yhellekin mun asiakkaalle, kun
18 puhuttiin ryhmästä ja sillan on Ramadan sillan ja sillan. Mä sanoin, että no voisitsä
19 vähän pienemmin paastota. Eihän se siitä muuta kuin että nauroi ja sanoi, et en. Et
20 kyllä pystyy ehdottamaan, mut, mmm, mmm.

21 H2: Mut nimenomaan siinä tavallaan liikutaan siinä samalla, niinkun itselle
22 epämukavuusalueella, et ollaan niinkun niin, jotenkin ajattelee, et se on niin
23 henkilökohtainen asia, vaikka siellä se voi olla sekä, enhän mä tiedä, et ymmärtääkö
24 he sen sit enemmän sellasena yhteisöllisenä asiana, et mikä se tavallaan on se toisen
25 ihmisen suhde siihen.

Molemmat keskustelun osapuolet toteavat, että uskonnosta puhuttaessa liikutaan epämukavuusalueella, jossa on jatkuvasti pohdittava, missä omat ammatilliset ja eettiset rajat menevät. Keskustelun edetessä toinen puhuja (H2) vertaa uskontoa seksuaaliseen suuntautumiseen, vaikka lisääkin, etteivät nämä kaksi ole täysin rinnastettavissa. Tämä taas synnyttää lisää keskustelua siitä, missä määrin kumpikaan näistä on rajattavissa. Puhujan (H3) toinen puheenvuoro on erityisen kiinnostava, koska siinä hän ensin itseensä viitaten yhdistää suomalaisuuden, uskonnollisuuden ja uskonnon harjoittamisen tavalla, joka antaa ymmärtää, että ”olla uskovainen” on yksilön sisäinen kokemus ja ihminen voi olla uskossa ja uskovainen ilman, että se rajoittaa hänen arkeaan tai käyttäytymistään millään lailla. Kyseessä on selvästi anekdootti eikä kaikkia suomalaisia koskeva yleistys, mutta mainitsemalla suomalaisuuden puhuja kuitenkin jollakin tapaa viittaa siihen, että ”suomalainen tapa” olla uskovainen on jotakin, joka ei rajoita yksilön arkea. Sen sijaan seksuaalisen suuntautumisen puhuja määrittelee ominaisuudeksi, joka ei ole yksilön itsensä päätettävissä tai rajattavissa.

Aineisto-otteessa keskustelun sävy on refleктоiva, mutta tekstuaalisella tasolla tarkasteltuna uskonto näyttäytyy ilmiönä, jonka tasoa täytyy laskea ja rajata, ja uskonnon asettamista rajoitteista luopua, koska ne hankaloittavat elämää suomalaisessa yhteiskunnassa tai toimimista suomalaisen palvelujärjestelmän piirissä, kuten sosiaalitoimen järjestämään ryhmään osallistuminen Ramadanin aikana. Työntekijät kuvaavat, miten edellä mainituista asioista puhuminen tuntuu kiusalliselta ja epämukavalta, ja siihen liittyy paljon epävarmuutta. Havainto on yhtenevä Patricia Carlislen (2016) haastattelemien pohjoisirlantilaisten sosiaalityöntekijöiden kokemusten kanssa; haastatteluissa uskonto nähtiin ’hankalana tietona’

(*troublesome knowledge*) juuri siksi, että siihen koettiin liittyvän niin paljon ääneen lausumattomia rajoja, ristiriitaisuuksia ja epävarmuutta. Toisaalta keskustelussa puhuja (H3) myös haastaa puheeksi ottamisen vaikeuteen liittyvää diskurssia kertomalla esimerkin, jossa oli ehdottanut asiakkaalle ”pienemmin” paastoamista ja toteamalla, etteivät asiakkaat säry tällaisista ehdotuksista. Tällainen tapa puhua uskonnosta asiakastyön yhteydessä saattaa toisaalta rohkaista muita sosiaalityöntekijöitä suhtautumaan omassa työssään rohkeammin uskontoon liittyvien asioiden puheeksi ottamiseen, mutta toisaalta vaatii pohjalle myös jo olemassa olevan ja luottamuksellisen asiakassuhteen, jotta asiakas ei koe työntekijän ehdotuksia loukkaavana tai tungettelevana.

Rinnastamalla uskonnon ja seksuaalisen suuntautumisen kategoriat ja puhumalla niistä samassa asiayhteydessä työntekijät asettavat ne samaan kategoriakokoelmaan (yksilön ominaisuus/vakaumus), jossa uskonto kuitenkin esitetään helpommin muokattavissa olevana osana yksilön elämää. Mielenkiintoista on, että rinnastus tehdään nimenomaan seksuaalisuuteen eikä esimerkiksi yksilön poliittiseen vakaumukseen, joka voisi yhtä lailla olla tapa vertailla eri kategorioita. Se, miten seksuaalinen suuntautuminen nähdään nykyisin yksilön ominaisuutena, jota ei voi eikä tulisi yrittää muuttaa, on kuitenkin historiallisesti tarkasteltuna hyvin uusi käsitys, jos ajatellaan esimerkiksi sitä, että Suomessa homoseksuaalisten tekojen harjoittaminen poistui rikoslaista vasta vuonna 1971 ja samaa sukupuolta olevien avioliitot mahdollistava avioliittolaki tuli voimaan vasta vuonna 2017 (Seta ry, 2020).

Puhujat eivät eksplisiittisesti tuo esille ihmisoikeusnäkökulmaa, mutta erityisesti rinnastus seksuaaliseen suuntautumiseen tuottaa implisiittisen viitteen siihen. Sosiaalityö on vahvasti ihmisoikeusperusteinen ammatti, ja yksilön uskontoon puuttuminen muutosehdotusten tekemisen muodossa on samalla astumista kaikkein sensitiivisimpien ihmisoikeuksien piiriin. Pohdinta muutosehdotusten tekemiseen liittyen tuottaa kuitenkin samalla myös kuvaa uskonnosta nimenomaan rajoitteena asiakkaan elämässä. Toisaalta uskontoon liittyvien muutosehdotuksien tekemisestä keskustelu itsessään voi auttaa työntekijöitä tiimitasolla tai laajemminkin sosiaalityössä kehittämään reflektiivistä työotetta ja asiakkaiden näkökulmasta tehdä heidän saamastaan palvelusta kunnioittavampaa ja sensitiivisempää. Työntekijät pohtivat myös sitä, kuinka sisäisesti ristiriitaisesti asiakkaat välillä toimivat uskonnon asettamien sääntöjen suhteen ja kuinka inhimillistä tämä toisaalta on. Tällainen tapa puhua uskonnosta toimii identiteettikategorioiden välisiä rajoja purkavana tekona, sillä se korostaa kaikkien jakamaa, ristiriitaista ihmisyyttä ja ihmismielen toimintaa. Reflektoiva uskontodiskurssi hyödyntää ja toisintaa myös konstruktionistista näkökulmaa,

jossa uskonto mielletään ympäröivän kulttuurin kanssa vuorovaikutuksessa rakentuvana ilmiönä. Ympäröivä kulttuuri vaikuttaa siihen, miten uskonto näkyy ja miten se saa näkyä yhteiskunnassa.

8. Johtopäätökset

8.1. Yhteenvedoa tutkimustuloksista

Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, millaisia uskontodiskursseja kunnan sosiaalitoimen ja järjestön työntekijöiden puheissa esiintyy sekä miten näitä rakennetaan. Aineiston analyysissä jaoin uskontodiskurssit kolmeen ryhmään; ymmärrykseen pyrkivään diskurssiin, realismidiskurssiin ja refleктоivaan diskurssiin. Kaikkia näitä esiintyi sekä kunnan että järjestön työntekijöiden haastatteluissa, tosin hieman eri painotuksin. Järjestötyöntekijöiden haastatteluissa korostui ymmärrykseen pyrkivä diskurssi ja he toivat vahvasti esille dialogisen vuorovaikutussuhteen, voimavarakeskeisen työorientaation ja puolueettomuuden merkitystä asiakastyössä nuoren ja perheiden kanssa.

Realismidiskurssi näkyi järjestötyöntekijöiden haastatteluissa siten, että he tiedostivat lainsäädännön ja käytettävissä olevien resurssien ohjaavan kuitenkin viime kädessä työtään. Esimerkiksi naisvaltaisella alalla työntekijän sukupuoli voi tietyissä tilanteissa olla asia, johon työntekijät eivät pysty vaikuttamaan, vaikka asiakas toivoisi uskonnollisista syistä miestyöntekijää. Nuoren naisen kasvukodista itsenäistymiseen saattaa myös tietyissä tilanteissa liittyä kunniaväkivallan uhkaa, erityisesti jos nuorella on seurustelukumppani ja vanhemmat tietävät tästä, mutta tällaisissa tilanteissa työntekijät kertoivat tukeutuvansa voimassa olevaan lainsäädäntöön. Lainsäädäntö toimi puheenvuoroissa myös viimeisenä argumenttina, johon vedota haastavissa asiakastilanteissa.

Kunnan sosiaalitoimen työntekijät puolestaan toivat esille enemmän tilanteita, joissa asiakas itse kokee uskontonsa tai yhteisön kontrollin elämäänsä rajoittavana tekijänä. Realismidiskurssi liittyi kunnan työntekijöiden puheenvuoroissa myös sukupuolen huomioimiseen työskentelyssä, sukupuolten välisiin suhteisiin (esim. parisuhde, perhesuhteet) asiakkaan elämässä sekä lainsäädäntöön (esim. toimeentulotukilaki) ja käytännön realiteetteihin kuten sopivan asunnon tai työ -tai opiskelupaikan saamiseen. Kunnan työntekijät myös refleктоivat syvemmillä tasolla uskonnon puheeksi ottamista asiakkaiden kanssa, omia uskontoon liittyviä ennako-oletuksiaan ja sitä, mitä uskonto merkitsee heille itselleen ja mitä se mahdollisesti merkitsee asiakkaille.

Uskonto rakentui sekä kunnan että järjestön työntekijöiden puheessa sensitiiviseksi ja henkilökohtaiseksi aihepiiriksi, jonka puheeksi ottamisesta asiakkaiden kanssa oli vaihtelevia näkemyksiä. Pääosin uskonnosta puhuminen asiakkaiden kanssa koettiin helpoksi tilanteissa, joissa asiakkaan tilannetta kartoitetaan ja työntekijä voi asettua aidosti asiasta kiinnostuneen

kuuntelijan rooliin. Sen sijaan tilanteissa, joissa uskonto asettaa asiakkaan elämään jotakin käytännön rajoitteita tai työntekijä pohtii, voisiko ehdottaa asiakkaalle näistä rajoitteista luopumista, keskustelu koettiin hankalammaksi.

Uskonnon puheeksi ottamista refleктоivassa diskurssissa uskonto rakentui pääosin asiaksi, joka ei ole asiakkaille tärkeä, keskeinen tai voimavara, joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta, tai ainakaan se ei näyttäyty sellaisena sosiaalityön toimintaympäristöissä. Mahdollisiksi selittäviksi tekijöiksi esitettiin asiakkaiden kohtaamia ennakkoluuloja, muiden asioiden, kuten arjenhallinnan taidot, korostumista työskentelyssä tai sitä, että uskonto on joko liian luonnollinen asia tai sitten asia, joka ”ei mahdu” sosiaalityön kontekstiin.

Kunnan ja järjestön työntekijät toivat esille paljon samankaltaisia tilanteita ja huomioita käytännön asiakastyöstä uskontoon liittyen. Kunnan sosiaalitoimen työntekijät toimivat kuitenkin viranomaisroolissa ja julkisen vallan edustajina, kun taas järjestön työntekijöillä ei ole samanlaista viranomaisroolia, vaikka luonnollisesti lainsäädäntö rajaa myös heidän työtään. Järjestön työntekijät painottivat kuitenkin enemmän nimenomaan yhteisen ymmärryksen ja toimivan vuorovaikutuksen rakentamista asiakkaiden kanssa kulttuuritaustasta tai uskonnosta riippumatta. Tässä on kiinnostavia implikaatioita myös uskonnosta puhumisen suhteen sosiaalityön eri konteksteissa; psykososiaalisen auttamistyön parissa uskonto on kenties mahdollista nähdä helpommin voimavarana, kun taas etuuksiin ja palveluihin keskittyvässä institutionaalisessa kontekstissa sille ei ole samalla tavalla tilaa tai siitä puhutaan enemmän yksilönvapautta rajoittavana tekijänä.

Aineistossa esiintyvät uskontodiskurssit ovat jossain määrin yhteneviä Merja Aniksen (2005) sosiaalityön kulttuuridiskursseista tekemien havaintojen kanssa; kulttuurin tavoin uskontoa voidaan käyttää selittämään tavanomaisia ja arkisia tapoja toimia, kuten pukeutumista ja sosiaalisia suhteita, selittämään konfliktitilanteita tai menetelmällisenä välineenä asiakastyössä jaetun ymmärryksen löytämiseksi.

Tutkimusaineistossa esiintyi runsaasti erilaisia identiteettikategorioita; näistä yleisimpiä olivat sukupuoleen, ikään, etniseen taustaan, uskontokuntaan ja erilaisiin sosiaalisiin ongelmiin liittyvät kategoriat. Kategoriapareja maahanmuuttaja – kantasuomalainen, mies – nainen ja kristitty(oletettu) – muslimi(oletettu) käytettiin eniten. Uskonnon ja kulttuurin käsitteitä haastateltavat käyttivät toisinaan synonyymeina ja välillä mainitsivat myös, että niiden erotteleminen toisistaan on haastavaa, tosin tämä ilmeni ainoastaan puheenvuoroissa, joissa haastateltavat puhuivat muista kuin suomalaisesta kulttuurista. Haastateltavat mainitsivat myös joitakin muita uskonnollisia tai kulttuurivähemmistöjä kuten romanit, mormonit ja lestadiolaiset, mutta suurin osa

uskontopuheesta keskittyi islamiin, jonka vastaparina välillä mainittiin kristinuskko, sekularisoituneen protestanttisuuden merkityksessä. Identiteettikategorioita ja niiden yhdistelmiä käytettiin uskontodiskurssien rakentamisessa esimerkiksi tuomaan näkyväksi erilaisia valta-asetelmia, asiakkaiden toimijuutta tai sen rajoitteita sekä kulttuurillisia normeja.

Muslimitaustaiset maahanmuuttajat esiintyivät aineistossa pääasiassa asunnottoman muslimimiehen, työttömän ja kotiin sidotun maahanmuuttajaäidin ja nuoren, itsenäistymään pyrkivän tytön, jonka itsenäistymistä uhkaavat miespuoliset sukulaiset, kategorioiden kautta. Nämä kategoriat edustavat stereotypioita, joita on esillä myös laajemmin mediassa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa. Se, että ne tulevat esille myös sosiaalityössä, ei siten ole yllättävää. Tärkeää on kuitenkin tiedostaa niitä yhteiskunnassa vaikuttavia rakenteellisia seikkoja, jotka ovat mahdollistaneet näiden kategorioiden syntymisen ja stereotypisoitumisen, kuten rakenteellinen syrjintä asunnonhaussa ja työnhaussa, kotouttamispolkujen epäonnistuminen ja sosiaalihuollon riittämättömät resurssit. Stereotypisoiville kategorioille on lisäksi ominaista, että niihin liitetään helpommin toiseuden kokemus ja tätä kautta vahvempi selontekovelvollisuus kuin norminmukaisten kategorioiden jäseniin, esimerkiksi valkoihoisiin miehiin (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2012, s. 187). Asiakasidentiteettien rakentumisen näkökulmasta tämä on kiinnostava havainto, sillä työntekijöiden tavat kategorisoida asiakkaita, näiden elämäntilanteita, ongelmia ja ongelmien syitä, luovat ja ylläpitävät sekä välittävät muulle työyhteisölle ja asiakkaille tietynlaista kuvaa ympäröivästä sosiaalisesta todellisuudesta.

On täysin mahdollista, että asiakkaat hakeutuvat sosiaalityöhön vain saadakseen apua tiettyyn konkreettiseen ongelmaan, eivätkä ole kiinnostuneita keskustelemaan esimerkiksi uskonnosta työntekijöiden kanssa. Pidemmässä asiakassuhteissa, joissa tilanteet elävät ja muuttuvat, tilanne voi kuitenkin olla toinen, ja asiakkaan uskonnollinen identiteetti tai sen puute voivat olla kietoutuneena myös muihin identiteetteihin kuten sukupuoleen, etniseen taustaan tai koulutustaustaan. Identiteettikategoriat tarjoavat sekä mahdollisuuden liittyä toisiin ihmisiin ja merkityssuhteisiin, mutta samalla ne myös rajaavat jotain pois. Hierarkkisesti rakentuvien tai ylhäältä päin asetettujen identiteettikategorioiden sijasta huomiota olisi tärkeää suunnata myös sosiaalityössä siihen, miten mahdollistaa vertais- ja rinnakkaisvaltasuhteita tuottavia identiteettikategorioita ja niiden jäsenyyksiä (Rossi, 2015, s. 105).

Tutkimustulokset ovat yhteneviä esimerkiksi Steve Brucen (2011) sekularisaatiosta esittämien näkökulmien kanssa ainakin siltä osin, että uskonnon vaikuttavuus sosiaalityön kaltaisessa sekulaarissa kontekstissa ei näyttäyty merkittävänä. Lisäksi haastateltavien

kertomuksissa asiakastyöstä tuli useaan otteeseen esille se, miten erityisesti itsenäistyvät nuoret kohtaavat ristiriitoja kasvuperheessä, jos perhe on hyvin uskonnollinen, riippumatta siitä, oliko kyse maahanmuuttajataustaisista tai kantasuomalaisista nuorista. Sosiaalisen koheesion ylläpitäminen perheyhteisössä tuotiin esille haastavana johtuen nimenomaan ympäröivän yhteiskunnan normien, nuoren omien toiveiden sekä perheen toiveiden välillä olevista eroista. Aineiston perusteella työntekijän tehtäväksi näissä tilanteissa esitettiin puolueettomana neuvottelijana toimiminen, jonka tavoitteena on ylläpitää osapuolten välistä vuorovaikutussuhdetta. Intersektionaalisen näkökulman lisääminen ja korostaminen työskentelyssä voisi tuoda lisää ymmärrys asiakkaan ja hänen perheensä tilanteesta sekä auttaa myös työntekijöitä refleктоimaan omia identiteettijäsenyyksiään sekä niiden vaikutusta työskentelyyn.

Yhteiskunnallisella tasolla sosiaalityön tehtävänä on paikantaa ja jäsentää muuttuvia yksilöiden ja yhteiskunnan välisiä suhteita sekä pyrkiä löytämään ratkaisuja näissä suhteissa ilmeneviin ristiriitatilanteisiin (Pohjola, Kemppainen, Niskala & Peronius, 2019, s. 24). Tästä näkökulmasta ymmärrykseen pyrkivän, dialogisen uskontodiskurssin lisääminen sosiaalityössä voisi toimia välineenä ratkaista uskonnollisen moninaisuuden paremmin huomioimiseen liittyviä kysymyksiä. Käytännön asiakastyön ohella sosiaalityön tulisi osallistua myös rakenteellisella tasolla käytävään keskusteluun siitä, miten sosiaalisen inklusion lisääminen olisi mahdollista yhteiskunnallisen monimuotoisuuden lisääntyessä. Tämä puolestaan edellyttää kriittistä näkökulmaa moniin kysymyksiin, kuten aineistossakin esiintyneeseen kysymykseen kotoutumisesta. Määritelläänkö kotoutuminen maahanmuuttajan vastuulla olevaksi, suomalaiseen yhteiskuntaan ja sen arvoihin sopeutumisprosessiksi, vai kaksisuuntaiseksi prosessiksi, jossa suomalainen yhteiskunta on myös valmis muuttumaan ja uudelleen neuvottelemaan omia normistojaan? Tai määritelläänkö uskonnollinen pukeutuminen automaattisesti radikalisoituneen yksilön tunnusmerkiksi ja tämän tulkinnan avulla perustellaan järjestelmällinen syrjintä asuntomarkkinoilla tai työnhaussa? Pystyäkseen vastaamaan yhteiskunnalliseen tehtäväänsä 2020-luvun sosiaalityön on löydettävä keinoja ottaa kantaa näihin kysymyksiin.

8.2. Lopuksi

Kyseessä on laadullinen haastattelututkimus, ja aineiston rajallisuuden huomioiden tulokset eivät luonnollisesti ole yleistettävissä esimerkiksi kaikkiin pääkaupunkiseudun kunnan sosiaalitoimen tai järjestöjen työntekijöihin. Tuloksissa on kuitenkin yhteneväisyyksiä aiemmissa tutkimuksissa löydettyihin havaintoihin, ja ne ovat osaltaan rakentamassa

sosiaalityön uskontodiskursseihin liittyvää kumuloituvaa tietopohjaa. Tutkimuksen vahvuutena voidaan nähdä se, että siinä on tuotu esiin sekä julkisen sektorin että kolmannen sektorin työntekijöiden näkökulmaa sekä haastateltavien keskinäisessä vuorovaikutuksessa rakentuvia merkityksenantoja. Haastattelut tarjoavat myös laadullisesti syvällisempää tietoa kuin esimerkiksi kyselylomakkeella toteutettu aineistonkeruu. Tutkimuksen tavoitteena on myös ollut tuottaa tietoa toistaiseksi ainakin Suomen kontekstissa vähemmän tutkitusta aiheesta.

Diskurssianalyttisen tutkimuksen olemukseen kuuluu, että tutkija operoi samassa kielen maailmassa kuin aineistona oleva teksti, eikä sen ulkopuolelle asettuminen ole mahdollista (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2016, s. 251). Tutkimuksen kirjoittaminen, tutkijana tekemäni käsitteelliset valinnat sekä aineiston pohjalta syntyneet tulkinnat ja niiden avaaminen analyysissä sisältävät kaikki erilaisia diskursiivisia valintoja, jotka eivät ole luonteeltaan neutraaleja. Olen kuitenkin pyrkinyt lisäämään aineiston analyysin läpinäkyvyyttä esimerkiksi käyttämällä runsaasti suoria sitaatteja aineistosta sekä avannut tekemiäni tulkintoja mahdollisimman johdonmukaisesti.

Tulevaisuudessa olisi kiinnostavaa tarkastella vastaavasti esimerkiksi sosiaalityön asiakkaiden näkemyksiä siitä, miten he kokevat uskonnosta puhumisen asiakas-työntekijäsuhteessa, tai tutkia käytännön asiakastapaamisia havainnoimalla, miten uskonnosta puhutaan tai miten se ilmenee tilanteisesti rakentuvissa kohtaamisissa. Tällainen näkökulma toisi varmasti täydentävää näkökulmaa aiheeseen, mutta valitettavasti sitä ei tämän tutkimuksen puitteissa ollut mahdollista toteuttaa. Uskonnon performatiivisuuden tutkiminen olisi myös toinen todella mielenkiintoinen jatkotutkimusaihe, jonka kautta voisi tuoda näkyväksi niitä diskursiivisia ja kehollisia käytänteitä, joilla uskonnollisia identiteettejä tuotetaan yhteiskunnassa. Uskonnon vaikuttavuuden lasku ei ole ainakaan toistaiseksi poistanut sen näkyvyyttä yhteiskunnassa, ja jatkuvasti moninaistuvien identiteettien ja merkityksellistämisen käytänteiden maailmassa kykymme käyttää kieltä on viime kädessä se väline, jolla ymmärryksen, samaistumisen ja kuulumisen siltoja on mahdollista rakentaa.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet ja apuneuvot

Finlex. Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999). Haettu osoitteesta: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990621> (Viitattu 16.2.2020)

Finlex. Sosiaalihuoltolaki (1301/2014). Haettu osoitteesta: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141301> (Viitattu 6.3.2020)

Finlex. Yhdistyslaki (503/1989). Haettu osoitteesta: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1989/19890503> (Viitattu 6.3.2020)

Heikkinen, S. (2016). Kuka on kantasuomalainen? Päätoimittajat vastaavat. *Vihreä Lanka [verkkolehti]*, 25.8.2016. Haettu osoitteesta: <https://www.vihrealanka.fi/uutiset-kotimaa/kuka-on-kantasuomalainen-n%C3%A4in-vastaavat-p%C3%A4%C3%A4toimittajat> (Viitattu 25.4.2020)

Hurttu, H. (2007). Kantasuomalainen ja uussuomalainen. *Kielikello [verkkolehti]*, 2007, nro 2. Haettu osoitteesta: <https://www.kielikello.fi/-/kantasuomalaiset-ja-uussuomalaiset> (Viitattu 25.4.2020)

International Federation of Social Workers. (2020). Global Definition of Social Work. Haettu osoitteesta: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (Viitattu 10.4.2020)

Seta ry. (2020). Sateenkaarihistoria Suomessa. Haettu osoitteesta: <https://seta.fi/ihmisoikeudet/sateenkaarihistoria-suomessa/> (Viitattu 9.3.2020)

Talentia ry. (2017). Arki, arvot ja etiikka. Sosiaalialan ammattihenkilöstön eettiset ohjeet. Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. Haettu osoitteesta: <https://talentia.e-julkaisu.com/2017/eettiset-ohjeet/> (Viitattu 10.4.2020)

Tilastokeskus. (2020). Haettu osoitteesta: <https://www.stat.fi/tup/maahanmuutto/maahanmuuttajat-vaestossa.html> (Viitattu 2.3.2020)

Tutkimuseettinen neuvottelukunta. (2012). Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. Haettu osoitteesta: https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf (Viitattu 2.3.2020)

Tutkimuseettinen neuvottelukunta. (2019). Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakkoarviointi Suomessa. Haettu osoitteesta: https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakkoarvioinnin_ohje_2019.pdf (Viitattu 2.3.2020)

Kirjallisuus

- Ahmed, Sara (2004). Affective economies. *Social Text*: 22(2), 118–139.
- Al-Ma'Seb, H. (2019). Assessment of clinical social worker's familiarity with and views about the integration of client's religion and spirituality in social work. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, Vol. 38(2), 180-196.
- Al Wazni, A. B. (2015). Muslim Women in America and Hijab: A Study of Empowerment, Feminist Identity, and Body Image. *Social Work*, 60(4), 325-333.
- Anis, M. (2005). Talking about culture in social work encounters: Immigrant families and child welfare in Finland: Puhetta kulttuurista sosiaalityön kohtaamisissa: maahanmuuttajaperheet ja lastensuojelu Suomessa. *European Journal of Social Work*, 8(1), 3-19.
- Bruce, S. (2011). *Secularization: In defence of an unfashionable theory*. Oxford: OUP Oxford.
- Burr, V. (2015). *Social constructionism* (3. uud. painos). London: Routledge.
- Cadge, W., Giera, M., Lucken, K. & Michalowski, I. (2017). Religion in Public Institutions: Comparative Perspectives from the United States, the United Kingdom, and Europe. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 56(2), 226-233.
- Canda, E.R. (2002). A World Wide View on Spirituality and Social Work: Reflections from the USA Experience and Suggestions for Internationalization. *Currents: New Scholarship in the Human Services*, 1(1). Haettu osoitteesta: https://www.ucalgary.ca/currents/files/currents/v1n1_canda1.pdf (Viitattu 16.2.2020)
- Carlisle, P. (2016). Religion and Spirituality as Troublesome Knowledge: The Views and Experiences of Mental Health Social Workers in Northern Ireland. *The British Journal of Social Work*, Vol 46(3), 583-598.
- Casanova, J. (2011). Cosmopolitanism, the clash of civilizations and multiple modernities. *Current Sociology*, 59(2), 252-267.
- Charpentier, S. (1999). Pyhä sukupuoli homo -ja lesboliihtojen vastustamisen taustalla. Teoksessa T. Hovi, A. Nenola, T. Sakaranaho & E. Vuola (toim). *Uskonto ja sukupuoli* (s. 43-72.) Helsinki: Yliopistopaino.
- Chaves, M. (1994). Secularization as Declining Religious Authority. *Social Forces*, 72(3), 749–774.
- Crisp, B. (2017). Religion and Spirituality in Social Work – creating an international dialogue. Teoksessa B. Crisp (toim.) *The Routledge Handbook of Religion, Spirituality and Social Work* (s. 3-14). London: Taylor and Francis.

- Dhalmann, H. & Vilkkama, K. (2009). Housing policy and the ethnic mix in Helsinki, Finland: perceptions of city officials and Somali immigrants. *Journal of Housing and the Built Environment*, Vol. 24(4), 423-439.
- Espoon kaupunginmuseo & Klinge, M. (2006). *Aurora Karamzin: Aristokratian elämää*. Helsinki: Otava.
- Fairclough, N. (1992). *Critical language awareness*. London: Longman.
- Fjeldheim, S., Levin, I. & Engebretsen, E. (2015). The theoretical foundation of social case work. *Nordic Social Work Research*, 5(1), 42-55.
- Ghumman, S. & Jackson, L. (2010). The downside of religious attire: The Muslim headscarf and expectations of obtaining employment. *Journal of Organizational Behavior*, 31(1), 4-23.
- Griera, M. & Martínez-Ariño, J. (2018). Researching Religion in Public Institutions: Context, Object, and Methods. *Journal of Religion in Europe*, 11(2-3), 110-122.
- Harisalo, R. & Miettinen, E. (2004). *Hyvinvointivaltio: Houkutteleva lupaus vai karvas pettymys*. Tampere: Tampere University Press.
- Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. & Sinivuori, E. (2009). *Tutki ja kirjoita* (15. uud. painos). Helsinki: Tammi.
- Hjelm, T. (2014). Theory and Method in Critical Discursive Study of Religion: An Outline. Teoksessa K. von Stuckrad, & F. Wijsen (toim.), *Making Religion: Theory and Practice in the Discursive Study of Religion* (s. 15-34). Brill.
- Hodge, D. R. (2015). Spirituality and Religion among the General Public: Implications for Social Work Discourse. *Social Work*, 60(3), 219-227.
- Hovi, T. (1999). Johdanto. Teoksessa T. Hovi, A. Nenola, T. Sakaranaho & E. Vuola (toim.). *Uskonto ja sukupuoli* (s. 12-15.) Helsinki: Yliopistopaino.
- Jokinen, A. (2016). Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välinen suhde. Teoksessa T. Lehto-Lundén, M. Törrönen, K. Hänninen, P. Salovaara, M. Veistilä & P. Jouttimäki (toim.), *Vastavuoroinen sosiaalityö* (s. 138-147). Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (2002). *Diskurssianalyysi liikkeessä* (2. uud. painos). Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (2012). *Kategoriat, kulttuuri & moraali: Johdatus kategoria-analyysiin*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, K. (2006). *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.
- Kananoja, A., Lähteinen, M. & Marjamäki, P. (2010). *Sosiaalityön käsikirja* (2. uud. painos). Helsinki: Tietosanoma.

- Kokkonen, T. (2019). Poliitikka sosiaalityön yhteiskunnallisen paikan määrittäjänä. Teoksessa A. Pohjola, T. Kemppainen, A. Niskala & N. Peronius (toim.), *Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö* (s. 57-80). Tampere: Vastapaino.
- Lafont, C. (2017). Citizens in robes: The place of religion in constitutional democracies. *Philosophy & Social Criticism*, 43(4-5), 453-464.
- Loseke, D. R. (2017). *Thinking about social problems: An introduction to constructionist perspectives* (2. uud. painos). New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Lundy, C. (2011). *Social work, social justice & human rights: A structural approach to practice* (2. uud. painos). North York, Ont.: University of Toronto Press.
- Markkula, H. (1997). Tietokoneohjelman käyttö laadullisessa tutkimuksessa ja sen analysoinnissa. Teoksessa Sjöblom, T. (toim). *Tutkija, tekstit ja uskonto*. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos.
- Mensah, J. & Williams, C.J. (2014). Cultural Dimensions of African Immigrant Housing in Toronto: A Qualitative Insight. *Housing Studies*, Vol. 29(3), 438-455.
- Moberg, M. (2013). First-, second-, and third-level discourse analytic approaches in the study of religion: Moving from meta-theoretical reflection to implementation in practice. *Religion*, 43(1), 4-25.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2004). *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oxhandler, H.K. & Giardina, T.D. (2017). Social Workers' Perceived Barriers to and Sources of Support for Integrating Clients' Religion and Spirituality in Practice. *Social Work*, Vol. 62(4), 323-332.
- Pietikäinen, S. & Mäntynen, A. (2019). *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pollack, D. (2015). Varieties of Secularization Theories and Their Indispensable Core. *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory: Secularization Theories*, 90(1), 60-79.
- Pohjola, A., Kemppainen, T., Niskala, A. & Peronius, N. (2019). *Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Puurunen, P. (2019). *Jane Addamsin sosiaalityön käsityksen rakentuminen*. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto. Haettu osoitteesta: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-3194-8> (Viitattu 20.2.2020)
- Rossi, L. (2015). *Muuttuva sukupuoli: Seksuaalisuuden, luokan ja värin politiikkaa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ruusuvuori, J. (2005). Harvey Sacks – arkielämän metodit ja keskusteluanalyysi. Teoksessa V. Hänninen, J. Partanen & O. Ylijoki (toim). *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä* (2. uud. painos) (s. 383 – 405). Tampere: Vastapaino.

- Seligson, A. (2008). *Sosiaaliala ja sukupuoli: Sosiaalialan kehittämishankkeen sukupuolinäkökulman valtavirtaistaminen*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Schegloff, E. A. (2007). *Sequence organization in interaction: A primer in conversation analysis*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Sorsa, L. (2015). *Kirkkona valtiossa: Katsaus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon valtiosuhteen edellytyksiin ja uudistuspainaisiin*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Spickard, James V. (2017a). *Alternative Sociologies of Religion: Through Non-Western Eyes*. New York: NYU Press
- Spickard, J. (2019). The Sociology of Religion in a Post-Colonial Era: Towards Theoretical Reflexivity. *Religions*, 10(1), 18-31.
- Steele, C. M., & Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African-Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 797–811.
- Stewart, B. (2002). Spirituality and Culture – Challenges for Competent Practice in Social Care. Teoksessa M. Nash & B. Stewart (toim.), *Spirituality and social care: Contributing to personal and community well-being* (s. 49-68). London: Philadelphia, PA: Jessica Kingsley Publishers.
- Stirling, B., Furman, L., Benson, P.W., Canda, E.R. & Grimwood, C. (2010). A Comparative Survey of Aotearoa New Zealand and UK Social Workers on the Role of Religion and Spirituality in Practice. *British Journal of Social Work*, Vol. 40(2), 602-621.
- Taira, T. (2006). *Notkea uskonto*. Turku: Eetos.
- Tikkala, L. (2019). Sosiaalityön asiantuntijuuden silloittava orientaatio. Teoksessa A. Pohjola, T. Kemppainen, A. Niskala & N. Peronius (toim.), *Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö* (s. 303-3019). Tampere: Vastapaino.
- Toikko, T. (2005). *Sosiaalityön ideat: Johdatus sosiaalityön historiaan*. Tampere: Vastapaino.
- Van Molle. (2017). Comparing Religious Perspectives on Social Reform – An Introduction. Teoksessa L.v. Molle (toim), *Charity and social welfare* (s. 7-38). Leuven: Leuven University Press.
- Valtonen, K. (2001). Immigrant integration in the welfare state: Social work's growing arena. *European Journal of Social Work*, 4(3), 247-262.
- Vásquez, Manuel A. (2013). Grappling with the Legacy of Modernity: Implications for the Sociology of Religion. Teoksessa C. Bender, W. Cadge, P. Lewitt & D. Smilde (toim.) *Religion on the edge: De-centering and re-centering the sociology of religion* (s. 23–42). New York: Oxford University Press.
- Warner, R. (2010). Secularization and its discontents. *London; New York: Continuum*.

- Wendt, D., Collins, S., Nelson, L., Serafini, K., Clifasefi, S. & Donovan, D. (2017). Religious and Spiritual Practices Among Homeless Urban American Indians and Alaska Natives with Severe Alcohol Problems. *American Indian and Alaska native mental health research (Online)*, Vol. 24(3), 39-62.
- Wilson, B. R. (1982). *Religion in sociological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Wong, Y. -. L. R. & Vinsky, J. (2009). Speaking from the Margins: A Critical Reflection on the 'Spiritual-but-not-Religious' Discourse in Social Work. *British Journal of Social Work*, 39(7), 1343-1359.
- Woodhead, Linda. (2002). Introduction: Studying Religion and Modernity. Teoksessa L. Woodhead (toim.), *Religions in the Modern World: Traditions and Transformations*. London: Routledge, 1–12.
- Yamane, D. (1997). Secularization on Trial: In Defense of a Neo-Secularization Paradigm. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36(1), 109–122.
- Zempi, I. (2016). 'It's a part of me, I feel naked without it': Choice, agency and identity for Muslim women who wear the niqab. *Ethnic and Racial Studies*, 39 (10), 1738-1754.

Liitteet

Liite 1: Haastattelukutsupohja

Hei!

Teen Helsingin yliopistossa kulttuuriperinnön maisteriohjelmaan kuuluvaa maisterin tutkielmaa, sosiaalityöntekijän pätevyyden tuottavat sosiaalityön opinnot sivuaineena. Tutkielman aiheena on Kulttuurisen moninaisuuden ja asumisen kysymysten kohtaamisia sosiaalityössä.

Tutkimuksessa kartoitetaan sekä kunnan että kolmannen sektorin työntekijöiden näkemyksiä nuorten aikuisten kanssa tehtävästä asumisen sosiaalityöstä ja nuorten asumisen haasteista. Aineiston analyysi keskittyy tarkastelemaan erityisesti sitä, miten kulttuuriin tai uskontoon liittyvät kysymykset ilmenevät asiakastyössä ja sen rajapinnoilla.

Tutkimuksen aineisto koostuu erikseen järjestettävistä kunnan sosiaalitoimen työntekijöiden ryhmähaastattelusta sekä kolmannen sektorin järjestötyöntekijöiden ryhmähaastattelusta. Lämpimästi tervetuloa osallistumaan ryhmähaastatteluun XX.XX.2020 klo XX.XX!

Haastattelu toteutetaan teemahaastatteluna ja tilaisuuden on tarkoitus olla mahdollisimman keskustelunomainen. Haastattelu nauhoitetaan ja litteroidaan. Haastattelun litteroinnin yhteydessä aineisto pseudonymisoidaan siten, ettei yksittäisiä haastateltavia pysty tunnistamaan aineistosta ilman lisätietoja. Aineistosta poistetaan litteroinnin yhteydessä kaikki selkeät tunnistetiedot kuten nimet ja paikkojen nimet. Tutkimusraportin kirjoittamisen yhteydessä analyysin tulokset anonymisoidaan. Haastatteluun osallistuminen on vapaaehtoista ja haastateltavalla on myös oikeus keskeyttää haastatteluun osallistuminen missä tahansa vaiheessa. Tutkimusaineisto säilytetään tietoturvalisistä tutkimuksen ajan ja tuhoetaan kokonaisuudessaan tutkimuksen valmistuttua. Ennen haastattelua haastateltavat allekirjoittavat suostumuslomakkeen, jolla he vahvistavat osallistuvansa tutkimukseen vapaaehtoisesti. Haastateltavat voivat myös haastattelutilanteen jälkeen olla yhteydessä tutkijaan ja pyytää, että haastattelun litteraatista poistetaan henkilöä itseään koskevat kohdat. Koska kyse on ryhmähaastattelusta, henkilön on yksilöitävä ne kohdat, jotka toivoo poistettavan. Mikäli tutkimus on jo siinä vaiheessa, että analyysin alustavat raportoinnit ovat valmiita ja haastateltavien kertomat asiat täysin anonymisoidussa muodossa, yksittäisen

haastateltavan tuottamia kohtia ei voida enää poistaa. Tutkimuksen arvioitu valmistumisajankohta on heinäkuussa 2020. Lopputarkastuksen jälkeen hyväksytty maisterin tutkielma julkaistaan sähköisesti Helsingin yliopiston e-thesis -tietokannassa ja on sieltä vapaasti luettavissa. Vastaan mielelläni kaikkiin haastattelua koskeviin lisäkysymyksiin.

Ystävällisin terveisin,

Annika Tiilikainen, Helsingin yliopisto

Etunimi.sukunimi [at] helsinki.fi

Liite 2: Suostumuslomake haastateltaville

SUOSTUMUSLOMAKE HAASTATELTAVILLE

Tutkimuksen nimi: *Kulttuurisen moninaisuuden ja asumisen kysymysten kohtaamisia sosiaalityössä, maisterin tutkielma, Helsingin yliopisto.*

Minua on pyydetty osallistumaan maisterin tutkielmaan Kulttuurisen moninaisuuden ja asumisen kysymysten kohtaamisia sosiaalityössä liittyvään ryhmähaastatteluun.

Olen lukenut ja ymmärtänyt haastattelukutsun, jossa on kerrottu tutkimuksen tarkoituksesta, tutkimukseen liittyvästä tietojen keruusta ja tietojen käsittelystä. Haastattelukutsun sisältö on kerrottu minulle myös suullisesti ja olen saanut riittävän vastauksen kaikkiin tutkimusta koskeviin kysymyksiini. Minulla on ollut riittävästi aikaa harkita osallistumistani tutkimukseen. Ymmärrän, että osallistuminen tähän tutkimukseen on vapaaehtoista ja voin koska tahansa keskeyttää osallistumiseni eikä minun tarvitse perustella keskeyttämistä mitenkään.

Suostun vapaaehtoisesti osallistumaan tähän tutkimukseen ja siihen liittyvään ryhmähaastatteluun:

Allekirjoitus

Paikka ja päivämäärä

Nimenselvennys

Olen kertonut tästä tutkimuksesta haastattelukutsun mukaisesti tutkittavalle ja otan vastaan tämän suostumuksen.

Tutkijan allekirjoitus

Paikka ja päivämäärä

Nimen selvennys

Liite 3: Haastattelurunko

1. Teema: Asuminen ja sosiaalityö

- Pääkysymys: Millaisissa asumisen kysymyksissä asiakkaat tai muut tahot ovat yhteydessä sosiaalityöhön?
- Apukysymyksiä/teemoja:
  - Millaisia haasteita asiakkailla liittyy asumiseen?
  - Liittyykö suuressa kaupungissa tai pk-seudulla asumiseen jotakin erityisiä haasteita?
  - Millaista apua tai palveluita asiakkaille on tarjolla?
  - Liittyykö asumisen haasteisiin joitakin rakenteellisia seikkoja?
  - Ovatko asiakkaat kohdanneet syrjintää esimerkiksi asunnonhaussa tai siinä, miten heitä kohdellaan asuinympäristössään tai vuokranantajien taholta? Millaisiin tekijöihin syrjintä liittyy? Mitkä ovat sosiaalityön keinot auttaa tällaisissa tilanteissa?

2. Teema: Nuori aikuisuus, itsenäistyminen, itsenäinen asuminen

- Pääkysymys: Millaisia nuoreen aikuisuuteen (ikäkautena) tai lapsuuden kodista itsenäistymiseen liittyviä teemoja asiakastyössä näkyy?
- Apukysymyksiä/teemoja:
  - Millaista on onnistunut itsenäinen asuminen?
  - Mitä toiveita tai odotuksia nuorilla aikuisilla on itsenäiseen asumiseen liittyen?
  - Itsenäistyminen eri ikäisenä; miten tuetaan 18 -vuotiasta itsenäistyvää tai toisaalta 25 -vuotiasta itsenäistyvää? Onko näillä eroa?
  - Jos itsenäinen asuminen ei ole tällä hetkellä realistista, miten nuoren aikuisen itsenäistymisprosessia voidaan tukea sosiaalityön keinoin muilla tavoin?
  - Miten uskonto tai kulttuuri vaikuttaa itsenäistymiseen? (esim. Minkä ikäisenä muutetaan pois vanhempien luota, onko

itsenäistymiselle muita ehtoja kuin ikä, joutuuko
itsenäistymisestä neuvottelemaan vanhempien kanssa)

3. Teema: Asiakkaan uskonnon / kulttuuritaustan huomioiminen sosiaalityössä

- Pääkysymys: Mitä asioita asiakkaan uskonnollisessa tai kulttuuritaustassa työntekijän on tärkeää ymmärtää ja ottaa huomioon työskentelyssä?
- Apukysymyksiä/teemoja
  - Ovatko uskontoon/kulttuuritaustaan liittyvät tekijät sellaisia, joita asiakkaat itse tuovat aktiivisesti esille tai ottaako työntekijä niitä esille? Miten näitä tekijöitä avataan tai perustellaan?
  - Millaisissa tilanteissa työntekijä ottaa tai valitsee olla ottamatta uskontoa/kulttuuria puheeksi?
  - Onko käytännön työssä riittävästi aikaa tai muita resursseja asiakkaan oman uskonnon/kulttuurin huomioimiseksi tai siihen liittyvään keskusteluun?
  - Vaikuttaako asiakkaan uskonto/kulttuuri siihen, miten työskentelyä suunnitellaan? Entä työntekijän oma kulttuuri?
  - Onko työpaikalla käytössä jotakin erityisiä menetelmiä uskontoon/kulttuuriin liittyvistä asioista keskustelemiseen asiakastyössä?
  - Onko jotakin tiettyjä asiakkaan kulttuurista nousevia kysymyksiä tai tekijöitä, jotka asettavat sosiaalityön työskentelylle erityisiä odotuksia/vaatimuksia/reunaehtoja?